

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિદ્ર વિભાગ]

અનુક્રમાંક . ૧૫૧૨

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ અચપાગાની અક્ષર

વિષય મહોમ

અચપણનો ખહાર.

લખનાર— માતા.

સર્વ હક સ્વાધીન.

૧૯૦૬.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૫૧૨

ધી જી. ન. પીતીત પારસી ઑરફનેજ કંપટન પ્રિટીંગ વર્કસમાં
છાપ્યું છે.

THE SPRING OF LIFE.

BY

MAMA

1906.

સાંકળિયું.

(૧)

બાળકનાં મનની ખીલવણી—કેણે કરવી,
કયારે કરવી, કેમ કરવી—

માબાપની ફરજ—પાળણીની કેળવણી—અક્ષલ
પસંદ રીત.....

૧- ૧૩

ટેવ—

એક ટેવ—દસ ખવાસ—બોલીનેજ નહિ, જાતિ-
દાખલાથીજ નહિ, પણ જાતી કામ કરાવીને
અપાતું નિતિનું શિક્ષણ—કાયદાથી કામ—
કાયદા થોડા જોઇએ—કાયદા ટેવ સમાન
યદ્ય પડવા જોઇએ—મીઠા શબ્દોની ન્યારી
અસર—એક હિંદુ દંતકથા.....

૧૪- ૩૪

ખવાસ—

વારસામાં મળતી ખાસિયતો—કુદરતી ખવાસનું
જોર—ખવાસને હંકારવાનો સંભવ—સંપૂર્ણ
માણસાઇને પોંદ્યવાની આશા—એક દ્રષ્ટાંત

૩૫- ૪૨

(૨)

કેળવણીનાં સાધનો.

શિક્ષા—

એ જાતની—પોતાથીજ થતી—સામાથી મળતી
 —વાંકનું કુદરતી પરિણામ—વાંકનો ખીજાં
 તરફથી મળતો નતીજો—થોડી શિક્ષાએ
 ઝાઝી અસર—શિક્ષાથી એખડ બનતાં બાળકો
 —વગરઅક્કલનો માર—સોટીના ચચડાતની
 ખીક—શરમની તાસીર—“ લાવ નેટર ”નો
 ખેલ—સોટીનો ઉપયોગ ક્યારે કરવો, કોણે
 કરવો, કેમ કરવો ? જૉન લૉકની સલાહ—
 ધમકીની હાણી—માતામાં ધનસાક્ષીની જરૂર
 —અક્કલ વગરની, ઢંગઢડા વગરની બકબક
 —ધમકી આપવી તો અમલમાં મેળવી—
 એકજ ઘડીએ સોટીનો કેહેર ને માયાની
 મેહેર—શરમની લાગણી.....

૪૩- ૬૭

શાખાશી-ધનામ—

બહુ બલાઈ માટે—બદલાની લાલચ-ધનામનાં
 ઉત્તેજનની જરૂર—પરંતુ ધનામ કેવું હોવું
 જોઈએ—ખાવાની જથ્થોસોનું ધનામ—લાંચ

અને ઇનામ વચ્ચેનો ફરક—આખરના બંશને
હાથમાં કેમ લેવો.....

૬૮- ૭૪

વાદવિવાદ અને સમજણ—

શિખામણનાં કારણો—બાળકને જણાવવાં કે
નહિ ?—જેન લોકનું મત—કારણ આપો—
સેહેલા તકરાર કરવા દેવો—રસોનું ઉઘડું
મત—રોસમીનીનો ટેકો—મેથિયુઝનો વચગાલે-
નો તોર—ઉમર તથા સંજોગ તપાસીને કામ
લેવું—લોકની સલાહ પ્રમાણે અમલ કરતાં
નડતી મુશકેલી—ભુલ માટે તાબરતોખ મળતો
કપકો—ભુલ શી છે તેની સમજણ—સારું
કે માફું કામ કેમ નિષ્ઠાથી થયું છે તે
જાણવાની જરૂર—“ પત ” ખોવાની ખોટી
ખીક—તેથી બાળકપર પડતો માઠો છાપ...

૧૦૧- ૧૦

સોખત—

સોખતની અસર—સંસારનો એક તુલસાનકારક
રેવાજ—નોકરોની ચાલુ સંગત—નીતિની
નિશાળ—ધર—માતપિતાનું શિક્ષણ જ્ઞેધએ
નહિ કે નોકરનું—થોડાક સાધારણ દાખલા—
બાળકનાં બીજાં સાથીઓ—નિશાળમાં મલતું

દુગુર્ણુનું શિક્ષણ—તોએ નિશાળની કેળવણી-
ની જરૂર—સરસ કેળવનાર કાણુ—શિક્ષક

કે માતા ? ૮૧-૯૦

જાતી દાખલા—

જાતી દાખલાની પેહેલી જરૂર—તે વગર

સમજીતું ખારું ૯૧-૯૨

(૩)

સદગુણની ખીજવણી.

જાળવયની અમુક નખખાઇઓ—

તલમ અને આપખુદી—તલમપર કાણુ એ
નીતિનું મૂળ—માતાનો જીવ બળે તો બલે
પણુ અકલથી કામ લેવું—લોભ, કિનો,
કાવાદાવા, ખુનરેજીનું મૂળ—આપખુદી—
જીવ જીવ માલેકીતી સમજણ—આ મારું
—આ તારું. ... ૯૨-૧૦૧

અવશ્યની આદતો—

નિયમિતપણું—નિયમની સમજણ—અનિયમિત-
પણાના દાખલા—વસ્તુઓની જગ્યા—રમતનું
શિક્ષણ—વેળાસર કામ—જાતી સગવડ અને

સામાન્ય કાયદો—અનિયમિતપણાંની હસવા

સરખી સજા--તેનો સુતરો ઉપાય..... ૧૦૨-૧૦૮

સુધડાઈ—

સદગુણની તાલીમમાં સુધડાઈનો ભાગ—અસ્વ-

ચ્છતા અને દુર્ગુણનો સંબંધ—સાધારણ

બેદરકારીના દાખલા ૧૦૯-૧૧૩

સદગુણો.

જાતી વિશ્વાસ—જાતીમાન.

જાતી શરમ—બચપણનો માર—માળાપની

ધમકી—સ્વમાનનો આધાર જાતી વિશ્વાસપર

—જાતી વિશ્વાસ અને જાતી બળ--જાતી

બળ અને જાતી કોશેશ-વેહેવાર દાખલાઓ. ૧૧૪-૧૧૯

બોજાં તરફનું માન—સાલેસાઈ—ભક્તિભાવ.

એક ઓક કથા—આજની સામાન્ય ફરિયાદ-

જવાનોની તોચડાઈ—માન લાયકને મળે

—નાલાયકને નહિ--માળાપો બાળક તરફ

માનથી વર્તે છે કે?—પિતાજી માતાજીને કેવું

માન આપે છે—બુદ્ધા બપાવાજીને મળતો

એકકા ૧—જેક પિતાને ધરની બહાર કાઢનાર

દીરાની વાત—જાતી દાખલાની અસર—

કુરુ ૨ બળિહારીનો ખ્યાલ—બુદ્ધાનો ખ્યાલ. ૧૨૦-૧૨૮

નમનતાઈ—વિવેક.

રાણી વિઝહેલમીનાની સાલગરેહ—ચોડાંક ધરો-

ની મુલાકાત—શેઠાણી અને બીખારી

—શેઠ ને નોકર—ખાધ અને આપા—ગરીબ

પાડોશી અને મોટે ધરનાં માદીકરી—કાલેજ-

માં કેળવાણા દીકરાજી અને બુદ્ધા

બપાવાજી—વિવેક સર્વને માટે—નહિ કે આ-

પણ કરતાં ચઢિયાતાંજ માટે—રાજા આલ-

કાનઝો અને ગરીબ ખચ્ચરવાળો—આસ

પાલ નજર પડતો અવિવેક—એક ઉત્તો

રાજા—તેની અસર કેમ તોડવી..... ૧૨૯-૧૩૪

સચ્ચાઈ—

માણસાઈ તત્વ અને જૂઠાઈના અંશ—સચ્ચાઈ

સાથે અવલોકનશક્તિનો સંબંધ—જૂઠું

બોલવાનું મુખ્ય કારણ—ખીક—ખીજું કારણ

—જીદ—સાચું બોલવા માટે અપાતી

લાલચ—બહાણું કઠવાની આદત—તેનાં
 કારણો—સરાધાત કરવાની ટેવ—તેનાં કારણો
 —કદપના શક્તિને હદમાં રૂમ રાખવી—એક
 બાળકી કનિ—ખાત્રેસાધ—અંતકરણની પ્રે-
 રણા—નગરે દોઢેલા દાખલા—આરનશ્કની
 સલાહ—પ્રમાણીકપણુ—માખાપની ઉલટી
 અસરના ધરમતુ દાખલા—છેલ્લા ઉપાય—
 ધિરજ અને મમતા..... ૧૩૫-૧૫૦

તાબેદારી—

નાતાબેદારીનાં કારણો—તાબેદારી મેળવવાની
 લાયકાત—હુકમો વાજખી જોઇએ—તે આપ-
 વામાં મીઠાશ જોઇએ—નાતાબેદારી અને
 અજ્ઞાનપણાનો સંબંધ—જાણી જોઇને
 કરવામાં આવતી જીદ—હુકમો આપો તે
 તત્તપર અમલમાં મેળાવા જોઇએ—નમુનેદાર
 તાબેદારીએ જીવ બચાવ્યો..... ૧૫૧-૧૫૯

બહાદુરી—શરમાળપણુ—

બંનેનું મૂળ—હિંમત—મિક-બિકના ભિન્ન ભિન્ન
 પ્રયોગ—હેરિયત મારટીનોનો પોતાનો દા-

ખલો—બાળકને ખિવાડવાની રીત—માખાપ-
ના દાખલા—કુદરતી બિકલુ બાળકની બિકના
ઉપાય—અચપણમાં કબ્જ—શારીરિક કસરત—
યુરોપિયન બાળકોની બહાદુરી..... ૧૬૦-૧૭૨

દયા—માયા.

બાળકમાં નજરે પડતું ધાતકીપણું—અજ્ઞાનપણું-
ની મોહકાણુ—કવિ સધી અને “ખલેકમુર”
ની વાત—વસ્તુઓ બાંજરેડ કરવાની
ટેવ—બાળક પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા
માગે છે—નવું જાણવા માગે છે—કોમળ
હૈયાંની દયાના દાખલા—જનવર તરફનું
ધાતકીપણું—અટકાવના ફાયદા—એથન્સ
શેહેરની પંચનો દાખલો—લડાઈની તવા-
રીખની માડી અસર—શબ્દોનું ધાતકીપણું
—જાતિ દાખલાની જરૂર—ખરી માયાના
જાણવાજોગ દાખલા..... ૧૭૩-૧૮૪

બિનસ્વાર્થીપણું—બીજાંની સગવડનો વિચાર.

મારું, મારું ને મારું નામનું બંદર—સ્વાર્થના
વિચિત્ર પ્રયોગો—ધરમાં નજર પડતા રોજના
દેખાવની અસર—બીજાંની અગવડનો

ખ્યાલ—અચપણથી કેમ આવી શકાય—
 ખીન્નની લાગણીનો ખ્યાલ—પ્રિન્સ આલ-
 ખટનો દાખલો..... ૧૮૫-૧૮૨.

ધિરજ—

રોજના બનાવો પરથી ધિરજનું શિક્ષણ—
 દરેક કામ માટે જોઈતો વખત—તેનું
 અચપણથી જ્ઞાન—માખાપની ધિરજનો છાપ. ૧૮૩-૧૮૫

કરકસર—દુરંદેશી—

દુનિયાઈ ડાહ્યાપણની જરૂર—કરકસરનો ખો-
 હોજો અર્થ—માણસાઈ શક્તિની કરકસર—
 વખત તેમજ વસ્તુના વપડાસની કરકસર—
 અંગળની કસરતની કરકસર—ઉધ અને
 આશાએશની કરકસર—મનની કસરતની
 કરકસર—મનોવિકાર અને અંતકરણની
 ખરખાદી—વખતના ઉપયોગની સમજણ—
 નાની વસ્તુઓની પળેપળ અને જગેજગ
 થતી ખરખાદી—તેની અસર—સેવટના
 સખુન ૧૮૬-૨૦૧

દીખાચો.

બાળમગજની વિદ્યા યાતો બાળ ખવાસની શીલસુરી
શીખવવાનો આ પુસ્તક જરાએ દાવો કરતું નથી. આપણુ
ઉમ્મરે પુગેલાં તરફથી બાળ્યાવસ્થા સદ્ગુણની કેળવણી પામ-
વાનો જે હક ધરાવે છે તે ઉપર આંખવિચામણું ન કરતાં
તેને ફરેસ્તાઈ હાલતે લાવવા માટે આપણુ તરફથી તેમને
ઉત્તમ તાલીમ મળવી જોઈએ. એ બાબતને મનમાં રાખીને તે
વિષેના અંહી તંહી વાંચેલા અને અનુભવેલા વિચારો કાગલપર
મૂક્યા છે અને શીલસુરી તથા તર્કશાસ્ત્રને બનૂતાં સૂઝી બાબતોએ
મૂકીને એ બાબતમાં આપણે વહેવાર રીતે શું બન લાવી
શક્યે તે દેખાડવાની કોશિશ કરવામાં આવી છે, તેનાથી જે
થોડીક પણ માતાઓ પોતાના બાળકોની જીંદગીની ઉગતી
સવારને મીઠી રાહજરીથી ખુશાલ પસાર કરાવવાની સંભાળ
રાખતાં શીખશે તે લખનારની મહેનત સફળ થયલી ગણાશે.

અચપણનો બહાર.

(૧)

આજકના મનની ખીજવણી—કોણે કરવી,
ક્યારે કરવી અને કેમ કરવી.

“ જેટલો હું મારાં માખાપને આભારી છું તે કરતાં
વધુ હું મારા ઉસ્તાદને આભારી છું. મારાં માખાપ
તો મને આકાશપરથી જમીનપર લાવ્યાં પણ મારો ઉસ્તાદ
તો જમીનપરથી મને પાછો આકાશપર લઈ ગયો.”

પોતાની મોટાઈ અને માન કોણને આભારી છે તેનો
વિચાર જ્યારે સીકંદર બાદશાહના મનમાંથી પસાર થઈ
ગયો ત્યારે તેના મુખમાંથી આ શબ્દો બાહર પડ્યા હતા.
અને આજે આપણામાં જેઓ જીંદગીની મોતેજરી વિષે બે
પળ વિચારમાં પડ્યા જેટલા આગળ વધેલાં છે, તેઓ પણ
મહાન સીકંદરથી બોલાયલા બોલોને ફરી બોલશે એમાં સંદેહ
નથી. જેમ આગલા વખતમાં તેમ હાલમાં માતપિતા બે કાંધ

પણુ કરતાં હોય તો બાળકને જન્મ આપી ઉધારે છે, પણ મન અને લાગણીને કેળવવાની ફરજ પણ તેઓને સીર છે, એમ તેઓમાંનાં કુટલાંકને સ્વપને વટીક ખ્યાલ આવતો નથી. અને જેમને આવેછે તેઓમાંના ધણાકે તે ફરજ બજાવવામાં પછાત પડે છે. જે એક માતા પોતાનાં બાળકને ભૂખ્યું રાખશે તો બીજી માતાઓ તેને બેકદર ઠહેશે; જે એક આપ પોતાનાં બચ્ચાંનું ગુજરાન કરતો ન હશે તો બીજા પિતાઓ તેનાં ગાય જેવાં બચ્ચાંની દયા ખાઈ તેને કસાઈની ઉપમા આપશે; પણ સેંકડો બાળકે હજારો માતાઓ બાળકનાં મનને ભૂખે ટવળતાં રાખે છે, અને હજારો પિતાઓ બાળકની મગજની અને અંતરની શક્તિઓને ઘટતી તરબીચ-તના ખોરાકની તંગીથી કરમાવા દેછે તેને લોકો નથી ધાતકી સમજતાં કે નહિ બેકદર !

બાળકો, જેઓ ગોયા મનની મંદ પડેલી શક્તિઓથી અને અંતરની બીનકેળવાયલી લાગણીઓથી આ છ'દગીતું મોઢું સુખ શુભાવી બેસે છે, તેવાં કમનસીબ બાળકોના માતૃપિતાને પોતાની કસુરનું જ્ઞાન કે જ્ઞાન રહેતું નથી. પણ તેઓને જ્ઞાન ન હોય તો શું થયું ? વિચારવંતોને એ બાબે કશો શક રહેશે નહિ કે જેમ માથાપો બાળકના તનને ઉધારવાનું કામ કુદરતી રીતે પોતાનું ગણે છે, તેવીજ રીતે બાળકોનાં

મનની અને આત્માની ખીજવણી કરવાનું કામ પણ તેઓનું પોતાનું જ ગણાવું જોઈએ. એક બારગી માત્ર મદદગાર તરીકે આપણે શિક્ષકો પાસે બાળકને કેળવણી અપાવ્યે તો તે કાંઈ વાંધાભર્યું નથી, પણ શિક્ષકો અને નિશાળોના હવાલામાં બાળકોને સોંપી દઈ તેઓની ખીજવણી જે રંગરૂપ લે તેના અજ્ઞાનપણામાં રહી તે બાળે રહેજ પણ તકલીફ ન ઉઠાવવી, એ આગસાઈ તેમજ અજ્ઞાનપણું દેખાડે છે. વળી કેળવણી આપવાનાં બિઝટ કામને આપણે નિશાળે સોંપાયલું જોવા ઇચ્છીએ છીએ તો ખેર; પણ યુરોપ અને અમેરિકામાં નાનાં ભુક્ષકાંઓ માટે “ઈનફન્ટ સ્કુલસ” છે તેમ આપણા દેશમાં નથી તો તેની પણ ચિંતા નથી. આપણે પણ રાહ જોતાં હાથ જોડી બેસ્યે છીએ કે વહી શું જાય છે? બાળક છ સાત વરસ બરબાદ કર્યા પછી શીખશે !

બાલ્યાવસ્થાની કેળવણી બાળેની બેદરકારી એક પ્રજાની પડતીનું કેવું મુજ થઈ પડે છે તેનો ખ્યાલ ખરાં રૂપમાં એકાએક આવવો મુશ્કેલ છે. પાંચ છ વરસ લગણુ બાળકની કેળવણીપર કશું ધ્યાન અપાતું નથી તેથી કેળવણીના આખાં અંદીરનો પાયો એટલો નબળો રહેછે કે તેને મક્કમ બનાવવા માટે જે કરશું તે થોડું.

જન્મ પછી પાંચ છ વરસ લગણુ બાળકની કેળવણી

આખે વિચાર કાં કરવામાં નથી આવતો એમ પુછીશું તે માતાઓ અને પિતાઓ એક અવાજે બોલી ઉઠશે કે “નાનાં અચ્ચાંને શીખવવું તે શું ? તેઓપર બોખે તે કેમ કરી નાખવો અને રડતાં લુલકાંઓને કકો કેમ શીખવવો ?”

ખરું છે. પણ જ્યારે આપણે એમ બોલ્યે કે ૫-૬ વરસ અરબાદ ન કરતાં કેળવણી આપવી, ત્યારે “કેળવણી આપવી” એનો અર્થ કાંઈ “કકો” શીખવવો કે ચોપડી ભણાવવી, કે “એકડેએક” મોઢે કરાવવા એમ થતોજ નથી. અથવા તેઓ આગળ નીતિ અનીતિની સરખામણી કરવી, કે ખુદા ને કુદરતનો ખ્યાલ આપવો, કે બહેસ્ત ને દોજખના વિચારો આપી નીતિવાન બનાવી દેવાં, એમ પણ આપણુ કહેતાં નથી; પણ જે એકજ ચીજ આપણે ભૂલી જઈએ છીએ તે એ કે દયા, માયા, ઉત્સાહ, બક્ષાં તરફનો ચાહ, સમ્મયાઈ અને ઉદારતા, વડાં તરફની તાબેદારી અને માન વગેરે સર્વે સદ્-ગુણોનો કાંઈક ભાસ એક બાળકના નાના જીગરમાં છૂપો પડેલો છે. આપણે ખરેખર તેની ત્યાંની હાજરી ભૂલી જઈએ છીએ. ભૂલી જઈએ છીએ આપણે કે તે છૂપી પડેલી લાગણીઓને કેળવી ખીળવી, ઉછેરી ઉધારી બાળકની જીંદગીના રોહમાં વહેતી કરવી એ માખાપનું કામ છે. વળી ભૂલી જઈએ છીએ આપણે કે વિચારશક્તિ, અવલોકણ શક્તિ, કલ્પના શક્તિ,

તર્ક શક્તિ, સર્વ શક્તિઓ જે આપણ ઉમ્મરે પુગેલાં મનુષ્યમાં દેખાઈતી છે, તે સર્વ શક્તિઓ એ માસનું કે એ વરસનું બાળક પણ ધરાવે છે. એ રીતે સદૃશ્યો તરફની ટ્રેસણા અને મનની શક્તિઓ ત્યાં છૂપી પડેલી છે. જે કરવાનું છે તે તે છૂપી શક્તિઓને તેના વહેતા જોરમાં મૂકવાનું છે.

બ્યારે એવી રીતની કેળવણીના વિચારો માઆપને હોતા નથી, ત્યારે બાળક તરફના તેમના કુદરતી પ્યારને લીધે ખરાં ખોટાંના વિચાર વગર બાળકની મરજી અને માંગ-ણીઓથી તેની કેળવણી દોરવાય છે. પણ ખરી રીતે પેસ્ટો-લોઝોના બોલોશ્માં બોલ્યે તો માતાઓએ બાળકો માટે “thinking love” અથવા વિચાર સાથનો પ્યાર અને અક્કલ સાથની પ્રિતી રાખવી જોઈએ. માતપિતા પોતાનાં બાળકોને ચાહે એ એટલું તો કુદરતી છે કે જોયા તે તેમની ફરજ થઈ પડી છે, પણ તેમ કરતાં ઘણીવાર તેઓ બાળકની ખોટી વક્ષણો, ખામીઓ, ભૂતો અને વાંકો પ્યારથી પસવારી ચલાવી લે છે. બાળક નાનું છે, એ બિચારાંને સમજ થું છે, એવા વિચાર કરી માતપિતા તેને લાડ લડાવે છે અને એમજ સમજે છે કે એ ઉમ્મરે તો એમજ કરવું બરાબર છે; પણ જે માતા યા પિતા બાળકની નજીવી ભૂતો માટે અખાડા કરી એમ બોલે છે કે નજીવી બાબદ છે, એમાં દમ નથી,

તેઓને આપણા એજ જવાબ છે કે “હા જી, બાબદ નજીવી છે પણ ટેવ જે પડી અને તેનાં પરિણામ જે નીપજનાર છે તે કાંઈ નજીવાં નથી ની! માબાપ એમજ ધારે છે કે બાળક થયું એટલે બીજાંને જરા લાડમાં ને લાડમાં મારે, જરા રતી અવિવેકી સુખનો ઓચરે, જે માંગે તે મેળવે અને જે કરવા ઈચ્છે તે કરે તેમાં તુકસાન શું? એવી રીતે નાનાં છે, નાનાં છે, કરી બાળકને તુકસાનકારક ટેવો પડવા દે છે અને મોટું થયા પછી તેનામાં જે નહારી વર્તણૂક છે તે માટે અજબ થાય છે; જે કે તેનું મુજ તો તેઓ પોતેજ હોય છે.

જ્યારે બાળકો મોટાં થાય છે, જ્યારે તેઓ કુમળી ડાળી પેઠે વાળેલાં વળી શક્તાં નથી, ત્યારે ધીરે રહીને માબાપને તેમને સુધારવાનો વિચાર આવે છે અને જે દુર્ગુણના કાંટાના વાવનાર તેઓ પોતે હતાં તેને મોટા થયલા જોઈ તેઓ રડે છે, બળે છે, અને જ્યારે ધણું મોટું થયું હોય છે ત્યારે તેઓ તે જડ ધાલી બેઠેલા કાંટાઓને ઉખેડી નાખવાની દોડદોડીમાં પડે છે. પણ તેમ કરવામાં તેઓ નિષ્ફળ થાય છે કારણકે જે બાળકે અચપણમાં ભૂંડી ટેવો ચલાવી લીધેલી જોઈ, જે બાળકે અચપણમાં પોતાની મરજી પ્રમાણે રાજ કર્યા કીધું, તે મોટ-પણમાં પણ તેમજ કરવા માંગે છે. “હું” ઝમલાંવાળી હતી, ત્યારે મારે મનગમતું કરતી હતી તો હવે સદરો પહેરવા જેટલી

મોટી થઇશું ત્યારે કાં મારે મનગમતું કરવા ન દે ?” એમ તમારી બાળકી પોતાનાં મનને સવાલ કરે છે, તે કુદ-રતી છે. એક કુતરાના બાબમાં પણ જોઇશું તો માલમ પડશે કે તે નાતું કુરકુરીયું હતું ત્યારે જે મોટી મરતી મળહ અને અણુગમતા ચાત્રાઓ કરતાં તે શીખ્યું હતું તે મોટું થયા પછી તે છોડી શકતું નથી. આ નિયમ ધ્યાનમાં રાખીને આપણે જનવરોને પહેલાંથીજ સારી ટેવો પાડવાની કાળજી રાખ્યે છીએ—જે ભૂલ ક્યેં છીએ તે આપણા પોતાનાં પ્યારાં બાળકોનાંજ બાબમાં ! અને પછી આપણી પોતાની ભૂલોથી લાડકાં નહારાં બચ્યાં તેઓને બનાવ્યા બાદ, ઇચ્છીએ છીએ કે તેઓ ઉમ્મરે પુગેલાં માણસો તરીકે ભલાં નિવડે; પણ આપણે કાં નથી યાદ રાખી શકતાં કે જે બાળકે એક પેપર-મીટ રડીને લીધી તોજ મુગું રહ્યું તે બાળક આંસૂની આપ-ખુદીથી મનગમતી મળહ મેળવશે યા મનગમતી ચીજ કરશે, તોજ પોતાને સુખી માનશે અને તોજ બબડતું બબાળતું મુગું થશે ? જે બાળકને આપણે મનને ભાવ્યું એટલું પાણી પીવા દીધું તે બાળક મોટપણમાં મનભાવે એટલો દારૂ પીનાર નિવડે, તો જીભ કરડીને આપણને કબુલ કર્યા વિના છુટકો નથી કે આપણેજ તે બદીના વાવનાર હતાં અને તેથી તેના ફળ કેવાં કડવાં છે તે આપણનેજ લોહીનો ગોટ ગળીને ચા-

ખવાં જોઈશે. બાળક જેમ બચપણમાં મનની તરેહવાર ઇચ્છાઓને જાહેર કરતું ગયું તેમ મોટપણમાં પણ કરશે; મગર તે શોખો અને ઇચ્છાઓને કોઈવાર પુરી પાડવા અને કોઈવાર જાતી કાબુથી કચડવાની સમજ તેને મળવી જોઈએ. પણ જેઓ પોતાને સૌથી સરસ રીતે પોતાનાં બાળકોને કેળવણી આપતાં સમજે છે તેઓ વડીક આ વાતમાં ગોથું ખાય છે. વળી એટલુંજ નથી, જે માખાપો નાનપણથી પોતાના બાળકોમાં સદ્ગુણો ખીજવવા ચાહે છે તેઓ પણ કેટલાંક અજ્ઞાનપણાંને લીધે બાળકોને ખુદ દૂર્ગુણના માર્ગ પર કેમ મેલે છે તે દેખાડવા એકાદ બે દાખલા ટાંકી બતાવીશું.

પોપાક કે જે શરીરને ઠંડી ગરમીમાંથી બચાવવા અને મર્યાદા જાળવવા ખાતર છે, તેજ પોપાક ધણાંખરાં ઘરોમાં બાળકના મનમાં કેવા ખોટા વિચારો પેવસ કરે છે! બાળકના દરજ્જેને સીવવા આપેલા એક સુંદર ક્રોક માટે માતા જેટલી ઈતિજ્ઞરીથી વાત કરેછે તેટલીજ ઈતિજ્ઞરીથી બાળક તે ક્રોક આવવાની અને પહેરવાની રાહ જોય છે. કારણ ? કારણ એજ કે તે ઘણો સુંદર રીતે સીવવા દરજ્જેને કહ્યું છે, ધણાં હાથાં કપડાંનો છે અને ઘણી ફેશન તેપર કરાવી છે. પછી જ્યારે તે ક્રોકમાં સજ થઈને છોકરી બાહર આવી કે તેણીની મા થું . બોલતી સંભળાય છે ? " જોવની ! વાહ ! આજે તો મારી

મેહરાં પુતકુંજ લાગે છે !” ત્યારે મેહરાં બિચારી કેમ પોતાનો ભાગ ખરાખર નહિ બખવે ? તેણી બીં પોતાની ડોકને રખરની સમજી તેને તાણવાની કોશિશ કરેછે અને પોતાનાં લુલકાં મિત્રોમાં પોતાની માના વખાણના શબ્દો બોલી મગરૂર થાય છે. મેહરાંની માને આપણને એટલુંજ કહેવું છે કે તેણી કપડાંની પસંદગી વેળા શોભાનો વિચાર કરે તો તે કદાપી બોટું નથી પણ તે કપડાંના ટુકડાને માહબારત ચીજ ગણી વિચારો કર્યા કરવા, એક “એસ્કી” ક્રોક તે શું એક મોટી મીઠકત હોય તેમ તેને ફરવી ફરવીને જોયા કરવો, યા તે તૈયાર કરવા પર દિવસોના દિવસો ગાળવા, મોટી કિંમત તે પાછળ ખરચવી, અને તે માટે ઇંતેજાર બંનવું, મગરૂર બંનવું, વડાઇ લેવી, એ સઘળું જોટલું મેહરાંની માને હલકું લગાડનારું છે તે કરતાં વધુ તેવી ઘણીએ બાળક મેહરાં અને મંચીઓને ગર્વ શીખાડનારું છે.

એક બાળક જ્યારે જોય કે તેની માતા પોતાનો બેમુલ વખત, જાતી મહેનત, ઇંતેજારી, મગરૂરી અને પૈસાનો મોટો યા નાનો હીરસો એક બદીયાત કે એક ક્રોક જેવી ચીજો પાછળ ગુમાવે છે ત્યારે તે એમજ સમજતાં શીખે કે એ પણ જીંદગીની એક મોતેખર ચીજ હશે, અને બચપણથી જ ચીજને તે વજુદ આપતાં શીખ્યું તે ચીજને તે મોટપણમાં પણ વજુદ આપશે; અને એમ જો થયું તો બાળકને બીજી રીતે સાદાઇ શીખવવાના કાંકાં શું કામનાં ?

તેમજ હવે ખોરાક જેવી સાધારણ બાબતનો દાખલો લઈએ. કોઈની સાલગરેહ કે ખીજ કોઈ શુભ દિવસે આપણા ઘરોમાં રોજ કરતાં વધુ વાણું તૈયાર કરવામાં આવે છે. જેમ પકવાન સ્વાદદાર તેમ તે ખીજાંઓથી વધુ અને વધુ ખવાય છે. પેટ ભરતું ખાધા છતાંએ એકાદ મનગમતી મીઠાઈ ચાખવાની હા-ના થાય છે. બાળક પણ મીઠું ને મનગમતું વાણું ભૂખ ઉપરાંત ખાય તો તેની પણ માતપિતા રમ આપે છે. આ મીઠાઈ ક્યાં રોજ ખાય છે, એવા વિચારથી બાળકને હેતથી નવાજી નાખનારાંઓ તેને ભૂખ કરતાં જ્યાંદા ખવાડવામાં અડચણ જોતાં નથી. આથી બાળક શુ શીખે છે? એજ—કે ખોરાક લેતી વેળા હોજરીનો નહિ, જરપત થવાનો નહિ, ભૂખનો નહિ, પણ જખાનના ચણા અને સ્વાદીષ્ટ વાણુંનો વિચાર કરવો. એવા એક નહિ પણ અનેક દાખલા આજે આપણા ઘરોમાં બનતા નજરે પડે છે. ભોલાં માખાપોને “વાતમાં કાંઈ દમ” દીસ્તો નથી. પણ તેઓની સાથે આપણે કેમ ભૂતી જઈશું કે નાની ચીંગારીજ મોટી આગ લઈ આવે છે?

જો માતપિતા યા ઘરમાંનાં વડીલો બાળકોને આ તરાં-હનીજ રાહજરી આપી શકતાં હોય તો બેહતર કે બાળકો એવી રાહજરી મેળવેજ નહિ! માણસની એવી કઢંગી રાહજરી કરતાં તેનાં રમકડાંની અને આસપાસની વસ્તુઓની

મુગી સંગતજ બલી । તે મુગી સંગતથી બાળકને માતપિતાની
 હંગમડા વગરની દોસ્તી કરતાં ખચ્ચીતજ ઓછું તુકસાન
 થશે. માઆપો આજે ગુસ્સો, કાલે અદેખાઇ, ખીજે દીને
 મતલબ અને પેલે દીને અધીરાઇ—એ દુર્ગુણોના ભાગ બહુ
 બતાવી કુમળા મન અને આત્મા પર ખુરી અસર ઉપજાવે
 એવો આજે મામતો છે ત્યારે તેઓને ખાસ કરી યાદ આપવી
 જોઇએ છે કે બચપણમાં પડેલી સારી માડી અસર મોટપણ
 તુલીક પરિણામ જાહેર કરતી રહેછે; અને નાના, નજીવા ગણાતા
 બચપણના મજેલા છાપો ઘણી ગંભીર અસર કરેછે, ઘણાં
 માહબારત પરિણામો લાવેછે. અને ત્યારે એ સદ્ગુણાં પરથી
 સાર એજ નિકળે છે કે બચપણની વસંતની મોસમમાં સદ્-
 ગુણનાં ખીયાં વાવવાને માઆપોએ ચુકતું જોઇતું નથી. કાં
 નથી તેઓ વિચાર કરતાં કે બાળવયની મોસમ પુરી થવા
 પછીનાં વાવેલાં ખી કવચીતજ ફળ આપશે ? ઉનાળાની ઉપયો-
 ગી ગરમીને બરબાદ થવા દઇ વરસાદના વરસવા સાથ જમીન
 ખેડવા માડી પછી ખીયાં રોપતો જો એક ખેડુત નજરે પડશે
 તો આપણે તેની મુખાઇપર ખેડડક હસવા પડીશું—“ગરીબ
 બિચારાને એટલી ખી ખબર નથી,” પણ ધીરજથી આપણને
 ખોતાને માટે વિચાર ચલાવીશું તો આપણે તે ખેડુત કરતાં
 વધુ બચકર બૂલ અને વધુ હસવા સરખી મુખાઇ રોજ
 બ રોજ કયે છીએ એમ આપણને માલમ પડશે.

બાળક ભવિષ્યમાં કેવું નિવડે તે માટે માબાપનાં મનમાં અમુક નેમ હોવી જોઈએ. જ્યારે આપણાં અમુક કામ માટે નેમ હોતી નથી ત્યારે આપણે સંજોગોથી દોરવાઈએ છીએ. અલબત્તાં, હાલ માબાપોમાંનાં ધણું ખરાં પોતાનાં બાળકો ભવિષ્યમાં કેવાં નિવડે તે બાબે કાંઈક નેમ રાખતાં તો હશે. પણ તે નેમો શું હોય છે ? બાળક તનદરોસ્ત રહે, રાંક નિવડે, તાબેદાર અને હુશ્યાર નિવડે, જલદી શીખે, પૈસા કમાય, સગાંજહાલાંને સુખમાં રાખે, માબાપ સાથે માન ઇજ્જતથી વર્તે અને સારું નામ રાખે. આવી નેમ ધણું માબાપો મનમાં રાખેછે, પણ ખરેખર તે જેવી જોઈએ તેવી નથી. અને છતાં પોતાની એ નેમો પાર પાડવા માટે માબાપો પોતે શું કરે છે ? બાળકને તનદરોસ્ત રાખવા પોતાની સમજ પ્રમાણે જતન લે છે યા હુશ્યાર કરવા નિશાળે મેલે છે, તાબેદાર બનાવવા શિક્ષા કરે છે યા રાંક બનાવવા ત્રાસ દેખાડે છે. પણ શું તેઓએ એટલુંજ કરવાનું છે ? માતપિતા તરીકેની ફરજ બજાવતાં વિચારવંત માબાપો પોતાના બાળકની તનદરોસ્તીની પોતે જાતે સંભાળ લેછે, તેની મનની શક્તિઓને ખીજવેછે, તેની લાગણીઓ અને સહયુક્તો જે છુપા પડેલાં છે અને જે ફક્ત મદદનો એક નરમ હાથ લાંબાવવા સાથે તે બાળકના અંતરણનો દરવાજો હળવે હળવે ઉઘાડી બાહર

આવેછે તે સહુગુણોને વિચારવંત માઆપો જતનથી ઉધારે છે. દયા, માયા, અને પ્યારના ખીયાં અંતરમાં કુદરતથી રોપાયલાં માની, તે ગોયા મોઘરા, ગુલાબ અને કમળનાં ખીયાં હોય તેમ તેને નીતિના ખોરાક અને પાણીથી તેઓ ઉછેરે છે. તેઓ દીન બદીન તે બાળકને તપાસેછે. તે કેમ જ્ઞેય છે, કેમ નિહાળે છે, કેમ વિચારે છે, તાબેદાર કાં છે, અદેખું કાં છે, ખુશાલ કાં નથી રહેતું યા અટક્યાલું કાં છે, એ સર્વનો તેઓ રોજ અભ્યાસ કરે છે. અને આપણે પણ ઇચ્છીશું કે એવાં વિચારવંત માઆપોની પેઠે દરેક માઆપ એમજ સમજતાં શીખે કે (૧) બાળકની કેળવણી પાળણામાંથીજ શરૂ થવી જોઈએ, (૨) તે કેળવણી માઆપે પોતે આપવી જોઈએ અને (૩) તે કામ અડકલ પસંદ રીતે થવું જોઈએ.

• ટેવ.

જેન લોક બાળકના સદ્ગુણ દૂર્ગુણ ખીળવવા કચડવા બામે
જે એક હથિયાર રજુ કરે છે તે ટેવ છે. માટે પહેલાં આ-
પણુ તે હથિયારને હાથમાં પકડી ફેરવી ફેરવીને તપાસી
તેની ખાસીયેતથી વાકેફ બન્યે; નહિ તો રખેને તે ટેવ રૂપી
હથિયારથી બાળકના મનની ડુળવાડીનાં ઝાડ ઝાખરાં કાપવા
જતાં આપણાથી તે માહેના સુંદર દુલ્લ ફળો કપાઇ જાય !
ટેવને જેટલું વજ્રુદ મળવું જોઇએ તેટલું અસલથીજ વાંચ-
નારાઓએ, લખનારાઓએ, બાપણુ કર્તાઓએ, અને ગુરુઓએ
સર્વએ આપ્યું છે. એક નજીવી ટેવથી બળવાન ધનસાન
દુઃખના બોળ તળે કેવું કચડાઇ દબાઇ જાય છે તે તો
તવારીખના હજારો દાખલાપરથી સમજાશે.

જેમ શરીરને અચપણથી ચોક્કસ જાતની તાલીમ મળવાથી
તે નરમ રખર જેવું બને છે તેમ મનના બાજમાં પણ સમજવું.
સરકસમાં એક નાનો છોકરો બે ટકુપર અકેકો પગ મૂકી કેવી
રીતે ચલાવે છે, અથવા એક ઢોંગી રખરના દડા માફક કેવી
રીતે ગોલાંટ ખાય છે, અથવા એક નાની ભુલકી પરિયાંની
માફક હવામાં કેમ ગેલ કરે છે, તે તો આપણાંમાંનાં ધણાં
જણુ જોય છે. અચપણથી જેમ માંસના લોચાને કસરતની

તાલીમથી ગમે એમ વાળી શક્યે છીએ તેમજ મનના દાખ-
લામાં મગજની કેળવણીથી બને છે. ટેવનું જોર ફક્ત માણુ-
સમાં જ જોવામાં આવતું નથી. એક ખિત્તાડી દરરોજ
વખતસરજ અને અમુક જગ્યાએજ ખાવાનું લેવા જાય છે.
કુતરો પોતાના ધણી કરતાં ટેવનાં જોરને વધુ નીમકહજાવ
રહે છે. ચલ્યાંઓને જો નવ વાગતેજ દાણા કે પાંડિના ટુકડા
આપજો નાખતાં હમ્મશું તો તેઓ તેજ કઢાકે ત્યાં સફ સમારી
ઉભાં રહેશે-પછી દાણા કે પાંડિના ટુકડા નાખવા ત્યાં કોઇ
ન હોય તો શું થયું? જંગલી પક્ષિઓ માણુસોને માટે
જે ખીક ધરાવે છે તેને દારવીન ટેવનુંજ પરિણામ જણાવે
છે. પંસીરીક ટાપુઓ માહેજા એકપર જ્યારે દારવીન વરસે
હતો ત્યારે કેવી રીતે ત્યાંના પક્ષિઓ કશા પણ ડર વગર,
જાણે દારવીન પણ તેઓ માહેજું એક પક્ષિજ હોય, યા
જાણે તેણે તેઓને પાજેલાં હોય તેમ તેનાં દિલ પર ઉડી આવી
તેની સાથે ગેલ કરતાં. આ દાખજો આપતાં તેના કારણમાં
એ વિદ્વાન એમ સમજાવે છે કે તે તરફના પક્ષિઓએ માણુસ-
જાતને કેદી જોઇજ ન હતી અને તેથી માણુસોથી ખીવાની
ટેવ જેમ ખીજાં પક્ષિઓમાં પડે છે તેમ તેઓમાં પડી ન હતી.

હવે આપણે આપણી પોતાની જાત તરફજ પાછાં ફર્યે.
ભલા ભલા, વિદ્વાન અને સ્વાભાવિક શખસો પણ ટેવનાં રાજને કેવા

આધિન છે તે જુઓ. દીકવીનસીને અશીમનો ચડસ બાજુ મુકતાં કેટલી જોરાવર કોશેશ કરવી પડી હતી ! સંમ્યુઅલ તેલર કોલરીડજ પણ અશીમ ખાવાની ટેવનો કમનસીબ ભોગ હતો. તે ટેવ છોડવા માટે પોતાના નોકરને તે રસ્તામાં હમેશાં પોતાની પછવાડે લઈ જતો અને તેને આગમજથી હુકમ કરી મેલતો કે અશીમની હુકાનપર ચઢતાં તે નોકરે તેને જોસવરીથી અટકાવવો ! એ રીતે નાનપણથી પડેલી ફક્ત એક ટેવને દુર કરતાં. આખું મોટપણ પુરું થાય છે. અકકલ, અંતકરણ, ફરજ, ધર્મ, સર્વને એક બાજુ મૂકી કેવો એક છાકટો કે અશીળી માણસ ટેવનો ગુલામ બને છે !

દરેક પ્રજા ટેવના જોરને વચ્ચે આપે છે. વળી ઈંગ્રેજોમાં કહેવત ચાલે છે કે “ એક ટેવ તે દસ ખવાસ. ” એટલે ટેવ ફક્ત જોર ધરાવે છે એટલું જ નહિ પણ વળી તે ખુદ ખવાસ કરતાં દસગણું જોર ધરાવે છે. એ આપણને શીખવે છે કે કુદરતી ખરાબ ખવાસને તોડવા માટે ટેવ એક અચ્છું સાધન છે. પણ વળી ટેવ ખવાસનાં જ વળાંપર દોડે છે, એમાં પણ શક નથી. બીકણ ખવાસનું બાળક હશે તો ઠપકામાંથી ખસી જવા જૂઠું જ બોલવાની ટેવ પાડશે. એક મતલબી-ખવાસની છોકરી હશે તો પહેલાંથી જ દરેક વસ્તુ પોતાની જ ખાસ રાખવાની ટેવ પાડતી આવશે અથવા તે જો મોટાં મનની

હશે તો પહેલાંથીજ ખીજાંને હરેક વસ્તુ આપવામાં મજા હ
લક તેવીજ ટેવ પાડશે; અને એવી રીતે ખવાસને અનુસરીને
પડતી ટેવો ફક્ત ખવાસનું જાહેર રૂપ છે કે જે અમુક ટેવ તેપર
વારંવાર અમલ થવાથી જોરાવર બને છે. પણ આમજ જે થતું
હોય તો પછી નકારા ખવાસને ટેવના એજમતી ઉપાયથી
ઉલટાવાની આશા ઠાલીજ કે ? ના, એમ નથી. બાળકનો નકારો
ખવાસ ફેરવવા માગ્યે તો આપણે ફેરવી શક્યે. તેને માટે ખવા-
સને લગતું જ્ઞાન મેળવી, બચપણથી ઉલટી ટેવો એટલે નકારા
ખવાસથી વિરુદ્ધ જતી, નાપસંદ ખાસીયેતને ઉલટાવનારી ટેવો
પાડવી જોઈએ.

દાખલા તરીકે જે બાળકોને દરેક ચીજની સંભાળ લેવાની
ટેવ પાડી હોય છે તેઓ પોતાનાં કપડાં કદી પણ મેલાં કરતાં
નથી. અદ્ય અંદાજબરી ટેવોમાં ટેવાયલાં બાળકો વડાં માટે
હમેશાં માન રાખી તેઓને ઉઠીને જગ્યા આપે છે, તેઓને
ચાલી જવાનો રસ્તો રોકી ઉભાં રહેતાં નથી. જેઓને, ક્યાં
કેમ બોલવું તેની ટેવ ઉત્તમ તાલીમથી પાડવામાં આવી હોય
છે તેઓ ધરની ખીજ ત્રીજ વાત કદી પણ ખીજાં આગળ
કરતાં નથી. કેટલાંકો એવી ટેવો ધરાવે છે કે જેઓ કોઈ
પણ ખીજાંને ખાતર કાંઈ કરવું, કાંઈ બોલવું, કોઈ
કેકાણે જવું, કોઈને કાંઈ આપવું એ સર્વમાં તદ્દન પછાત રહે છે.

આ સારી માડી ટેવોની હાજરી કે ગેરહાજરી શું બાળકોમાં કુદરતીજ આવેછે ? શું માતાઓની કેળવવાની રીતપર એનો મોટો આધાર નથી રહેતો ? એની પુરવારીમાં આપણે આ એક સાધારણ સિદ્ધાંત પર ધ્યાન પુગાડીશું કે જે માતાઓ “લોક શું બોલશે,” “લોક શું વિચારશે” “લોકને ગમશે ?” કે “લોકને નહિ ગમશે ?” એવા કાનુનો પર પોતાનાં બાળકોને દોરવેછે, તેણીનાં બાળકો બાહરે સારી રીતભાત સાચવશે અને ઉપર ઉપરની ટીપટાપથી ડીક દેખાવ દેશે, પણ તેઓમાં ખુદ જે બહુ અને ઉત્તમ છે તે માટે કશું માન બરપા થયું હશે નહિ અને એવી રીતે તે માતાનાં બાળકો ભલાં થવાની નહિ પણ ભલાં દેખાવાની ટેવો પોતામાં દાખલ કરશે.

એમાં નવું કશું નથી, આપણે દરેક જણ જાણે છીએ કે ટેવ બીજો ખવાસ છે. જે આપણને કરવાનું છે તે એકે અચપણના કુમળા વખતમાં માખાપો અને શિક્ષકોએ બાળકમાં ભલી ટેવો પાડવાને પોતાથી બનતું કરવું જોઈએ છે. જેમ એનજીન રેલવેની સડક પર સડસડાટ દોડી શકે છે અને જેમ તે સડક વગર મુશ્કેલીથી ચાલી શકે છે તેમ સુખ દુઃખના કોઈ પણ વખતમાં ટેવોની સડક તૈયાર હોવાથી માણસ દોડ્યું જાય છે ; જ્યારે ટેવ વગર તે અફડાતું ઝીકાતું પુરું થાય છે. પણ વળી બાળકનું બિવિધ,

એક અજાણ્યા મૂલક સમાન છે. અને તે અજાણી ભૂમી તરફની તેની સહેલગાહ જરાજર પાર ઉતરે તેને માટે કંઈ તરેહની સડક નાખવી એ ઇજનેરી સવાલ માઆપને મુશ્કેલ લાગે એમાં શક નથી. ખુશી સાથે જવા ગમે અને લાભ મેળવી શકાય એવા ક્ષતાઓ બાળક માટે શોધવા અને વળી તેવા ક્ષતાઓ પર એવી રીતે સડક નાખવી કે બાળકને તે ઉપર ચાલવા માટે ખેંચાણ થાય, અને તે બાળક “જાઉ- ન જાઉ” ના કશા પણ ધ્યુપધ્યુ વિચારો વગર તેપર સડસડાત જાઉં છી દોડાવે, એ સર્વ વિચાર માતપિતાને કરવા જોઈએ છે. બાળકનું ભવિષ્ય તેઓ આગળ ખુદલું પડ્યું નથી એટલે બાળકને કંઈ રસ્તે આગળ વધવું પડશે તે આગમજથી જણાતું નથી, એ ખરું. પણ સેંકડો અને હજારો વરસો થયાં દુન્યાની શરૂઆતથી ઇનસાને જાઉં છીનો માર્ગ કેવી રીતે પસાર કર્યો છે તેનો અનુભવ ભૂતકાળ આપણી આગળ રજુ કરતો રહ્યો છે. સદીઓ થયાં એક પછી એક માણસ પોતાની જાઉં છી પુરી કરી જાય છે. આપણી આગમજ ચાલી ગયલાં ઇનસાનોના પગલાંની નિશાણીને આધારે આપણને આપણો રસ્તો કાપવાનો છે. તેથી ચોક્કસ રસ્તા, ચોક્કસ જાતની વધણ, ચોક્કસ જાતની લાંબી દુંડી સડકો તો હરેક કોઈ ઇનસાન માટે એકસરખી જરૂરની છે. માટે બાળકનું ભવિષ્ય છુપું

હોય તો શું થયું ? ચોક્કસ રસ્તાઓ બાળક માટે મુકરર કરવાને માથાપો શક્તિવાન થશેજ, એટલે કે એક ઇનસાન તરીકે શું શું હુ:ખો અને મુશ્કેલીઓ બાળકને ભવિષ્યમાં નડશે તેનું જ્ઞાન તો માતપિતા દુન્યાના અનુભવપરથી મેળવી શકશે. જોકે પોતાનાં બાળકને ભવિષ્યમાં જે સંજોગો વચ્ચેથી પસાર થવું પડે તે સંજોગો માટે, અને તે વખતે ચોક્કસ હુ:ખ અને મુશ્કેલીઓની ખાહીમાં તે ગળડી ન પડે તે માટે ટેવોની સડકને કેવી વજ્રણુ આપવી તેની તેમને ખબર ન પણ હોય !

ત્યારે હવે સવાલ રહ્યો છે તે એ કે બાળકને ચોક્કસ રસ્તાઓપર ચલાવવાનું તો છેજ, તેમની ઉપર તેને કેમ ફઠીથી ચાલતું કરવું ? મારી ધમકાવીને ટેવ પાડવી કે સમજવી પટાવીને, જાતી દાખલાથી, કે સામાને કરતાં દેખાડીને ? એનો સર્વોત્તમ અને અક્ષર પસંદ જવાબ આપણને હરખટ્ટે સ્પેનસર આપે છે—

Not by precept, though it be daily heard, not by example unless it is followed, but only through action which is often called forth by their relative feeling can a moral habit be formed.

એ વિદ્વાનના શબ્દોનો સાર એજ કે બોલીને નહિ, જાતી દાખલાથી નહિ, મગર બાળક પાસે ખુદ જાતે કામ કરાવીને હરકોઇ નીતિની ટેવ પાડી શકાશે; જેમ એક ચીજ બાળક વધુવાર કરશે તેમ પછવાડેથી તે કામ તે વધુ સહેલાઈથી અને ખુશીથી કરશે અને રક્ષતે રક્ષતે તે તેનો ખવાસ થઇ પડશે.

પણ હયાં આપણને એક વિચાર થોભાવે છે. કદાપી કોઇ વાંધો ઉદાવશે કે બાળક પાસે વીસ વાર એક ચીજ કરાવી તો તે ટેવનું ખીયું રોપાય છે, ખીજી વીસ વાર, ત્રીજી વીસ વાર અને આમ ટેવનો રોપો મોટો થાય છે. એવી રીતે બોલવા ચાલવામાં, ખાવડ પીવામાં, ઉઠવા બેસવામાં, વિચારવા સમજવામાં આપણે આપણનેજ પસંદ પડતી ટેવ બાળક પાસે અખત્યાર કરાવીયું તો શું તેથી તેની મરજીનું છૂટાપાણું આપણે છીનવી લઇ તેને ટેવોની ચાવીથી ચાલતું રમકડું બનાવી નહિ મેલશું ? એનો જવાબ એજ કે ટેવ પાડો કે ના પાડો, બાળક સંજોગોથી પડતી ટેવોનો ગુલામ તો બનશેજ. આપણે પોતે પણ જીંદગીમાં ટેવથી દોરવાઇએ છીએ. ઉઠતી બેસતી વેળા, ચાલતી વેળા, ખાતી વેળા, આપણે કશા પણ વિચાર વગર આપણી ટેવ પ્રમાણે કરતાં જઇએ છીએ. દરેક નાની ચીજ કરતી વેળા આપણે સારાં નરસાંનો વિચાર કરવા થોભતાં નથી. જો તેમ કર્યે તો તો પછી જીંદગીમાં

રહેવા પણ ગમે નહિ. તેજ પ્રમાણે બાળકને ટેવો પાડવી એટલે તેની દરેક નાની હીલચાલ તો તેની પોતાની મરજી પરજ સોંપવી અને ફક્ત પોતાના આખા ભવમાં તે નેકીનાજ માર્ગ પર ચાલે એવી ખાસ ટેવો પાડવી, અને તે પોતાની કારકીર્દીને કીચલ કાદવવાળા રસ્તામાં કોહતી સખડતી ન મેલે તેની સંભાળ રાખવી. એક નજીવોજ દાખ લો લઈએ. જે તમારાં છોકરાઓમાં તમે વાંચણુ માટેનો શોખ ખીજવ્યો હશે તો પછી એક આળસુ મિત્રની સંગતમાં પણ તે આળસુ બનશે નહિ. અથવા તમારી છોકરીને સાચું બોલવાની આદત પાડી હશે તો ગમે એવી ખીકણુ છતાં કાંઈ ઠપકામાંથી છટકી જવા તે જૂહું બોલશે નહિ. ખુદ જે ટેવ પડી હશે તે ગોયા તેણીનો એક ભાગ થઈ પડશે. અને ત્યારે એવી રીતથી પડેલી ટેવથી બે ફાયદા થશે. એકતો એકે અમુક બલી વલણુ બાળક વિચાર કરવાની મહેનત લેયા વગર લઈ શકશે. એટલે અમુક સંજોગોમાં તે ગોયા ચાવી આપેલાં યંત્રની પેઠે સહેલાઈથી કામ કરી શકશે; અને બીજું એકે ટેવ જેવું કાંઈ ન હશે તો તેટલીજ અકકલ અને તેટલાંજ ડહાપણુ છતાં અમુક નાનું મોટું કામ કરતી વેળા બાળક મોટું થયા પછી પણ ધ્યુપધ્યુ વિચારો કરી કોઈ વેળા ખરાં અને કોઈ વેળા ખોટાં સેવટ પર આવશે કારણ કે ટેવથી મનની મજબુતી તેનામાં આવી નથી. જ્યારે તેથી

ઉલટું આગમજથી ભલી ટેવો ખડી હશે તો દરેક સારી ચાલચલગત ખુદ ખવાસ જેવીજ થઈ પડશે; અને હરકોઈ સંજોગોમાં કશા પણ વિચાર વગર બાળક જે ભલું અને ઉત્તમ હશે તેજ કરશે. જ્યારે એ આપણે બરાબર સમજાયે છીએ ત્યારે નક્કી થાય છે કે માઆપ કેળવણીથી જે ભલી ટેવો પાડે તે ચોક્કસ નેમ અને ચોક્કસ રીતીથી પાડવી જોઈએ.

અને એમજ છે ત્યારે એક વધુ સિદ્ધાંત માતપિતાએ ધ્યાનમાં રાખવું છે. દરેક પળે જેમ આપણે મોટાંઓ તેમ નાના બાળકો ભણાં તરફ કે ભૂડાં તરફ વળે છે, દર પળે તેઓ જે કંઈ કરે છે તે યાતો તેઓને ભણી ટેવ પાડે છે કે યાતો ભૂડી. ત્યારે બાળકો માટે એમ કહેવું કે “એમાં શું થયું!” “એ તો ખચ્યું છે.” “એ તો એ આદત મોટું થઈ છોડી દેશે” “આસ્તે આસ્તે સુધરશે” એ તે નાનાં ભૂલકાંઓના બાબમાં કેટલું તુકસાનકારક થઈ પડે? યાદ રાખવું જોઈએ માઆપે કે દરેક દિવસે, દરેક કલાકે, સીધી કે આડકતરી રીતે બાળકમાં તેઓ એવી રીતે જે ટેવો પડવા દે છે તેનીપર ખીજાં સર્વ કરતાં તેનાં ભવિષ્યના સુખ દુઃખનો મોટો આધાર રહે છે.

એ તો થયું કે બાળકોમાં ભલી ટેવો પાડવી, પણ તે

માટે કંઈ સહેલા રસ્તા છે? લોક આપણને કાયદાથી ટેવ પાડવાની રીતી શીખવે છે. જ્યારે હરબર્ટ સ્પેનસર કામ કરાવી કરાવી ને રોજના અનુભવથી બાળકને ટેવ પાડવાને સુચવે છે. આ બંને રીતીમાં ઝાઝો ફેર નથી. એટલેજ કે કાયદાથી ટેવ પાડતાં બાળક તે જાણે છે કે મને અમુક ટેવ પાડવા માટે અમુક કાયદો ઘડાયેલો છે; જ્યારે રોજની ક્રિયાથી પડતી ટેવો, બાળક અખત્યાર કરે છે ખરી, પણ પોતાની કશી જાણ વગર, તે વિષેનાં કશાં પણ જ્ઞાન વગર.

દાખલા તરીકે ઘંટ વાગતાં બેસી જવાનો કાયદો, બાહરથી આવીને મોં ઘોવાનો કાયદો, સવારે છ વાગતે ઉઠવાનો કાયદો, વિગેરે વિગેરે નિયમીતપણું, સફાઈ, ઉઘોગ, વિગેરે સદ્ગુણો બાળકમાં ખીળવવાને મદદ કરે છે. એજ નિયમીતપણાંની બહારી આદત આપણે કાંઈ જાહેર કીધેલા કાયદા વગર પણ પાડી શકીશું; અને તે એવી રીતે કે રોજ બાર વાગતે બાળકની રમત આપણે હાથે કાંઈ પણ બોલ્યા વિના મૂકવી દઈએ, યા ફરવા જવા માટે રોજ પાંચ વાગતેજ તૈયાર કર્યે. આ બંને રીતીથી બાળક સારી આદતો પોતામાં દાખલ કરી શકશે. પહેલી રીતની તેને ખબર રહેશે, બીજી તે પોતાની જાણ વગર અખત્યાર કરશે. કાયદાથી ટેવ પાડવાની રીતી વિષે બોલતાં આટલું જણાવવું જોઈએ

કે આપણા કાયદા બહુજ થોડા હોવા જોઈએ. બાળકો ધણી ચીજો ખોટી કરશે અને જો તે હરેક માટેજ આપણે કાયદો રાખી તેને જણાવ્યો હશે તો તે તદ્દન બેહુકું થઈ પડશે. આપણા કાયદા જેટલા વધશે તેની સાથે એક યા ખીજ નુકસાની વધશે. એકતો એકે જો કાયદા ધણા હશે તો બાળકથી તે સર્વ અમલમાં ન મેલી શકાશે અને તેથી તેને વારંવાર શિક્ષા કરવાની જરૂર પડશે. પણ તેમ કરવું ખોટું છે અને તેથી બાળકને ગેરફાયદા થવાનો સંભવ રહે છે. અને એ ખીના ધ્યાનમાં રાખીને જો કાયદાને તાબે ન થવા માટે શિક્ષા ન કરવામાં આવે, તો બાળક જે થોડા ખી કાયદા પર ધ્યાન આપવું હશે તે માટે પણ બેદરકાર બનશે; કારણકે તે જોશે કે કાયદાના ભંગાણથી મને કશી શિક્ષા થતી નથી. ત્યારે સલામતી ભર્યો માર્ગ આજ છે કે તેને માટે અતિ ધણા થોડા કાયદા કરવા અને તે કાયદા અમલમાં મેલાય છે એમ ખાતરી થાય નહિ ત્યાંસુધી જ પીને બેસવું નહિ. વળી ખીજું ધ્યાનમાં રાખવું તે એ કે એકદમ બેચાર કાયદા સાથે ધડવા નહિ. એક કાયદો રોજના અનુભવથી એક ટેવ થઈ પડે કે પછી ખીજો અને એમ આગળ વધવું. દાખલા તરીકે આપણે બાળક માટે આ કાયદો રાખ્યો છે કે રમતા પછી રમકડાં પોતેજ ઉંચા કરવાં. આ ડહાપણ.

ભરી ટેવને તે બરાબર અપત્યાર કરે તે અગાઉ સેંકડોવાર આપણને તેને આ કાયદાની યાદ આપવી પડશે. જ્યારે તે એક કાયદો તદ્દન ટેવ જેવો થઇ પડે, ત્યારેજ બીજો આપવો. આપણો કાઢેલો કાયદો બરાબર અમલમાં મુકાય છે કે નહિ તેની તપાસ રાખવી જોઈએ છે. આપણે ગમે એવા સુંદર કાયદા બાળક માટે હોઠ બાહર પાડ્યે પણ તે અમલમાં ન મેલાય તો શું કામના ? એક દેશનો કારોબાર બરાબર ચાલે એટલા માટે એક ધારા બાંધનારી અને બીજી ધારા અમલમાં મેળાવનારી એમ બે મંડળીઓ હોય છે. માતાઓએ પણ ગોયા આ બે જાતના મંડળોનું કામ પોતે કરવું એટલે સારા કાયદા બાળક માટે ઘડવા અને વળી તે કાયદા પર બાળક અમલ કરે છે કે નહિ, તેની તપાસ લેવી. આ બે જાતનાં કામ વગર એક દેશનો રાજવહીવટ કે બાળકની કેળવણી બરાબર રીતે પાર ઉતરશે નહિ માટે માતાએ તેણીના દરેક કાયદા, દરેક વેળા, દરેક સંજોગોમાં અમલમાં મેલાવાજ નોંધશે એમ બાળકને શીખાડી પોતાની સત્તાનો ખ્યાલ તેને આપવો.

કાયદા પ્રમાણે કરતાં પહેલાં બાળકને મુશ્કેલ તો લાગશે પણ જેમ જેમ વધુવાર તે કાયદા પર અમલ કરશે તેમ તે કાયદો, કાયદા જેવો નહિ પણ ગોયા એક ટેવ જેવો થઇ પડશે. આ બાબદ સમજવામાં માતાઓ ઘણીવાર ભૂલ કરતી

જણાય છે. તેઓ એમ સમજે છે કે જેમ શરૂઆતમાં તેમ પછવાડેથી પણ બાળકને તે કાયદો અમલમાં મેલતાં ધણું મુશ્કેલ લાગે છે. અને આમ ધારી, પોતાના પ્યારને વચમાં આવવા દઈ હજી તો તે બાળક તે અમુક ટેવ અખત્યાર કરવાના રાહપર હોય તેટલામાં માતા છૂટ મૂકે છે. આથી બાળક વળી તે કાયદા કરતાં ઉલટીજ રીત પકડે છે અને એવી રીતે પોતાના ગમે એવા પ્યાર છતાં માતા બાળકને અમુક ટેવ પાડવાના કામને પોતેજ બીકટ બનાવે છે. આ સિદ્ધાંતની સાબેતી તરીકે આપણે એકજ ધરગતુ દાખલો લઈએ.

ધારો કે નાનો હોમી બેદરકારીની માડી ટેવનો દર પળે ભોગ થતો માલમ પડે છે. પાઠ કીધા પછી પોતાની ચોપડીઓ તે વગેજગે કરતો નથી.

તેની માતા એક દિવસ તેને પાસે બોલાવીને કહે છે—
“ હોમી હું એક ચીજ કહું છું તે હમેશાં બરાબર યાદ રાખી શકશે ? પાઠ કીધા પછી હમેશાં તારી ચોપડીઓ ઉઘી કરવાને બુલતો ના. ”

“ પણ હું ભૂલી જાઉં તો માયજી ? ”

“ તો હું તને યાદ આપીશ. ”

“ પણ કદાચ હું ઉતાવળમાં ઉઘી નહિ કરું તો ? ”

“ નહિ દીકરા ચોપડી ઉંચી કરવા માટે તારે વખત ફાળવે પાડવોજ પડશે. ”

“ પણ કાંય ? નહિ કરું તો શું થયું માય ? ”

“ કારણ કે દરેક ચીજ તેને જગ્યે હોવીજ જોઈએ. તારી ચોપડીઓ વેરવિખેર પડેલી હોય તેથી ઓરડો કેવો અરાબ લાગે છે ! ”

“ પણ હું એક કલાક રહીને પાછો પાઠ વાંચવા બેસવાનો હોવું તો ? ”

“ તો બી તારે ચોપડી ઉંચી કરવીજ જોઈએ દીકરા. બોલની, તું એટલી ચીજ યાદ રાખીને કરશે ની ? ”

“ હું કરશ મમા. ”

“ બહુ સારું. હું જોવશ કે કેટલી થોડી વાર તું બૂલી જાય છે. ”

એ ત્રણ વાર હોમી યાદ રાખીને ચોપડીઓ ઉંચી કરે છે, પણ આજે તો હજી તેની માતા બુમ પાડીને કહે તે આગમજ તે બાગમાં રમવા ઉતરી પડ્યો છે.

માતા સમજી છે એટલે ધમકાવીને તેને પાછો બોલાવતી નથી. ધીરા પણ નરમ અવાજે તે બાગમાંથી હોમીને પાછો બોલાવે છે. હોમીને ચોપડીઓની તો કશી યાદજ નથી એટલે માથાજો બોલાવતાં કાંય હશે તેની જણાસામાં દોડતો ઉપર

આવે છે. તેની માતા ચોપડીઓ તરફ નજર કરી કહે છે. “હોમી મેં તને કહ્યું હતું કે હું તને યાદ આપીશ—” “અરે હા! હું ભૂલીજ ગયો.” કરી તે ચોપડીઓ ઉંચી કરે છે. માતાએ આ વેળાએ જે સાવચેતી વાપડવાની છે તે એ જે કદી પણ ચોપડીઓ વેરવિખેર નાખે તો લાઇ ચલાવવું નહિ. અને ખીચું એ કે એ બાળક માટે યાદ આપતાં મા દીકરાં વચ્ચે રહેજ પણ કચવાટ પેદા ન થાય તેની સંભાળ લેવી. ધારો કે આ પ્રમાણે વીસ પચીસ દિવસ ભુલી જવા વગર હોમી ચોપડીઓ ઉંચી કરે છે એટલે હવે એમ કરવાની તેને ટેવ પડી છે; અને એવી રીતે પા કલાક પણ બાહર જવાનો હોય ત્યારે, અને દરેક વેળા તે ચોપડીઓ બરાબર ઉંચી કરે છે તે જોઇ તેની માતા હરખાય છે. હવે જ્યારે હમેશાં તે બરાબર ચોપડીઓ ઉંચી કરે છે ત્યારે તેની માતા વગર કારણે તેની દયા ખાવા પડે છે.

“મેં કહ્યું તેથી આટલી બધી મહેનત લાઇ રોજ બિચારો એ ચોપડીઓ ઉંચી કરે છે.” તેણી એમજ ધારે છે કે જેટલી વાર હોમી ચોપડીઓ ઉંચી કરે છે તે સઘળા વાર તેણીનેજ ખાતર તે મહેનત લે છે. જ્યારે ખરી રીતે તો ટેવથી તે બાળક સેહલાઇથી તે કામ કરે છે અને આગળ વધીને કહીએ તો હોમી ચોપડીઓ ઉંચી કરેછે તેનું તેને બાન વડીક રહેતું નથી.

હવે શું બને છે તે જુઓ. એક દિવસ બાગમાં પોતાના મિત્રને બોલાવેલો હોવાથી રમવા જવાની ઉત્કટમાં હોમી ચોપડીની વાત દાદર પર ઉતરે છે ત્યાં સૂધી ભૂલી જાય છે. ત્યાર પછી તેને ચોપડીઓ યાદ આવે છે ખરી અને પોતે ભૂલી ગયો છે એમ પણ તેનું અંતકરણ તેને કહે છે ખરું, પણ તે એટલી હદ સૂધી નહિ કે તેથી તે પાછો ઉપર જઈ ચોપડીઓ ઉંચી કરી આવે. તે થોભે છે અને માથા હાંક મારે છે કે અને ચોપડીઓ સરખી કરવા કહે છે કે નહિ તેને માટે કાન ઉંચા કરે છે. માતાએ હોમીની ભૂલ જોઈ છે તો ખરી પણ તેણી પોતાના મન સાથે બોલે છે “ચાલ હવે એક વખત ભૂલી ગયો તે કંઈ નહિ. આટલા દિવસ થયાં કેંઈ બિચારો યાદ રાખીને કરતો હતો.”

જ્યારે હોમી માતાનો પાછું બોલાવાનો સાદ નથી સાંભળતો ત્યારે મનસે પટપટે છે “ચાલો એનું કંઈ નહિ” અને રમવા દોડી જાય છે. બીજી વેળા તે ચોપડીઓ વેરવિખેર નાખી ચાલી જાય છે. ખરી રીતે ભૂલી ગયો નથી. તેણીની માતા તેને ચોપડીઓ ઉંચી કરવા અરજ કરે છે. તે જોય છે કે માતા કાંઈ સખત રીતે હુકમ કરતી નથી અને જવાબ દે છે “માથા હું ઘણી ઉતાવળમાં છું.” તેણી કાંઈ પણ બોલતી નથી. બીજી વેળા ચોપડીઓ તદ્દન વેરવિખેર

નાખી તે ચાલી જાય છે. “હોમી” તેણી સાવચેતી આપતી હોય એમ બોલે છે. “મમા હું હમણાં પાછો લખવા આવશ.” તે પા કલાક રહી લખવા આવે છે અને ફરી એક વાર ચોપડીઓ અહોતહીં નાખે છે, અને એવી રીતે માતાની કવખતની છટથી તેણી બાળકમાં તે ટેવ કે જેનું બીયું રોપાયું હતું તે ખીજવી શકતી નથી.

માટે ફરી એકવાર આપણે કહીશું કે જે એક વેળા બાળક માટે અમુક કાયદો મુકરર કીધો તે તે અમલમાં મેલાય અને તેની ગોયા તે એક ટેવ થઈ પડે ત્યાં તુલીક હૈયું સખ્ત રાખી કામ લેવું. પણ એવી રીતે કાયદો અમલમાં મેળાવતાં એક સાવચેતી રાખવી જોઈએ છે. જ્યારે બાળક આપણા ધારવા પ્રમાણે ન કરી ભલી આદત પાડવાની આપણી કોશિશ પાણીમાં નાખે, ત્યારે ગુસ્સે થઈને એમ ન કહેવું “કાંઈ નહિ હું, તું નાજ કરતો, બાકી એમ કરે છે તે ધણા સારા લાગે છે” વિગેરે વિગેરે. જ્યારે નીર્દોષ બચ્ચાં કોઈ વાર તે બહુ કરવાની પુર નેમ છતાં ફક્ત ભૂલીજ ગયલાં હોય છે. એવી વેળાએ નરમ અવાજે અને મીઠા શબ્દોમાં એકજ વાર યાદ આપવાથી કેટલું ભલું આપણા પોતાના તેમજ બાળકના બાળમાં થઈ શકશે ? જેઓ અજમાવે છે તેઓને માલમ છે કે નરમ શબ્દોની ન્યારી અસરથી બાળક સાથ

કામ લેવું ખચ્ચીત ફત્તેહમંદ ઉતરશે. થોડાજ દિવસ પર વાંચવામાં આવેલી એક હિંદુ દંત કથા હયાં અનુકુલ થઈ પડશે. એક આહમલુ પાસે એક બળદ હતો કે જેને બોલવાની શક્તિ હતી. તે બળદે પોતાના ધણીને એક દિવસ સુચવ્યું કે તેણે એક તવંગર પ્રાડોશી સાથે સરત બકવી. તેમાં તે ફાવશે તો તેના ધણા સીકા મળશે. તે સરત એ હતી કે પેલો બળદ એકસો ગાડાં એકઠી વખતે ખેંચી દેખાડે. આય પેલા તવંગર ખેડુતને કહેવામાં આવ્યું. અલખતાં તે હસી પડ્યો અને ચોક્કસ રૂપાંનાં સીકાની સરત તેણે મંજુર રાખી. જ્યારે સરત રમવાનો વખત આવી લાગ્યો ત્યારે તેનો ધણી બોલ્યો “આલ કમખખત બળદ, ઉઠ જલદી, હરામખૌર ગાડાં ખેંચી અતાવ.”

પણ બળદ તો જરાએ હાલ્યો નહિ અને એક ખડકની પેઠે રથમં ઉભો. તેનો ધણી તો સરત હારી ગયો. જ્યારે અઢસોસ કરતો તે ખીજાનાં પર ગયો ત્યારે બળદ તેની આગળ ગયો. “તમો ઉંઘાયલા છો ?” તે બળદે પોતાના ધણીને પૂછ્યું. “આટલા બધા સીકકા ખોહયા પછી મને ઉંઘ કેમ આવે ?” પેલા માણસે જવાબ આપ્યો. તે સાંભળી તે બળદે સવાલ કીધો “શેઠ હું તમારા ઘરમાં લાંબો વખત થયો છું. મેં કાંઈ ખી દિવસ આજસાધ કીધી છે કે ઘરમાંની ચીજ બગાડી છે ?”

આહમણે જવાબ આપ્યો “કદી નહિ.” અને ત્યારે બળદે પોતાનો સેવકનો જવાબ કહ્યો તે એ હતો કે “ત્યારે તમે મને કમખખત અને હરામખોરના વિવેશનો લગાડી ધમકી ભર્યા સાદે શું કામ હુકમ કર્યો? આથી મેં ગાડાંઓ ખેંચ્યાં નહિ. તમો ખીજવાર ખેડુત સાથ સરત માડો, અને છતરો. ખીજે દીને તેમજ થયું. જ્યારે વખત આવ્યો ત્યારે આહમણુ બોલ્યો “મારા સુંદર બળદ ઉડ અને હમેશાં મારું કામ બરાબર બજાવતો આવે છે તેમ આ વેળા પણ બજાવ.”

આ બોલો સાચેજ બળદે ગાડાં ખેંચ્યાં અને આહમણે સરત છતી સીકકા મેળવ્યા. આ તો માત્ર એક જોડી કાઢેલી વાત છે પણ ચતુરો માટે ચેતવણીથી તે ભરપુર છે. જો જનવરોના બાળમાં નરમ શબ્દોની એજમતી અસર થતી જણાવવામાં આવે છે તો નરમ લાગણીનાં, નિર્દોષ બાળકો માટે માયાળુ અને નરમ શબ્દો કેટલા અગત્યના હશે? પણ હવે ફરી આપણે કાયદાથી પડતી ટેવોની વાત પર આવ્યે. બાળકમાં, અમુક ભલી ટેવો પાડવા માટે ચોક્કસ કાયદા બાંધવા. તે માટે માતપિતાએ બાળકની વલણ જોવી અને કદાચીજે તરફ તેઓ કુદરતી ખેંચાણુ ધરાવે છે તેનો અનુભવ તેઓએ મેળવવો. બાળક ગોચા કુદરત તરફથી ગુણદોષનો વારસો લેતું આવે છે. તે વારસામાં કયા

સદ્ગુણો, કયા દુર્ગુણો, કઈ કઈ નુકસાનકારક ખાસીયેતો અને નજીવી બદીઓ તે લેતું આવ્યું છે તેનું તોલ માતાએ કરવું જોઈએ છે. કારણકે તેણીએ જે કરવું છે તે એ કે જન્મ પામતાં બાળક જે જે ખામી ખુખીઓ પોતા સાથે લાવે, જે જે સદ્ગુણ દુર્ગુણ જન્મથી બતાવે, તે ખામીઓને અટકાવી, ખુખીઓને વધારવી, તે સદ્ગુણોને ખીળવી, દુર્ગુણોને કચડવા. નીતિની કેળવણીનું આ એકલું કર્તવ્ય છે.

ખવાસ.

“ બાળકોને પહેલાં પાંચ છ વરસ ધરમાં કેળવણી આપવી અને તેઓને ભક્તી ટેવો પાડવી ” આપણે તો એમ બોલીને પરવારી ગયાં પણ તેમ કરવા માટેની મુશ્કેલીનો કાંઈ વિચાર ! લખનાર ચપ દેતો કે કલમને ગોદો લગાવી દે છે અને ભાષણકર્તા ટપ દેતો કે હાડકાં વગરની જગ્યાએ મન ભાવતું જોડી દે છે પણ તે પર અમલ કરનારના રસ્તાપર થું થું મુશ્કેલીઓના ટેકડા ઉભા થઈ નીકળશે તેનો તો તેમને ખ્યાલ રહેતોજ નથી. ટેવ પાડવાના રસ્તામાં એક મસ મોટો મુશ્કેલીનો ડુંગર જે આપણને નડે છે તે ખવાસ છે. કેળવો, ખીજવો, ટેવ પાડો, સુધારો, પણ કુદરતી ખવાસ, એટલે માઆપથી વારસામાં મેળવેલી બાળકની ખાસીયેનો નહારી યા નાપસંદ હોય તો કેમ ઉત્તરાવશે ?

કોઈ બાળક પોતાના આપદાદાનો મગરૂરીનો દુર્ગુણ વારસા તરીકે લેતું આવ્યું હોય, કોઈ માતા કે પિતાનો મતલબી-પણાનો દુર્ગુણ પોતાની લોહીની રગોમાં દોડતું લાવ્યું હોય, તો માઆપો કહેશે કે ક્યેં કેમ ? પહેલાંથીજ એ તો મગરૂર છે, મતલબી છે, બોંહોસીલું છે, જીદી છે, બેદરકાર છે, તે એને સીધે રસ્તે કેમ લાવ્યે ?

આ ખરું છે. ધણીવાર બાળક માના જેવો ચહેરો, પિતાના જેવી આંખ વિગેરે શરીરના આવયવો મળતા આ વતા જાહેર કરે છે. વળી મીસ મેસનની “ હોમ એડ્યુકેશન ” ની ચોપડીમાં મીસ કોળનું મત ટાંકી દર્શાવવામાં આવ્યું છે તેમ ચોક્કસ ઘાટનાં આગળાં, અને હાથ દરકતની વલણ પાંચ ઓલાદ સૂધી તેણીના કુટુંબમાં એક સરખી માલમ પડી હતી. આવી રીતે જેમ બાળક શારીરીક સ્થિતિમાં માતૃપિતાને મળતું આવે છે, તેમ કુદરતીજ કોઈ બીકણ કોઈ ઉતાવળું, કોઈ ધીમું કોઈ સુસ્ત, કોઈ બેદરકાર કોઈ ચપળ એમ ભાતભાતના ખવાસો માખાપ તરફના એક વારસા તરીકે બાળકો લેતાં આવે છે. એવી રીતે કુદરતથી ધણાયલો ગોઠવાયલો મુકાયલો ખવાસ તેને કેમ ફેરવીશું, કેમ ઉલટાવીશું ? કોઈ અચ્યું તદ્દન નમાનું ગરીબ અને થોડું બોલનારું પેદા થયું તો સત્તર જાતની ટેવોના જોરથી તે ખવાસ તેનામાંથી જોતી શકાવાનો નથી. યા કોઈ બાળક હસ્તું રમતું જોહેનદાર અને મસ્તાન ખવાસનું માલમ પડ્યું તો તેનો ખવાસ પણ આપણે કેળવણી કે ટેવથી તદ્દન ફેરવી શકીશું નહિ. કુદરતને આમ સમુલગી ઉલટાવાની આપણાંમાં ક્યાંથી તાકાત હોય ? મગર ધાર્યે કે બાળક લગાર આપખુદી ચલાવનારું યા સધળું પોતાનીજ મરજી મુઆફેકતું કરતું માલમ પડે,

એટલે સાધારણ રીતે જોને આપણે જીદી કહીએ છીએ તેવા ખવાસનું માત્રમ પડ્યું હોય તો યુ' આપણે તેવા ખવાસને થોડો ધણો આંકોશમાં લાવી નહિ શકીશું? તે તદ્દનજ નમ્ર, નમાનું અને તાબેદાર થાય એમ નહિ બને, પણ તેની જીદને આપણે ટકવા ન દઇએ અને તેના સોદીની રગોમાં દોડતી તે તુકસાનકારક ખાસિયતને કેળવણીથી કચડી નાખવાનો યત્ન કર્યે તો ખાત્રીથી કહી શકાય કે તે બાળકને આપણે તાબેદાર બનાવી શકીશું. ટુંકમાં એટલુંજ કે ક્રોએલ જેમ માનતો હતો કે દરેક બાળક સંપૂર્ણ માણસાઇને પોહીંચી શકે, તેમ આપણે દરેકે માનીને બાળકને સંપૂર્ણ બનાવવાની આશા રાખી તે બાબે ઓશીશ કરવી જોઇએ.

તેથી ઉત્પટ્ટ, ખવાસ આવે. તેવો છે કરીને, ખવાસના જોયાં તમે બાળકની બદી ચાલવા દઇએ, અથવા તેને ઉગેલી કચડીએ નહિ, એ કુદરતને નાહકનો દોષ આપવા બરાબર છે. પણ આજે માખાપોનો મોટો ભાગ યુ' કરે છે? તેઓ પોતાનાં બાળકોને જંગલમાં ઉગતાં ઝાડી ઝાંખરાંની પેઠે ગમે એમ ઉગવા દે છે. પછી તે કાંટા સાથે હોય, કાઢેલાં ફળો સાથે હોય કે કરમાઇ જુમાઇ જતાં ટુકો સાથે હોય. વરસ જતાં કુદરતી રીતે એ કચરો દે છે થશે એવો વિશ્વાસ તેઓ રાખે છે. પણ કુદરતને હાથે તે કચરો દૂર થતાં તે

ગરિબ બાળકને કેટલું ખમવું પડશે, તેનો જે માબાપને ખ્યાલ હોય તો હાથ જોડી અમર્યાં જેસી રહેવાને બદલે બાળકની કાંટા સમાન ટેવને ઉમેડી નાખે, અથવા તેથી તેઓને દૂર રાખે. કુદરતનું જેર જેરાવર છે, મગર તે હંદાવી શકાય, છતી શકાય, કાબુમાં લઇ શકાય, એવું છે. અતુક્રૂણ વખતે એટલે પેહેલાંથીજ તેની લગામને હાથમાં ધરી જોઇએ, અને લગામને હાથમાં ધરી ફેરવવા માટે હાથો મજબુત જોઇએ. હાથો નમળા હોય અને બાળકના કુદરતી ખવાસને દોરવનારી લગામ હાથમાંથી નિસરી પડે તો કુદરતને દોષ દઇશું કે આપણને પોતાને ?

ત્યારે બાળકના ખવાસની લગામ આપણા હાથમાં ધરી હંકારવા અગાઉ અમુક બાળકનો ખવાસ કેવો છે તેની તપાસ અમુક માતૃપિતાએ કરવી પડશે. જેમ માણસ માણસના ચેહેરામાં ફેર જોઇએ છીએ, જેમ તેઓનાં શરીર એક બીજાંથી જુદાં અને જુદાં પડે છે, તેવીજ રીતે મનની પ્રકૃતિ અથવા ખવાસ ખવાસમાં પણ ફેર રહે છે. એટલુંજ કે વખત જતાં શરીરની અને ચેહેરાની ચોક્કસ લક્ષણ અને વક્ષણ વધુ સેહેલાઇથી દેખાય છે, જ્યારે મનની ચોક્કસ ખાસિયતો નિર્દોષ બાળપણમાંજ પોતાનું અર્થ રૂપ બહાર કરી વખતના વધવા સાથે પોતાની ખામીઓ ઢાંકતું ફેરે છે.

ત્યારે તે ખવાસની તપાસ કયે વખતે શરૂ કરશો? પેહેલું તો બચપણમાંજ, કે જ્યારે બાળક અતિ નાનું હોય અને પોતાની ખામી ઢાંકી શકવાની સમજ કે શક્તિ ધરાવતું નહિ હોય. જેમજેમ બાળક મોટું થતું જાય તેમતેમ તે પોતાની ખામીઓને સારી રીતભાતનો સાહયો પેહેરાવતાં શીખશે અથવા હમેશાં પોતાની નબળાઇ ધ્યાનમાં રાખી તેને ખુદ્દી રીતે બાહર પાડતાં અચકી જઇ તેનીપર ઢાંકપીછોડો કરશે. એ અયામમાં તેનો ખુદ ખવાસ કેવો છે તે કાંઇ આપણે સમજી શકીશું નહિ. માટે બચપણમાંજ તેના ખવાસનો અનુભવ મેળવવો જોઇએ. વળી ખીજું એ ધ્યાનમાં રાખવું કે બાળક જ્યારે રમતમાં ગુંતાયણું હોય અને જ્યારે તે એમજ સમજતું હોય કે કોઇ તેને જોતુંજ નથી ત્યારે તેના ખવાસની ખારીકીથી આપણને નોંધ લેવી. તેનીપર કોઇની નજર નથી એવા વિચારથી પોતાના મનોવિકારને અને લાગણીઓને કશા પણ ડર વગર તે જાહેર કરે છે, અને તેથી તે વખતે તેના અસહ્ય ખવાસનું પુરતું જ્ઞાન આપણે મેળવી શકીએ છીએ. એમ ખવાસનો અભ્યાસ કરી, તેને હાથમાં લઇ, ટેવના જોરથી તેની કુદરતી પ્રકૃતિને આપણે તોડી શકીશું અને સારે માર્ગે મૂકી શકીશું. પણ આ સોનાના મુળનો નિયમ ધ્યાનમાં રાખવો કે જે દુર્ગુણ યા માડી ખાસિયત

તેના અવાસમાં જાહેર થાય તેને ઉસકેરનારા કે લક્ષ્યાવનારા સંજોગો દૂર કરવા, કે જેથી કરીને જેમ શરીરના ભાગો ઉપયોગ વગર અવાધ જાય છે તેમ તેવી માઠી વક્ષણ પણ તેને રસ્તો નહિ મળવાથી અવાતી અને ભુસાતી જશે.

પણ આ તો જાણે માથે મુસ્કેલી લાવી તેને દૂર કરવા જેવી વાત થઇ. ખરાબ અવાસનો વારસો આપનાર માત-પિતા નહિ તો બીજું કોણ ? ખુદ બાળકનો જન્મ થવા અગાઉ પણ તેની માતાના વિચારો, તેણીના શોખો, વક્ષણો, તેણીની ટેવો અને આસિયતોનો રેસો રેડાતોજ રહી-ને બાળકને અનેક તરાંહના અવાસ સાથે હસ્તીમાં લાવે છે, તો આટલીજ સાવચેતી આપણને લેવી કે બાળકને વારસા-માં સારો અવાસ આપવાનું માતાના યા પિતાના પોતાના હાથમાં હોય તો મુજબ ખરાબર હોવું જોઇએ અને નહિ કે બાવળ વાવી કેરીની આશા રાખવી.

હવે આપણે એ સદ્ગુણ દુર્ગુણનો વારસો તે શું અને તેને કેમ સુધારી શકાય તે એક દ્રષ્ટાંત રૂપે સમજાવે—

એક વેપારી મુંબાઇથી બાહેરગામ જવા ઉપડે છે. એ તેનું બાહેરગામ જવું આપણે બાળકના જન્મ પામવા સાથે સરખાવીશું. પેલો ધણી કાંઇ ખાલી હાથે દેશાવર જતો નથી. જતી વેળા તે પોતાની સાથે જતજતની અને

ભાતભાતની વસ્તુઓ લેતો જાય છે, કે જેમ બાળક પણ જન્મ પામતી વેળા સારી માઠી ખાસિયતનો કુદરત તરફનો વારસો લેતું આવે છે. પેલો ધણી દેશાવર જઇ, કાંઈ એક જણને પોતાનો ખેરખાહ ગણી, તેની સલાહ તજે કામ કરે છે, તેવીજ રીતે બાળક પણ માતૃપિતાની રાહબરી તજે ઉધરે છે. નિશ્ચય છે કે રાહબરી સારી હશે તો વેપાર કરનાર અને બાળક બંને ફાયદો.

પેલો સલાહકાર વેપારી જે લાવ્યો હોય તે વસ્તુઓ જોય છે અને તેવીજ રીતે માતા પણ બાળકની સારી માઠી સમજણી ખાસિયતોથી ખજરદાર બને છે. વેપારી પાસે શું શું વસ્તુઓ છે તે આપણે જોઈએ. તેની પાસે થોડાંક ચામડાં છે, જેને માટે તેનો રાહબર કહે છે કે તેને રંગવાથી સારી કમાઈ થશે. ખીજું તેની પાસે રંગબેરંગી રેશમનો સારો જથ્થો છે જે પણ સારી રીતે પૈસો ઉપજવી શકશે. તે ઉત્તની પેતીઓ લાવ્યો છે, જેને માટે પેલો રાહબર તેને દક્ષીણી સાથે જણાવે છે કે ઉત્ત તો હયાં પુષ્કળ જથ્થામાં છે અને તેથી તેમાં તેને ખોટ આવશે. વળી દારૂપર તો એટલી જગાત છે કે મોંઘા દામથી મુંબાઈથી લાવેલો હોવાથી તે તો વેચવોજ ન જોઈએ કરણુકે તે જગાતના જેટલી પણ આવક લાવશે નહીં, ખુદ તે દેશમાં દારૂ સસ્તો છે. વળી રાહબર વેપારીને

કહે છે કે જો તે વેપારી મુંબાઈથી ચોખ્ખા મંગાવે તો તેને ઘણી કમાઈ થશે કારણકે હાલ અમુક દેશમાંથી મોંઘા ચોખ્ખા આવે છે. એમ પેલો સલાહકાર તે વેપારીની કાંઈક ચીજો સુધારીને ખપમાં લે છે, કાંઈ વસ્તુને તે તદ્દન નકામી ગણી કાઢી નખાવે છે, કાંઈને માટે તે સારી કમાઈની આશા આપે છે અને કાંઈ વસ્તુઓ જે પેલો વેપારી સમુલગી લાવ્યોજ ન હતો તે મંગાવવા હુકમ કરે છે. એવીજ રીતે માતાએ પણ ધીરજથી શાંતપણે, બાળક ખુદ તરફથી શું વારસો લાવ્યું છે તેની તપાસ કરવી જોઈએ. તેણી તે બાળકની લાગણીઓ અને વલણો તપાસતાં જોય છે કે બાળક પોતા સાથે આપખુદી કરવાની ટેવ લેતું આવ્યું છે, તેને તો સમુલગી કાઢી નાખવી પડશે. સાથે તે ઘણીજ નિર્દોષતા લાવ્યું છે કે જેની કિંમત આ દુન્યામાં અંકાવી મુશ્કેલ ધારી માતા તેની નિર્દોષતાને દુનિયાઈ જ્ઞાનમાં ફેરવી નાખવી દરસ્ત ધારે છે. વળી તે બાળકમાં હિંમત કે જાતીવિશ્વાસ જેવું કંઈજ નથી તો તેનો તો આ દુનિયાઈ દેશમાં ધણો ખપ પડતો હોવાથી માતા તેનામાં તે સદ્ગુણ દાખલ કરવાની કાશેશ કરશે, અને પછી પેલા વેપારીના રાહબરની પેઠે બાળકની કાંઈ ખાસિયતને સમુલગી દૂર કરી, કાંઈકને સુધારી, કાંઈક માટે સારી આશા રાખી, કાંઈકના બીયાં તદ્દન નવેસરથી વાવશે.

(૨)

કેળવણીનાં સાધનો.

શિક્ષા.

“ There is nothing more needful than punishment for the well being of the human race.”

માણસ જાતના સુધારા વધારા અર્થે શિક્ષા કરતાં વધુ અગત્યનું સાધન કોઈ નથી. તેવીજ રીતે આપણે બાળકોના બાબમાં પણ બોલી શકીશું કે તેઓને કેળવવા અને સુધારવામાં શિક્ષા અગત્યનો ભાગ બજાવે છે. જેમ શિક્ષા, તેમ શાખાશી, સમજાવટ, સોખત અને જાતી દાખલો એ સાધનો બાળકોની કેળવણીને અમલમાં મૂકનારાં હથિયારો થઈ પડે છે. એ દરેક કેવી રીતનો અગત્યનો ભાગ બાળકની કેળવણીમાં બજાવી શકે છે ? અને તેઓનો ઉપયોગ ક્યારે કરવો પડે છે ?

હાલ આપણા સંસારમાં ભુંડી વલણ તો રહી પણ જે કોઈ પણ કસુર થઈ તો તુરત શિક્ષા કરવાનાં સાધન નથી કામ લેવામાં આવશે. નિશાળમાં પણ શિક્ષકને શિષ્યમાં કોઈ ખામી માલમ પડી તો તેવણને પણ તુરત શિક્ષા કરવાનો વિચાર આવશે. જેમ એક દેશ પર સત્તા ચલાવનાર પોતાના

દેશના કલ્યાણ ખાતર, નદારાં માણસોને તેઓનાં અવગ્રીત કર્મો માટે શિક્ષા કરે છે, જેમ ખુદ અવગ્રીત પર સત્તા ચલાવનાર જગતપિતા પોતાનાં બાળકોને તેઓના વાંક માટે ગોયા એક જાતની શિક્ષા સદા કરતોજ રહે છે, તેમ એક માતા કે એક શિક્ષક બાળકોને કળવવાનાં કામમાં શિક્ષાની સહાયતા શોધે તો તે કુદરતી છે.

પણ શિક્ષાનો ઉપયોગ ઘણી બોહોળી રીતે થાય છે. માણસ પોતાની ભૂલથી કુદરતી રીતે ખમે તે એક જાતની શિક્ષા, અને બીજાં માણસ તેના વાંક માટે તે માણસને શિક્ષા કરે તે બીજી જાતની. દાખલા તરીકે તોમસ હુડની “યુજન એરમનો સ્વપ્નો” એ નામની કવિતામાં આપણે વાંચ્યે છીએ કે તે માણસે કોઈનું ખુન કરી મુરડું સાંત્યું પણ હૈયાના ડાંખ તેને એટલો ત્રાસ આપતા હતા કે ગોયા તેનું તે નાનકડું અંતકરણજ તેને તેનાં દુષ્ટ કર્મ માટે વાજબીમાં વાજબી શિક્ષા આપતું હતું. એ એક તરાંહની શિક્ષા થઈ. પણ તેવાજ એક ખુનનાં વાંક માટે આવી અંતરની કુદરતી શિક્ષા નહિ, પણ ફાંસીની શિક્ષા કરવામાં આવે તો તે બીજી જાતની શિક્ષા થઈ. વાંક એકનો એકજ, પણ શિક્ષા બે ગુદી જાતની હોઈ શકે. તેમજ એક સાધારણ બીજો દાખલો લઈએ. ગુલા બેહરામે ધણું ખાધું

તેથી તેના પેટમાં દુખ્યું, એ એક તરાંદની કુદરતી શિક્ષા, પણ ધણું ખાધું તેથી માતા બેહરામને ખુબ ધમકાવે એ બીજી જાતની શિક્ષા થઈ.

એ બે જાતની શિક્ષામાં જે ફેર રહ્યો છે તે થોડા છતાં અગત્યનો છે. પેટેલી જાતની શિક્ષામાં એક માણસ કે એક બાળક પોતાની ભૂલનું કુદરતી પરિણામ ભોગવે છે, જેને તે શિક્ષા ગણે છે. બ્યારે બીજી જાતની શિક્ષામાં કુદરત તરફથી નહિ પણ બીજા બાહ્યમાંથી માણસ તરફથી વાંક કરવા માટે તેને શિક્ષા કરવામાં આવે છે.

આ બંને જાતની શિક્ષામાં સાધારણ ઉપયોગ માટે વધુ પસંદ કરવાજોગ કંઈ તે શોધવા આપણને મુશ્કેલી નડતી નથી. બાળ કેળવણીના ઉંડાણમાં સેલગાહ કરી આવી પોતાનો અનુભવ લખનારાઓ તરીકે હરખર્ટ સ્પેનસર, લૉક, મેથ્યુસ વિગેરે શિક્ષા બાબે લખતાં પોતાનું આજ મત ટાંકે છે કે બાળકના વાંક માટે તેને આપણે શિક્ષા કરવી નહિ, મગર તેના પોતાના વાંકના પરિણામ તરીકે, તેની પોતાની ગંજલતીની શિક્ષા તરીકે, તેને કુદરતી રીતેજ ખમવા દેવું.

આ સિદ્ધાંત એક દાખલાથી સમજ પડી શકશે. તમારો ખુચો પેન ધડવાની છરી સાથે રમે છે. તમો ના કહો છો છતાં તે ક્યાં ક્યાંથી છરી શોધી લાવી તેનીજ સાથે રમત કરે છે.

હરી લેવા ના કહ્યું એટલે તો તે ચીજ તરફ બાળકને વધુ ખેંચાણ થાય છે. એક દિવસ તે જોવો હરી ઉંચકવા હાથ લખાવે છે કે તમે તેના હાથ પર નેતર ઉંચકો છો, કારણ તમને ખીક લાગે છે કે હરી સાથે રમત કરતાં પોતાના હાથ પર કાપ મૂકી બુચો પોતાને નુકસાન કરશે. આમ ધારી નેતરના ફટકાથી તમે તેની ખોડ બૂલાવા માગો છો. અલબત્ત તમે તો બાળક તરફની પ્રિતીથીજ તેનું બહુ ઈચ્છીનેજ હરી સાથે રમત કરવા ના કહો છો, પણ તમારી શું ખાત્રી છે કે જે બહી નિષ્ઠાથી બાળકને તમે હરીથી દૂર રહેવા કહો છો તે તે બાળક સમજે છે? ખાત્રી છે તમારી કે હરીની ઢાળ કેવી હોય, તેથી હાથ કેમ કપાય વિગેરે વાતો જે તમે તેની આગળ રજુ કરો છો તે તે બાળક સમજે છે? કાં નહિ એમ હોય કે ઉલટું બાળક મનમાં એમ સમજતું હોય કે “માયજી કેવાં છે! મને હરી સાથે રમવા ગમે છે તોયે રમવા દેતાં નથી. એવણની શોભતી હરી બધી બગડી જશે તેથી.” કદાચ તમે બાળકને કહી પણ ચુકાં હોવો કે હરી બગડી જાય તેથી નહિ પણ તારું આંગળું કપાઇ જાય એ વિચારથીજ તને હરી સાથે રમવા ના કહું છું. પણ બુચાણના ભેંજામાં તે ઉતર્યું એમ તમે તુરત માની કાં દો છો? ઉપર જણાવ્યા મુજબ એક વેળા તમેજે તેના હાથ પર નેતર ઉંચકી. ઠીક—તે પણ હવે પોતાનો ભાગ બજાવવા

તત્પર રહે છે. એક દિવસ તે જોય છે કે તમે બાહર ગયાં છો, અને તે ઝોરડામાં એકલોજ છે. તે ધીરે રહીને ખુરશી પર ચઢી લખવાની તેબત્ત પરથી છરી ઉઘડી, તેની સાથ નવેસરથી ઝોળખાણ પાડવા જોસે છે; શું વળ્યું ત્યારે પેલી નેતરના ફટકાથી ? હવે એજ દાખલામાં બાળકને કુદરતી શિક્ષા ખમવા દધને જોઈએ કે જે શિક્ષાઓ માહેલી કંઈથી વધુ અસર થાય છે ? છરી સાથે રમત કરવા બુચાએ માડી કે તેની ઢાળ લીણી છે, તે વિગેરે માટે બાળકને સેહેલી બાપામાં સમજવીને ચેતવણી આપ્યા પછી પણ જો તે છરી માટે વગર અર્થનું ચેટક રાખે, તો પછી ઘટતી સંભાળ સાથે જરા છરીની ઢાળ તેના હાથ પર લાગવા દેવી. આથી તે બાળકને છરી કેવી ચીજ છે તેનો ખરો ખ્યાલ મળશે, અને ભવિષ્યમાં નાની કે મોટી, છરીથી કે કાતરથી કે બીજી અણિયાળી અને ઢાળવાળી વસ્તુઓથી તે દૂર રહેતાં શીખશે. આ દાખલામાં કઈ શિક્ષા પસંદ કરવાનોગ થઈ પડી ? નેતરના ફટકાથી બાળકને લાભ થયો, કે છરીની ઢાળ લાગવા દીધી તેથી ?

આ દાખલામાં કુદરતી રીતે થતી શિક્ષાથી બાળક જોતાં શીખશે કે બૂલ માટે ખમવું તો છેજ. અમુક કાયદાથી ઉલ્લટાં જવા માટે માયજી બાવાજી શિક્ષા ન કરે, પણ કુદરતથી તો થશેજ. બીજું તે એ જોશે કે “મારાં માયજી કેવાં મને ચાહે છે. મારું આંગળું કપાઈ જશે કરી મને અગાઉથી

કેવી ચેતવણી આપી! વળી માયજી હુસ્વાર પણ કેટલાં છે? એવણું કહેલું હમેશાં ખરું પડે છે." અને એવી રીતે તે બુચાને પોતાની રમતમાં લાગી ગયલી છરીની ઢાળથી આવા સરસ વિચારો આવશે. પણ છેલ્લું છતાં વધુ અગત્યનું તો એ કે ઢાળવાળી અને અણિયાળી વસ્તુઓનું સાધારણ જ્ઞાન તે મેળવી શકશે. હવે ફરીથી તે છરી સાથે, કાતર સાથે કે કોઇ પણ એવી વસ્તુ સાથે રમવા માગશે નહિ. એ બે જાતની શિક્ષામાં કેટલો ધ્યાન પોંદ્યાડવા લાયક ફેર રહ્યો છે?

વળી કુદરતી શિક્ષામાં બાળકને ડોકરાવા દેતાં એક બીજો વધુ ફાયદો થાય છે તે એ છે કે માઆપને હાથે જાને શિક્ષા કરવા જવું પડતું નથી. અને તેથી બાળકને માતા તરફ કડવી નજરે જોવાનું કારણ મળતું નથી. આથી કરી માઆપની હાજરી તુલીક કે હસ્તી તુલીકજ નહિ, પણ મોત તુલીક બધા માર્ગ પરજ ચાલવાને તે બાળક ખંતીલી કોશેશો કરે એ સંભવિત છે. કારણ તેને અચપણથી જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે કે દરેક ભૂલ, નજીવી કે માહાભારત—દરેક માટે કુદરત તરફથી ખમવું પડે છે. કુદરતી શિક્ષા એટલી બધી ફાયદે-મંદ તો ખરી; પણ પાછો સવાલ ઉડે છે કે શું હમેશાં કુદરતી શિક્ષાથીજ કામ સરશે? કોઇ સવાલ કરશે કે નાના બાઇએ

મોટા ભાઈ પર હાથ ઉંચક્યો તેથી તેને કુદરત તરફથી શી શિક્ષા થશે ? એક બાળકે બારીના કાચના ટુકડે ટુકડા કીધા તેમાં તેને કુદરતી શિક્ષા શું મળી ? એક ગરીબ ગાયને બાળકે પથ્થર માર્યો તો કુદરતી શિક્ષા કંઈ થઈ ? કુદરતી શિક્ષા લગભગ દરેક વાંક સાથે પરિણામ તરીકે આવે છે તો ખરી, પણ કેટલીક વાર તે ઘણા લાંબા વખત પછી, આડકતરી રીતે, બાળકને ન સમજ પડે તેવી રીતે થાય છે. માટે એ સલાહનો જવાબ એજ કે સો માહેલા નેવું દાખલામાં કુદરતી શિક્ષાથી કામ સરશે. જ્યારે બાકી રહેલા દસ માટે તો આપણને આપણી શિક્ષાની પરાણીનો ઉપયોગ કરવોજ પડશે.

ખરું; પણ જ્યારે આપણે શિક્ષાની સત્તા ચલાવવાનો વિચાર કર્યો ત્યારે આપણને બાલ્યાવસ્થાની નાજુક હાલત બૂલી જવી જોઈતી નથી. ઘણી શિક્ષા શું સાર લાવી શકે છે ? જુદાં જુદાં માણસોની જીંદગી વાંચતાં જણાશે કે જેઓ બચપણમાં હાડમાર થતાં આવ્યાં છે તેઓ કવચિતજ મોટપણમાં મોતેજર જીંદગી ગુજરે છે. એટલા માટે બહુ અવશ્યનું છે કે બાળકની લાગણી શરૂઆતથીજ કચડાઈ નહિ જાય તેમ તેની ઉપર ધાક અને શિક્ષાની હકુમત ચલાવવી જોઈયે. ખરું છે કે તે નાનું હોય છે ત્યારે કોઈ કોઈ સંજોગો વચ્ચે તેને શિક્ષા કર્યા વગર ઉપાય રહેતો નથી. પણ એવી વખતે જૈન લોકની સલાહ યાદ રાખવી કે

ચોડી શિક્ષાથી ધણી અસર કરતી. અને તે પ્યારની હકુમત સમજી શકે તેટલું મોટું થાય ત્યારે શિક્ષાની જગ્યાએ બનતાં સુધી પ્યારથીજ કામ લેવું.

બચપણની ઝડપી ઇચ્છાઓ અને તેને તૃપ્ત કરવાની વચ્ચે બચપણથી સારા હાથે સીધે માર્ગે મૂકવાથી, બાળક જેમ મોટું થતું જશે, તેમ નેતરના મારની કે માબાપની ખીક વગર સદ્ગુણનેજ ચાહશે, અને બચપણની મા કે બાપની બલી અસરથી વગર માગવેનું માન તે તેઓને આપશે, તેમજ ઓકસ દરજ્જે તેઓથી ખીતું રહેશે. અગરજ્જે એ ખીક અને માન માબાપ પોતાની ઓછી લાયકાતથી બચપણમાં એથી લેવાને શક્તિવાન ન બન્યાં હોય તો મેટપણમાં નેતરના ફટકા અને ચાબકાની ચીમકાથી તે માન મેળવવાની જોડી રિક-ઝીક તેઓ કરે તેથી તે મળનાર નથી. ખરી રીતે તો બાળકમાં માતૃપિતાએ પોતા માટે માન પેદા કરવા અગાઉ આ દુન્યામાં જે ખી કાંઈ બહું, ખૂબસુરત અને મીનોઈ છે તે માટે માન ખરપા કરવું. તેમ થતાં, બાળક કુદરતી રીતેજ માબાપમાં રહેલી બલી ખાસિયતોને ચાહતાં અને માન આપતાં શીખશે.

પણ બાળકમાં આમ ખુદાઈ માન પેદા કરવા જતાં, એટલે તેના મનને મારવા જતાં, તેની નાદાનિયતને તોડવા જતાં, તેની અધઘીત ઇચ્છાઓને નસાડી મેલવા જતાં—

વારંવાર બાળકને ઘોંકઘોંક કરતાં, તેની પોતાની નજરમાં પોતાને હાથકું પાડતાં, તેની લાગણીઓને કચડી નાખતાં, માઆપો થું કરે છે ! તેઓ બાળકને એક એવી સ્થિતિમાં લાવી નાખે છે કે જે બાળકો છટી ગયલાં અને લાડકાં છોકરાં કરતાં સો દરજ્જે બદતર ઠરે છે. માઆપના લાડથી ઉદ્ઘાઉ, અવિવેકી, મીઝાળ બનેલો એક છોકરો મોટી ઉમ્મરે નક્કરો ખુશાલ જીવે ફરે. આ જીંદગીમાં માલમ પડે છે, જ્યારે માઆપની વારંવારની ધમકીથી ઉદ્ઘાસ બનેલા જીવો, લેમની બીકથી બીકણ બનેલા મનો, અને માઆપની વગર અર્થની જૂઠી શિક્ષાથી ભાંગીને ભૂકો થયેલી લાગણીઓ, બચપણની જોરાવર અસર તળે એટલાં દબાયલાં રહે છે કે તેઓ મોટપણમાં કદિ પણ સંપુર્ણ ખુશાલ જીંદગી પસાર કરી શકતાં નથી. વળી એટલુંજ નહિ પણ તેઓમાં બચપણથી દુનિયા માટે જે ખોટી બીક બેસી ગઈ હોય છે, અને આસપાસનાંઓ માટે તેઓમાં બેદિલીના જે બી નખાયાં હોય છે, તેવી બીક અને બેદિલી યા તો તેઓને મુગાં અને મીંઠાં, યા તો એકમાર્ગી અને એકલપેટાં બનાવે છે. લાડ લડાવેલો એ જેટલું ભૂલભરેલું ગણવામાં આવે છે, તેટલીજ ખોટી બલકે હલકી રીત બાળકને હાડમાર કરવાની છે. કેળવવાનો મુખ્ય દુન્નરજ એ છે કે નહિ તેઓને એકદમ ઢીલી લગામે જવા દેવાં,

કે નહિ ત'ગ લગામથી તેમનાં ગળાં ગુંગળાવવાં. પેહેલું તો ચોડે દરજ્જે બી બાળકને મોટપણમાં ફેરવી શકશે, જ્યારે બીજું તો ખરેજ બાળકની આખી જીંદગીને કચડી નાખશે. કહાપણવાળાં તેઓજ છે કે જેઓ બાળકોને લાગણીનું છુટાપણું બક્ષી, તેઓને હસાવી રમાડી, તેઓની અધરીત માગણીઓને તૃપ્ત ન કરે અને નુકસાનકારક ચીજોથી દૂર રાખે. આ બંને સાથેસાથે થવું જોઈએ છે. જેનામાં એ કળા આવી તે કળવણીનો છુપો ભેદ પામી ચુક્યો એમ માનવું.

પણ આજે શું મામલો નજરે પડે છે? બુચી તેહમી જન્મશે નહિ તો શોરબકોર, લખશે નહિ તો માતાજીની ગાજવીજ, જલદીથી ઉઠશે નહિ તો નેતર, જલદીથી બોલશે નહિ તો નેતર; એમ જ્યાં ખેલ ચાલતો હોય, ત્યાં શેનશાહના તખ્તપર બીરાજતી અને સક્કતનતોને હકુમતમાં રાખતી નેતરનો રાજદંડ પણ પોતાની તલેસમાતીક અસર ગુમાવી બેસે એમાં કાંઈ નવાઈ છે? હરેક કોઈ શિક્ષા કરના આગમજ તેમ કરવાને કાંઈ કારણ મળ્યું છે કે નહિ તે તો પેહેલાં નકી થવું જોઈએ છે? ઘણીક વાર મેં એવું બનતું જોયું છે કે ધરમાંનાં નોકરો પર કે કોઈ બીજાં પર માતા ગુસ્સે થાય છે, તેટલાં જો બાળક સામું મળ્યું તો તેની સાથે અમરથુંજ તેનું બોલેલું બરાબર નહિ સમજી બુમબરાડા પાડવા મંડી જાય છે અથવા જીવ વગરના વાંક માટે તેને શિક્ષા કરે છે. જ્યારે

કારણમાં હોય છે ફક્ત તેણીનો ગુસ્સો ! બાળકની લાગણી દુનિયા તરફ ઠંડી બનાવવા માટે, કડવી બનાવવા માટે, યા આગળ વધીને કહીએ તો ધિક્કારવાળી બનાવવા માટે, માતાની આરવેસની શિક્ષા પુરતી છે. આમ કાંઈ ઘણા દાખલામાં બનતું નથી. મોટે ભાગે જે નજરે પડે છે તે તો છતી આંખે આંધળાં થવાનું છે. ગુસ્સાની ધુંધ આંખમાં ઉડવાથી ચીજોનું સ્વરૂપ બરાબર ન જોઈ, માતા બાળકને શિક્ષા કરે એ તો એક વાત થઈ; પણ ઘણા દાખલામાં તો જાણી જોઈને, વિચારી સમજીને, પોષણ, ધડીક ધડીકમાં માતા શિક્ષાની મદદ શોધવા નીકળી પડે છે, એ વધુ ખેદકારક છે. કોણ જાણે એક માતાને તેણીની માતા તરફથી શિક્ષાનો સારો હીસ્સો બચપણમાં મળ્યો હોય તેથી, કે કોઈ બી કારણથી બાળકપર નેતર ઉંચકવામાં માતાને કાંઈ અસાધારણ, કાંઈ અસીકું, કાંઈ અધરીત તો દીસતું જ નથી. તેણીની માતાએ તેણીને નેતરથી ફળેલી, તો તેણી હવે પોતાના બાળકને નેતરથી જ કેળવવા તૈયાર થાય છે.

પણ પરિણામ શું આવે છે તે તો જરા તપાસો ! મારથી બાળક યા તો તદ્દન બીકણુ અને બીનઉત્સાહી ઉધરે છે યા તો તે તદ્દનજ નફટ થઈ કોઈનો અને કશાંનો ડર રાખતું નથી. એ રીતે આ બે ખાડાઓમાંજ માર બાળકની જીંદગીને ધસડી લઈ જાય છે. એકજ દાખલો લ્યો. એક છોકરાને ચોપડી વાંચવા

ગમતી નથી, અથવા એક છોકરીને બેર કાચાં છતાં ખાવાનું મન થાય છે. માઆપ તો નેતરથી કામ લે છે એટલે તેની બીકથી છોકરો પણ તેઓના દેખતાં ચોપડી વાંચશે અને છોકરી પણ બેર ખાવાથી પરહેજ રહેશે. પણ આ ચીજ તેઓ ફક્ત મારની બીકથી કરશે એમ કહેવાની અમત્ય નથી. પોતાના શરીર પર ફટકાથી જે દુઃખ થાય તેમાંથી છટકવાના વિચારથીજ તેઓ આ બંને દાખલામાં ડાહ્યાં બનશે.

માઆપ સમજે છે કે કેવાં ડાહ્યાં અને કહ્યાસરનાં છોકરાં છે ! જ્યારે ખરેખર તો એ સર્વનો સાર શું નિકળે છે ? શરીર પર પડતા મારના ચમચમાટનો વિચાર કરાવ્યા વગર જે બહુ હોય તેજ છોકરાં પાસે કરાવવું, એવી આપણી નેમ આ રીતે ઉઘી વળતી જણાય છે. અને તેને બદલે નેતર અને શરીરના સંબંધને લીધે શારીરિક દુઃખનોજ વિચાર કરી છોકરો કે છોકરી માઆપનું કહ્યું કરે છે. આવી ધારણાથી કેળવાયલાં છોકરાં કેટલી હદે અને કેટલો વખત ડાહ્યાં રહી શકી સુખી થાય તે વિચારવાનું સેહેલ છે.

કેળવણીનો જે ખરો હેતુ કે સારાંને માફાંમાંથી તેરવી કાઢી તેનેજ ચાહવું, તે હેતુજ ઉલટાધ જાય, અને તેને બદલે શરીરને શિક્ષા ખમવી પડશે એ વિચારથીજ બાળકો ડહાપણ બતાવતાં શીખે, એ વિચારજ કેવો કેળવણીના કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરતો લાગે છે ! જે છોકરાંમાં માર ખાવાની

શરમ કરતાં મારના ચચરાટની વધુ ખીક હોય તે કદિ પણ ખરાં કેળવાયલાં કહેવાય નહિ.

વળી આગળ તો ચાલો ! મારીને કેળવવાની રીતથી બાળકનો સ્વભાવ કેટલો ગુલામગીરીભર્યો થઈ જાય છે ! નેતર જ્યાં સૂધી પિતાના હાથમાં છે ત્યાં સૂધી છોકરો તેના દરેક હુકમને તાબે થાય છે. જેવી નેતર ગઈ કે તાબેદારી પણ નાસે છે. નેતર નજર આગળથી ખસી કે તે છુટકારાનો દમ ખેંચતા પોતાને ગમતું કરવા જાય છે; અને જેમ એક કાચની કિટલીમાંની વરાળ તેને બાહ્યે જવાનું મોહું બંધ હોવાથી, એકાએક અને જોશ બંધ કિટલીને ફાડી નાખે છે, તેમજ પેલી છોકરી કે છોકરો છુટાં-પણાની તક મળતાં પોતાને મનગમતું કરે છે એટલુંજ નહિ, પણ તેથી વળી હદ વગર. એ સર્વ ઉપરાંત મારથી મોટો ગેરફાયદો એ થાય છે કે નાતાબેદાર છોકરાંને બદલે ધણુ મારથી, ખીતાં ધુજતાં, જીવ વગરના, નિસોસ, બીન-ઉતસાહી થઈ ગયલાં છોકરાં આપણે જોઈએ છીએ.

આ સધળી શિક્ષાની—મારની શિક્ષાની મોહોકાણુ છે. અને છતાં આને આપણાં ઘરોમાં નેતરનો સડાસડ આવતો અવાજ કેવો આપણા કાન પર ભમ્યા કરે છે ! ધાક રાખવાની કશી સમજણુ વગર કેટલાંક બીચારાં અજ્ઞાન માખાપો પોતાનાજ

બાળકોને કેટલીક વાર મારવા પડે છે તો તે ગોપા જનવરની અદ્યથી ! વળી ઘણી માતાઓ ડગલે ને પગલે “લાવ નેતર”ના તરારાથી છોકરાંને હાંકે છે. મેં મારી નજરોનજર એવાં પણ છોકરાં જોયાં છે, કે જેઓ જેવું સાંભળે છે કે નેતર મંગાવવામાં આવી છે કે તુરત હસાહસ કરી “નાસાગોસા”નો દાવ ખરી ખુશાલીથી શરૂ કરે છે. માતાને પોતા પાછળ દોડતાં જોવાનો દેખાવ, અલખતાં, અચપલુની આંખોને ઘણો રમણ્ય દીસે છે ! અરે માતા ! માતા તરીકે એવો આપણો ધાક શા ખપતો ? અગરજો નેતરની શિક્ષાનો આશરો લેવોજ પડે તો ધ્યાન રાખવું કે મારની શિક્ષા તે નેતરની શરમની હોવી જોઈએ અને નહિ કે નેતરના અચડાટની !

એ નેતરની શિક્ષા ક્યારે કરવી, કેમ કરવી, અને કાણ કરવી એ વાતનો પણ નિર્ણય થવો જોઈએ. વાંક કીધા પછી તુરત કે વખત જવા દધને ? માખાપે પોતે કરવી કે કાઠ પાસે કરાવવી ? પહેલાંનો જવાબ એ છે કે વાંક થયા પછી તુરત નેતરનો માર હોવો જોઈતોજ નથી. કારણ તપાસો. એક માતાના માનિતાં ચિત્રની આરસી ખુચાથી પડીને બાંગી ગઇ. આ બનાવમાં બાળકને શિક્ષા કરવાનો વિચાર મારાં મત મુજબ ક્યારે દીસે છે, પણ જો

શિક્ષા કરવી પણ હોય છે તો માતા જોઈએ તે કરતાં જાસ્તી કરે છે. તેણી જોઈએ તે કરતાં જાસ્તી ખિજવાય છે કે જ્યાં ખિજવાટને બોલાવવાનું મુલે કામજ ન હતું ! તેણી ધારતી હશે કે તેણી જોઈએ તેટલીજ શિક્ષા કરે છે, પણ અફસોસ આપણી માણસાઈ નમજાઈ પર કે તે બનાવ તુરતનો હોવાથી, પોતાનો ખિજવાટ તેની પુરતી ગરમીમાં હોવાથી, તેણી જાસ્તી શિક્ષા કરે એ સંભવિત છે. એક બારગી માતામાં શાંત રહેવાનો કાચુ હોય, છતાં માણસાઈપણું તે ફરેસ્તાઈપણું નથી એમ સમજી માતાઓએ આ એક મજબુત નિયમ રાખવો કે બાળકને મારવું હોય તો વાંક પછી તુરત મારવું નહિ.

સારું, પણ શિક્ષા કોણે કરવી ? બાળકની એક ખાસિયતનો તમને અનુભવ છે ? જેવી સોડી તેના શરીર પર ખડવા માટે છે કે બાળક મારનાર તરફ એવા ઠડવાસથી જોય છે કે જાણે તેની તરફ આપણે ગેરધનસાશી થયાં હોઈએ, અને જાણે નિર્દય વાદના પંજમાં સપડાયલું તે નિર્દોષ ઘેટું હોય ! તેઓની આંખો આ વાત બોલતી જણાય છે. અને તેથી એવી ઠડવી લાગણી માતૃપિતા તરફ એક પણ વારખી આવે નહિ એટલામાટે મારની શિક્ષા કોઈ ખીજ પાસે કરાવી શકાય તો સારું. જે તે “કોઈ ખીજું” આપણી લાગણીઓને.

ભાસ કરી શકતું ન હોય, કેમ મારવું અને કેવા સ્વભાવમાં રહી મારવું, તે જો તે “કાંઈ બીજાને” ખમર ન હોય તો એહેતર કે આપણે તે નાના બદન પર હાથ ઉપાડવાની દલગીરી-ભરી ફરજ આપણને માથે લેવી.

પણ ફરી એક વાર આપણ સર્વએ મન પર ઠસાવવું જોઈએ છે કે નેતરની મદદની કાંઈ વારંવાર જરૂર પડતી નથી, અને પડવી જોઈએ પણ નહિ. જ્યારે એક કકડાવેસો ડોળો, એક મજાશુત તારારો, એક નરમ શબ્દ, કે એક મીઠી શીખામણ, એક અસરકારક વાચણ કે મુગે મોઢેની દેખાવ દેતી નિરાશાથી કારજ સરતું હોય તો આપણને જરૂરજ યાદ રાખવું કે તેવી વેળાએ નેતર ક્ષીધાથી આપણે સામાની નજરમાં ફક્ત કમસમજ નહિ લાગીશું પણ ધાતકી એ ઠરીશું.

કાંઈ નવી દુર્ગુણુચતભરી ખાસિયત બાળક પોતામાં આમેજ કરવી શરૂ કરે, કાંઈ નવાં એડાં કરી બતાવે તેવા સંજોગો વચ્ચે કેમ કામ લેવું, અને મારને બદલે, અમલ કરવા લાયક સુતરો ઉપાય શું લેવો તે આપણને જ્ઞાન લોક સૂચવી ગયો છે. અને તે એ કે વાંક કરનાર તરફ અભયથી દેખાડવી. દાખલા તરીકે ધારો કે તમારી બુચી તેહમી હમેશાં માયાળુ દિલ બતાવતી અને આજે પેહેલીજ વાર ગરીબ આંધળાં બિખારીને પથ્થર માર્યો છે. ધારો કે જાણે તમારા નોકરથી

તમને એ વાતની ખબર પડી છે અને તે ખરીજ છે એમ તમોએ જોઈ લીધું છે. તુરત ધણીજ સિક્કતથી અતિથ્ય અ-જ્ઞયખી દેખાડતાં માતાને આવડવું જોઈએ. શું ખરેખર! મારી તેહમીએ કીધું? પથ્થર ઉંચક્યો? પછી તે ગરીબ બિખારી-ને માર્યો? ખીચારા આંધળાંને? શું તેહમીજ હતી કે કોઈ ખીજી? તેહમી નહિ હશે. તેહમી કાંઈ ચેરી છોકરી છે? તેહમી કાંઈ ગરીબ બિખારીને પથ્થર મારેખી?

આ દખના બોલાયલા વાક્યોથી—જે અજ્ઞયતાં અતિ અજ્ઞયખી ભરી અદ્વતી બોલાવા જોઈએ તેથી—ગાળકમાં શરમ ઉત્પન થશે, અને તે શરમને લીધે તે સમજતાં શીખશે કે હું એ કામ કરું તેવી નકારી મને ધારવામાં કે માનવામાં આવતી નથી અને હું ખીજી વાર કરીશ પણ નહિ. તમારી છોકરીને આથી એમ લાગે છે કે જે કામ તેણીએ કીધું છે તે તેણીને લાયક નથી, પણ ઉઝડું તેણીને તેવું કામ કરવા જેટલી હલકા ધારવામાં આવી નથી. આ રીતથી તેણી પોતે સારાં કામો કરવાનેજ સરખાયલી છે એવો શરઆતનો ખ્યાલ મેળવશે અને ફરીથી ગરીબ માણસને પથ્થર મારવાની તે વાતજ કરશે નહિ.

આ એક સરસ શિક્ષાનો ઉપાય છે. એવાજ કોઈ તોર શોધવાને બદલે આપણામાં માર અને ધમકી આપવાની રીત બહુ સાધારણ થઈ ગઈ છે. વળી જે

માબાપો મારની સારી અસરમાં માનતાં નથી પણ તેના ગેરફાયદા સમજે છે તેઓમાંનાં ધણાકે જે શિક્ષાની મદદ લે છે તે ધમકી છે. મારવા કરતાં ધમકાવવાની શિક્ષા મઝાની સેહેલી, સુતરી, ઝોઝો વખત ખોવાડનારી અને બાળકને ઝોઝું રડાવનારી છે । । । માટે એનો ઝઝો ઉપયોગ થતો જણાય છે । તે શિક્ષા કે જે માબાપનું વડપણ અને બચ્ચાંની શરમ ઝોઝી કરે છે ।

તમે કારણ પૂછો છો ? કારણ એજ કે નાના બાળકો પણ અકકલ અને ગુસ્સા વચ્ચેનો તફાવત સમજી શકે છે. અમુક ચીજ માટે માતા ઉસકેરાઇને ધમકાવે છે, અને અમુક ચીજ માટે તેણી અરી અકકલથી વાજખી રીતે ધમકાવે છે, એ જે ચીજો બાળક માટે સમજવી કાંઇ મુશ્કેલ નથી. આથી, જ્યારે વારંવારની ધમકી તેઓના કાનપર પડે ત્યારે તેઓ સમજતાં શીખે કે તે ખરી અકકલ અને શાંત ઇન્સાફથી નહિ પણ ગુસ્સા અને ગુસ્સાથી આવે છે. તેવી ધમકીની દરકાર તેઓ ક્યાંથી કરી શકે ? અગર માતાની એવી વારંવારની વગર અગત્યની ધમકીથી તેઓ ખીતાં હોય તો તે ફક્ત બે પળ માટે. અને પછી પાછી તેઓની કુદરતી વલણ તો ઉઘડી જવાની અને બાપોકાર તે બાળક મનમાં બોલવાનું કે “ અકકલ વગરની, હયા વગરની એવી બકબકની હયાં કોણને દરકાર છે ? ”

માયાપો વિચાર કરો, જેઓ ઘડી ઘડી બાળકોને તોડ તોડ કરો છો તેઓ ખ્યાલ કરો કે કેટલી થોડી ચીજો બાળક ખોટી કરી શકે ? એક બચ્ચું તે શું બુનાહો કરી શકે ? તેના હુણેણા નાના છે. તેની ભુલો નજીવી છે. તેટલા માટે તે નાની નજીવી ભૂલો સુધારવા હથીયારો પણ નાના નજીવાંજ જોઈએ છે. એક આંખનો લેહજો ના એક ડોકનો લેહકો—તે બાળકની ભૂલ માટે બસ થવાં જોઈએ. અથવા જો કોઈ વાર બાળકને ધમકાવ્યે તો શબ્દો શાંત, માયાળુ અને અકકલ પસંદ હોવા જોઈએ, અને નહિ કે આજે તરસરાગંધ ધમકાવામાં આવે છે તેમ, અકકલ વગરની બકબક અને ઉસકેરણીના અધરીત શબ્દો ! વારંવારના અનુભવથી આપણે જાણ્યે છીએ કે જાણે માતાનો કપકો તે ખુદ બાળક તરફની નાપસંદગીનું મુલ હોય. બાળક માતાથી ઉઘડી ખાસિયતનું હોય તો માતાને બીજાં પોતાના ખવાસને મળતાં આવતાં બાળક કરતાં તે જોણું ગમે એ કુદરતી છે પણ જોવી પસંદગી કરવામાં માતાઓ કેટલી ગેર-ઈન્સાફી કરે છે ?

દાખલા તરફ એક બાળકીમાં પોતાના પિતાની કેટલીક બધી વલણો ઉતરી છે. પણ માતાના મનને તે રચતી નથી. તેણી તે બાળકીના નાના કામેમાં ખોડ ખાંપણનો ઓળો

જોયાજ કરેછે. એક બાળક સાધારણ રીતે શરમાળ છે. માતાનો પોતાનો ખવાસ જોઈએ તેટલું શરમાળપણું ધરાવતો નથી, તેણીને પોતાના બાળકમાં રહેલી શરમ એક વાંક જેવી લાગે છે. આ લાગે તો બહે, પણ અંગત લાગણીને વચમાં લાવ્યા વગર માતાએ વિચાર કરવાનો છે, અને પોતામાં હોય કે ન હોય પણ બાળકમાં જે બહું, ખૂબસુરત અને મીનોઈ હોય તેને માન આપી તેની નકલ પોતે કરવાની છે. માતાઓ કાંઈ ફરેસ્તાઓ નથી. તેઓનાં બચ્ચાંની ચોક્કસ ચાલ તેઓને રચતી ન બી હોય પણ લાગણીને ન્યાયધીશ બનાવવો જોઈતો નથી. વિચારશક્તિજનન સાધ કરવાને લાયક છે. માટે બાળકમાં જે ખુદ બહું હોય, જે ખુદ ખુદાને ખુશાલ કરનાર હોય, તે પ્રમાણે જો બાળક કરે, છતાં માતાને તે રચતું ન પણ હોય તોયે પોતાની લાગણીને બાજુ મૂકી, ખુદ ખુદાની લાગણીથી બાળકને ધનસાદ આપવો એ તેણીનો ધર્મ છે. કોઈ કોઈ વાર કમનસીબે શું બનતું જણાય છે? એક માતાને પોતાનાં એક બાળકની અત્યુક ખાસિયત પસંદ નથી (જો કે તે ખાસિયત તુકસાનકારક કે નફારી કાંઈએ નથી) તેથી જેવું તે એક નજીવો બી વાંક કરે છે કે અપજ્ઞતા ટોપલા તે નાના માથાપર પડેલા છેજ. જેવી એક નાની બૂલ થઈ કે અપમાનભર્યા સખુનોના અણિદાર કાંટાઓ તે નાના જીગરને લોહીથી ઝઝરતું કરે છે. આથી શું માતા

બાળકનો વાંક સુધારી શકે છે? તેથી ઉત્તર; ગુસ્સાભર્યા ઠપકો આપતી વેળા બાપા અધટીત વપરાય છે અને પોતાની માતાને તેથી વાંધાભરી બાંધાનો ઉપયોગ કરતાં સાંભળી બવિષ્યમાં બાળક તેમ કરવાને ડરતું નથી. એ સર્વ વિચારો પરથી આપણને આ સેવટ પર આવવાનું છે કે ધમકી આપવાની કે ધમકાવવાની શિક્ષા પણ ઘણીજ થોડી વાર થતી જોઈએ. વળી તેમ કરતી વેળા આપણા શબ્દો નમ્ર, માયાળુ અને શાંત જોઈએ. અને તેમ કરવા માટે જોવો વાંક થયો કે તુરત નહિ પણ થોડો વાર જવા દઈ શાંતિમાં બાળકને ઠપકો આપવો જોઈએ.

ત્યારે કોઈ બી વાજબી સવાલ કરશે કે શું બાળકને મારવું અને ધમકાવવુંજ નહિ? શું નરમ શબ્દો, ઠંડો ગુસ્સો, સમજાવટ અને શિખામણ બાળક માટે બસ છે? માટે ભાગે તો હા, અને જરૂર હા. જો બાળકમાં બચપણથી ચોક્કસ માનની લાગણી માતૃપિતા માટે મૂકાઈ હોય, માતૃપિતા માટેનો ખરોજ પ્યાર બાળકમાં વેહેતો કીધો હોય, જો ભત્રાં માટેની ખુશાલી અને ખુરાં માટેની નાપસંદગી બાળકમાં એક વાર મજબુત રીતે દાખલ કીધી હોય, તો જરૂર બા જરૂર જ્ઞાનવુ કે ધણું કરીને આજ ચીજ બાળકની શિક્ષા અને આજ ચીજ બાળકની શાખાશી તરીકે અમ્હો ભાગ બજાવશે.

પણ હવે એક નાના જેવા “પણ” ની જરૂર છે. બાળકના બચપણનો એક દુર્ગુણી દોસ્ત, તેઓને

બરાબીપર લઇ જનાર અને છતાં તેઓનો માનીતો સાથી, તે બોંહસ અથવા જીદ છે, કે જેને નસાડવા માર અને ધાકની મુખ્ય જરૂર છે, પણ તે માર શા માટે? નહિ કે સોડીના ચચડાત માટે, નહિ કે ચમટાના ઝણુઝણાટ માટે પણ મારનાં હક્કમાં અપમાનને બાળકે શરણ થવું પડ્યું એ વિચારથી તેને ઉપજતી બેખલત માટે તેને મારની શિક્ષા થવી જોઈએ. નેતરની બીક તેથી પડતા ફટકા માટેજ હોય, અને તેની સાથે શરમથી ઉપજતી બીક ન હોય તો તે નેતરની શિક્ષામાં દમ રહેશે નહિ. જેટલો વાર સોડીનો ચમચમાટ રહેશે તેટલોજ વાર બાળકપર તેની અસર રહેશે, પણ પેલી શરમ કે “મેં આજે માર ખાધો,” તે શરમને માટે મારની શિક્ષા જીદી છોકરા માટે અમલમાં મેલવી અનુકૂળ છે.

જેન લોક એ વિષે લખતાં એક દાખલો આપે છે કે મેં એક તવાંગર અને ખાનદાની કુટુંબમાં એમ બનતું જોયું છે કે જ્યારે બાળક કાંઈ વાંક કરે ત્યારે તેઓને એમ કહેવામાં આવતું કે “જે જે હં, પગમાંથી ખુટ કાઢી લેવામાં આવશે !” આ ધમકીથી ધારેલી અસર બરાબર નિપજતી, કારણ બાળક વાંક કરતું અટકી જતું કે રખે ખુટ કાઢી લેવામાં આવે. કાંઈ કહેશે કે ખુટ કાઢી લે તેમાં એટલું શર-આવાતું શું? પણ તે બાળકોને અચપણથીજ એમ કહેવામાં

આવતું અને તેથી તેઓ એમજ સમજતાં કે ડાહ્યાં બાળકોના પુટ કાઢી લેવામાં આવતાં નથી. જે ધણું નકારાં હોય છે તેઓનેજ એવી શિક્ષા કરવામાં આવે છે, અને તેથી તે બાળકો પુટ કાઢી લેવાની ક્રિયાને એક મોટી શિક્ષા તરિકે સમજતાં. એવી શિક્ષા મારના કરતાં લાખ દરજ્જે બેહેતર છે. મારવાથી તો શરીરને દુઃખ થશે એવી બીક બાળકને રહે છે, જ્યારે પુટ કાઢી લેવાની શિક્ષામાં શારીરિક દુઃખનો વિચાર તો આમેજ થતોજ નથી અને બાળક ફક્ત એમજ વિચારે છે કે “હું કાંઈ ખોટું કરું છું તે હવે ન કરું.”

આવી રીતની ધમકી આપતી વેળા જે સંભાળ રાખવાની છે તે આ કે જે એક વાર આપણું બવાંને ચીલ્લો ચઢેલો છોકરાંના દીકામાં આવે અને એક વાર આપણા ગુસ્સાની ધુંધમાં કે દલગીરીના ઠંડાપણામાં શિક્ષા કરવાની તેઓને ધમકી આપી, તો તેને અમલમાં મૂકવી અતિ જરૂરની છે. કશાંને ખાતર નહિ તો પોતાનું માન જાળવવા માટે માથાપે આટલું ખસુસ કરી યાદ ધરવું કે જે બોલો તેમના હોડપરથી બાહર પડ્યા તેને અમલમાં મૂક્યા વિના રહેવું નહિ. વળી ધણી હેતાળુ માતાઓ કરે છે તેમ બાળકને શિક્ષા કરી તે રડવા માટે કે લાગણાં તેઓને પાસાંમાં લઈ, તેઓના ખરા દોસ્ત બનેલાંઓએ દુસ્મન બનવાની નખ-

જામ દેખાડવી નહિ. ક્યાં સુધી ? ત્યાં સુધી કે જ્યાં સુધી બાળકો પોતાનાં હાથપણ અને સદ્ગુણથી શિક્ષાનો ખરો સાર જોતાં શીખે. જે આમ ન બને તો શિક્ષા તેની સાથે મળતાં છુટાંપણથી દરરોજની એક સાધારણ ચીજ જેવી તેઓને લાગશે અને બાળકો એમજ માનતાં શીખશે કે વાંક કરવો, શિક્ષા ખમવી અને મારી મેળવવી એ જાણે બપોર પછી રાત, અને રાત પછી સવાર પડવા જેટલું ચોકસ છે.

વળી શિક્ષા કરનારાંઓએ આ વાત તો ખાસ કરી ધ્યાન રાખવી કે તેઓની શિક્ષાનું કારણ બાળકોને સમજવા દઇ પછીજ શિક્ષા કરવી. આ કરતાં વધુ હાસ્યજનક બનાવ બીજો કયો હશે કે બાળક કપકો સાંભળે છે, ગુસ્સો ખમે છે, માર ખાય છે પણ પોતે શું વાંક કીધો છે તેજ ઘણીવાર સમજી શકતું નથી ?

વળી આ બાબદ સમાપ્ત કર્યે તે આગમજ ફરી એક વાર યાદ કરીશું કે શિક્ષાની બધી મદારત ફક્ત શરમનાજ માયાપર બંધાવી જોઇએ છે. જેમ વેપારીને આંટા ખોવાનો ભય છે તેમ બાળકમાં પણ પોતાનું સ્વમાન ખોવા માટે બીક હોય છે. આ વાંચીને આપણે ધડીભર હસવા પડીએ છીએ કે બાળકમાં સ્વમાન ને આંટા આપડના ગંભીર અમાત્રો બચપણમાં વળી ક્યાંથી પેવસ થઇ જતા હશે ? પણ

જેઓએ બાળકની લાગણી અને શુભદોષનો અભ્યાસ કર્યો છે તેઓ એકે અવાજે જણાવી ગયાં છે કે બાળકમાં સ્વમાનની લાગણી તિક્ષણ હોય છે. અને તેની અસર બાળકની જાણ વગર પણ અચૂક નિપજે છે. એ સ્વમાન શુભાવવાની બીકથી જેટલું તે નેકીના રાહ પર ઉતરશે તેટલું તે મારની બીકથી સુધરનાર નથી. આવી ઉપયોગી શરમનો થોડો કે ઘણો અંશ બાળકમાં રહે એટલામાટેજ મા'માપોએ વાર-વારના મારથી અને ધમકાવવાથી પરહેજ રહેવું. ખોટું કરવાથી બાળકને જે શરમ અને જે બીક ઉપજે તે બીક અને શરમનો કાયદો બાળકને ગળે લગાડી એનીજ લગામથી તેને દોડાવવું જોઈએ છે.

ઇનામ.

માણસાઇ શુંદગીનાં ફરતાં ચક્રમાં જેમ શિક્ષાના દુઃખ અને ડરથી માણસ દુર્ગુણથી દૂર જવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમજ શાખાશી યા ઇનામથી તે સદ્ગુણ તરફ વધારે ખેંચાય છે. જેમ નકારાં કામ માટેની શિક્ષા ખુદા તરફથી, શેનશાહ તરફથી કે માખાપ અને વડીલ તરફથી ઇનસાનને ભોગવવી પડે છે તેમ સારાં કામ માટેની શાખાશી કે બદલો પણ નાની મોટી દરેક બાબતોમાં આપણને મળતો રહે છે. આપણુ ઉમ્મરે પુગેલાં ઇનસાનોની શુંદગીનો રોહ પણ શિક્ષા અને શાખાશીની ખીક અને આશામાંજ દોડતો રહે છે. એ બંને વગર શુંદગી પોતાનું અર્ધું ખેંચાણુ આપણે માટે ખોલી દેત. તેવીજ રીતે બાળવયમાં પણ શિક્ષાનો જેટલો ફાયદો છે તેટલોજ શાખાશીનો છે. પણ જેમ શિક્ષા ખી ચોકસજ, ચોકસ રીતથીજ, ચોકસ વખતેજ થવી જોઇએ, તેવીજ રીતે શાખાશી આપવામાં ખોટું કાંઇ નથી પણ જો કાંઇ ખોટાર જણાતું હોય તો તે આપવાની રીતીમાં છે.

જેમ આપણામાં શિક્ષાની ખીકથી છોકરાંને વાંક કરતાં અટકાવવામાં આવે છે તેમ વળી શાખાશીના બદલાનો વિચાર તેઓનાં મનમાં આપી તેઓ તરફથી સારાંની આશા રાખવામાં

આવે છે. એ રીતે સારાં કામ કરવા માટે બાળક સનમુખ શાખાશીની ગોચા લાલચ ધરવામાં આવે છે.

એ ચાર ખીસ્કીટની આશામાં ઘણી વાર બાળક “ક ટા” ના પદ લખી લાવે છે. અને એ દોડિયાનાં બેર મળવાની આશામાં ઘણી વાર બાળકી રમાલની ચાર કેર ચોટી લાવે છે ! આપણે જોઈએ છીએ કે પૈસાની લાલચથી માતા બાળકને પોતાનું કલ્પું કરવા લલચાવે છે અથવા એક પેપર-મીટની લાલચ આપી “ક—ખ” લખી લાવવા કહે છે, અથવા નવું બેટ અપાવશે એવી લાલચ આપી વર્ગમાં ઉપર નંબર લાવવા કહે છે. એ સંવત્તું બાળકને શા તરફ ધસડી લઈ જાય છે ? શું શીખવે છે ? એજ કે પૈસા, ખોરાક અને રમકડાં વિગેરે એવી વસ્તુઓ છે કે જે મેળવવામાં જીંદગીની નેમ સમાયલી છે. કુદરતી રીતે બાળક તે પ્રમાણે દોરવાઈ, તેજ ચીજોને ઉત્તમ ગણી તેવી વસ્તુઓને આ જીંદગીમાં જોઈએ તે કરતાં જાસ્તી વજુદ આપતાં શીખે છે. એવી રીતે એક નજીવી જેવી પણ સાચી ચીજ બાળક પાસે કરાવવા માટે ખાવાની અને પેહેરવાની વસ્તુઓની લાલચ આપવી, એ તો જાણે બાળકને એમ શીખવ્યા જેવું થયું કે બવિખ્યમાં પણ તેની અમુક બક્ષી કરણી માટે તેને ખાવાની અને પેહેરવાની વસ્તુઓને બદલો મળશે માટે એ બદલાને ખાતર બલાં થયું.

આપણું કહેવું કાંઈ એમ નથી કે બાળકોને કાંઈની દુનિયાઈ વસ્તુઓનો શોખજ થવા ન દેવો કે તેઓને કાંઈની જાતની મોજમજાહ આપવીજ નહિ. એથી ઉલટું, માઆપે તો અચપણની જીંદગીના ઉડી જતા કલાકો દરમ્યાન પોતાની બનતી કોશેશો સઘળી નિર્દોષ મજાહો આપવી જોઈએ છે—તે મજાહો કે જે તેઓની તનની દરસ્તી અને મનની ગતિને હાનિ પુગાડનાર ન હોય. જે ધ્યાનમાં રાખવું તે એટલુંજ કે તેઓ કાંઈથી સારું માહું વિચારે, બોલે કે કરે તે કાંઈ સારી વસ્તુ આપવામાં આવશે કે લઈ લેવામાં આવશે એવા વિચારથી નહિ, પણ ખુદ બહુ બલાં મારેજ ચહવાતું જોઈએ અને ખુરં ખુરં મારેજ ધિક્કારાવું જોઈએ.

ત્યારે હવે કાંઈ સવાલ કરશે કે નેતરનો નહિ ધાક કે નહિ ચીજોથી અપાતી ઉલટ અને હાંશ, ત્યારે બાળકને કેળવ્યે ખીજવ્યે કેમ ? આશા અને ખીજ બંને કાઠી નાખ્યે તો ખીજ શી ચીજથી તેઓ સુધરે ? સારું અને માહું, શિક્ષા અને ધનામ, એ ચીજો તો માણસ માત્રને આ જીંદગીમાં ટેકા સમાન થઈ પડે છે. એ ચીજો તો ગોયા માણસાઈ જીંદગીની લગામ છે અને તેથી બાળકોના બાબમાં અણુ તેનો ઉપયોગ બેશક થવો જોઈએ છે. કારણ કે છોકરું નાના હોય પણ તેઓ ધનસાનિયતની દરેક અસર ધરાવે છે.

કપ્પુત્ર કીધું. તેઓને શિક્ષા કરવા અને ઇનામ આપવા આપણે ના કહેતાં નથી પણ કેવી ચીજે ઇનામમાં આપવી તે બરાબર પસંદ કરવું જોઈએ છે.

શારીરિક સુખદુઃખ, ઇનામ અને શિક્ષા તરીકે ઘણી ખરાબ અસર કરે છે. એમ કીધાથી આપણે એવી ખાસિયતોને અને લાગણીઓને ઉસકેરીએ છીએ કે જે તો આપણને તેઓમાં દાખી દેવી જોઈએ છે. એ કેમ જાતની નીતિ આપણે તે કુમળાં મનને શીખવ્યે છીએ કે જ્યારે તેની એક ખોટી ઇચ્છાને દૂર કરતાં ખીજ ખોટી હાજતની લાલચ આપ્યે છીએ ? બાળકે કાચી કેરી ખાવા માગી. માતા કહે છે કે થાંસો થયો છે તેથી ખરાશે નહિ. બાળક તે રડીને માગે છે ત્યારે માતા કહે છે કે તેણી બાળકને પેર ખાવા આપશે. હેતાજી માતાએ બાળકના થાંસાને સંભાળ્યો ખરો, મગર વગર વખતે, વગર ભૂખે કાંઈપણ ખાવાની તેની ખોટી ઇચ્છાનાં દરદને તો તેણીએ. સુંદર મીઠાં પેરથી બ્યાજ સીકકે વધારી આપ્યું. વળી બાળકના જે ચાર આંસુઓ બચાવ્યાં ખરાં, મગર ઇચ્છાનું મનનું દરદ તો ત્યાં મોજીદ રહ્યું, જે કદાચ ખીજ વાર વળી વધુ જોરથી ફાટી નિકળશે અને આપણને વધુ મહેનત આપશે. આ પરથી ખુદતું માલમ પડે છે કે માખાપોએ શિક્ષા અને

ધનામથી કામ લેવા ચોકસ રીત હાથ ધરી હવે તે દેહ તેનો ખુલાસો થવો જોઈએ છે.

માણસજાતમાં જે મિનોઇ અંશ છે, તેનાં પરિણામ તરીકેજ તે આખરે ઇજ્જતને ચાહનાર છે; અને તેવીજ ખાસિયત ખુદ બાળકો પણ ધરાવે છે. તે નાના જીવને પણ પોતાની આખરે વહાલી છે. એટલામાટે ધનામ તરીકે અને શિક્ષા તરીકે તે આખરે હાથમાં લઈ કામ કરવું જોઈએ. આખરે અને શરમ બંને બાળકને સેહેલાઈથી સુધારી શકે છે. એક વાર બાળકમાં જે પોતાનું સ્વમાન જાળવવાનો ચાહ અને તે ગુમાવી દેવા માટેની બીક પેદા કર્યે તો આપણે તેઓને એક એવો કાયદો શીખવેલો કહેવાશે કે જેનાથી તેઓ હંમેશાં યા ધણુંકરી સારાંજ તરફ ઢળી ખરાબીથી દૂર રહેશે. ગમે એવી નાની ઉંમરનાં છોકરામાં પણ વખાણ અને શાખાશીની સમજણ હોય છે. બીજાથી પોતાને માન પામેલાં જોઈને હંમેશાં ખુશાલ બને છે. ધણું કરીને પોતાના માખાપ કે વડીલો કે જેઓ પર તેઓ પોતાનો આધાર રાખે છે તેઓથી પોતાને માન ઇજ્જત પામેલાં જોવાને તેઓ ઈતેજાર હોય છે. આથી કરી તેઓની ખોટી ચાલ માટે જે પિતા પોતાની આંખોથી ગુસ્સો બતાવે અને સારી ચાલ માટે ખુશી થઈ પ્યાર કરે અને તેજ પ્રમાણે માતા અને આસપાસનાં સવળાંઓ કરે

તો દુકં મુદતમાં બાળક જોતાં શીખશે કે અમુક ચીજો કરવી ખોટી છે અને તેમ કરવું છોડી દેશે. અને આવી શરમ નેતરના માર, અને હામના ચમચ કરતાં વધુ સારી અસર ઉપજાવશે એમાં શક નથી. બીજું એ માન અને શરમની લાગણી તેઓમાં વધુ ઉડાણથી ધર કરે અને વધુ અસર કરે એટલા માટે એવું દેખાડવું કે, જાણે તેઓને મળતી સારી ચીજો તેઓ પોતાનું માન જાળવે છે તેથીજ, અને માઠી વસ્તુઓ તેઓ પોતાની શરમ નથી સાચવતાં તેથીજ મળે છે. હાખલા તરીકે જો બાળક રોજ પોપટની દરકાર રાખીને તેને ખોરાક પાણી વગેરે નાખ્યા કરે અને જતનથી રાખે તો બીજી વેળા જ્યારે ધરમાં નાની “કનેરી” લાવ્યાં, ત્યારે તે બાળકનેજ સોપીશું. રમવાના સોદ્ધા પરથી બાળક રોજ સઘળાં રમકડાં ઉઘાં નીચાં કરે તો જે તે નિહાળશે તે બાળકને શાખાશી આપશે. જો એક બાળક પોતાનો પાઠ જલદી પુરો કરે તો જલદી તેને બાગમાં રમવા જવા દેવામાં આવશે.

વળી એ ઉપરાંત તેઓનાં મન પર ઠસાવવું કે જેઓ પોતાની સારી ચાલથી પોતાનું સ્વમાન જાળવે છે તેઓજ સર્વના ખરાં માનીતાં હોય છે અને પરિણામ તરીકે સઘળા સારી વસ્તુઓ તેઓનેજ મળે છે. બીજા હાથપર જે કોઈ નહારી ચાલથી પોતાની આખર ખોલે છે અને પોતાનું

મેળવાનું મળવવાની પેટે દરકાર રાખતું નથી તેને માટે બીજાં
 મળુ દરકાર રાખશે નહિ અને તેને ખુશાલ કરનારી અને
 સંતોષ આપનારી ચીજો પણ તે મેળવી શકશે નહિ. આથી
 કરી તેઓની ઇચ્છા નીતિના પાયા ઉપરજ રચાશે કારણ તેઓ
 હવે માનતાં શીખ્યાં છે કે ફક્ત ડાહ્યાંજ બાળકોને સરસ
 ચીજો મળી શકે છે. જો આવી રીતની શરમથી આપણે એક
 વાર તેઓના વાંકા સુધારી શક્યાં અને બીજાં લોક તેઓના સારાં
 કામ માટેજ તેઓ તરફ માનની નજરથી જોય છે એ ખ્યાલ
 તેઓનાં મનમાં દૃઢ બેસાડ્યો તો પછી ગમે તેવી રીતે તેઓને
 ફરવા દ્યો અને તેઓ નીતિની રીતીનેજ ચાહનારાં થશે.

વાદવિવાદ અને સમજણ.

બાળકના વાંક માટે અણુગમે દેખાડવો અને તેની સારી ચાલ માટે ખુશાલી દેખાડવી એ સાધારણ અને કુદરતી છે. મગર જે સવાલ ઉઠે છે તે એ કે અમુક કામને આપણે નકારે કાં ગણ્યું અને અમુક ચાલ આપણને પસંદ કરવાનું કાં લાગી તે બાળકને સમજવું કે નહિ ? એક હુકમ આપ્યે તે પણ સમજવીને આપ્યે, તેના કાયદા વિષે બોલીને આપ્યે કે કેમ ? અથવા એક નક્કરી વસ્તુથી બાળકને દુર રહેવા કહ્યું તો તેના ગેરકાયદા સમજવવા જોઈએ કે નહિ ? હુકમમાં, તેઓ સાથે વાદવિવાદ કરી, તકરાર કરી, દરેક ચીજની સમજણ આપીને શીખવવું કે આપણને વાજબી લાગે છે તેથીજ ? તમે તમારા ખુયાને કહો છો કે તેણે પોતાનાં રમકડાંમાંથી થોડાંક નોકરનાં ખુયાને આપવાં જોઈએ કારણ તે આનંદી છે અને તેનું મન રમકડાંથી રીઝશે. કુતરાને પથ્થર ફેંકતા તેને જોઈને તમે કહો છો કે તેણે તેમ કરવું નહિ અને મુઠાં પ્રાણીની દયા ખાવી. એવા દાખલાથી તમે તેને દયાળુ બનાવવાની કોશિશ કરો છો મગર તેનાં કારણો આપવાં કે નહિ ? આમ કીધાથી દયા તે થું થઈ, અને દયા કાં સારી કહેવાય તે સમજવું બાળકને સમજવું કે નહિ ?

એ વિષે જોઈ લોકનું મત એવું છે કે બાળક સાથે

વાદવિવાદથી સમજણ આપીને, તકરાર કરીને, સારાં માઠાંની પિછણ કરાવીને કામ લેવું. તે કહે છે કે બાળક કે જે “ મમા પપા ” બોલવા સાથે અકસ પણુ ધરાવતું જણાય છે તેની સાથે કાં નહિ કારણ આપી મતલબ સમજાવી કામ લેવું ? કાં નહિ તેઓને બાસ થવા દેવો કે, તમો પણ, ઓ નાનાં બુલકાંઓ, તમો પણ માણસજાત છો ? કાં નહિ તેઓમાં રહેલી માણસાઇ મગરૂરીને ખરું ઉત્તેજન આપી ધટતા રોડમાં વેહેવા દેવી ? અલખતાં તેનું કહેવું કાંઈ એમ નથી કે બાળકો સાથે મોટાં મોટાં બાપાણો આપી કામ લેવું. એવી ચીજો તો ધારેલી અસર કરવાને બદલે બાળકને દગ્ગ અને દીગમુઠ બનાવી મેલે છે. તે જે કહે છે તે એ કે બાળકનાં બેજમાં ઉતરી શકે એવાં સેહેલાં કારણો આપી, સેહેલી તકરારો કરી તેને કેળવવું.

એ બાબતમાં જાણીતા શીલસુદ્ધ રસોનું મત ઉલ્લેખ છે. તે ખ્રુદ લોકનેજ જવાબ આપતાં જણાવે છે કે નહિ આપણા હુકમોનું કારણ બાળકને સમજાવવું, કે નહિ તેની સાથે તકરાર કરવી. રોસમીનીનું મત આ બાબતમાં રસોને મળતું છે. પણુ સર્વમાં અમલ કરવાજોગ મત “ Dialogue on Moral Education ” ના કર્તા મેથ્યુસનું છે. જેમ હમેશાં કારણો આપી સમજાવવું નહિ તેમ હમેશાંજ કાંઈ સમજ

આખ્યા વિના બી ચલાવવું નહિ. કેટલીક ટેવ પાડતી વેળા બાળકો એટલાં નાનાં હોય છે કે જ્યારે તેઓ કારણો સમજાવેલાં સમજી શકતાં નથી. તેવી વેળાએ કારણ આખ્યા વિના મુગે મોઢે ટેવ પાડવી ઠીક થઈ પડે છે. પેહેલી નજરે આપણે લોકના મત સાથે એક થવા માગ્યે છીએ. તેની બાળકો તરફની શીઘ્રગીરીથી જ્યારે તે ક્ષણે છે કે બાળકોને દરેક ચીજ સમજાવવી, ત્યારે ધડીભર આપણને એમ લાગે છે કે અલખતાં તેમજ થવું જોઈએ. આપણું જીગર પણ તે નાના પશુઓની તરફ પ્યારથી ધબકે છે. પણ કોઈ વાર એવા સંજોગ થાય છે કે જ્યારે નાનાં તો શું પણ છ સાત વરસનાં બાળકો સાથે સમાગમમાં આવતાં આપણને લોકના ડહાપણને મનમાં રાખવું પડે છે અને જ્યારે ખુદ બાળકને એકાદ હુકમનું કારણ, કે એકાદ સારી ખાસિયતની સમજણ આપવા એસ્યે છીએ, ત્યારેજ આપણને વિચાર આવે છે કે લોકનું કામ લોક-થીજ થાય. અરે! એકાદ નાના સારા હુકમનું કારણ સમજાવવાં જેટલાં જો આપણે દયાળું થયાં તો થઈજ ચુક્યું. એટલી બધી ગેરવાજબી તકરારો, એટલા બધા અંદીથી તાંદી ઉડતા વિચારો, એટલી વિરૂધતા તે નાની જીભ બતાવી આપશે, કે આપણને ખરેખર જાતી અનુભવ પરથી એમજ લાગે કે લોકનું મત ગમે એવું ઉત્તમ હોય પણ રસોનું અને રાસમીનીનુંજ અમલ કરવા યોગ્ય છે.

અમર આપણે જોઈએ કે અમુક હુકમનું કારણ સમજાવતાં બાળક ખોટી તકરાર કરશે નહિ, પણ સમજાવટથી વાત કરવા માટે આપણી પર ખુશી થશે, તો તેવી વેળાએ તેને કારણ સમજાવવું. દાખલા તરીકે તેણે કાંઈ ખોટું કીધું એમ તમોએ જાણ્યું, તો શિક્ષા કરવા અમાઉ તેની સાથે વાત કરી પેહલાં તેના મન પર ઠસાવવું કે તેણે અમુક ચીજ ખોટી કીધી છે. જો બાળક પોતાનો વાંક ન માને તો શિક્ષા દાખલ સહેજ પણ ગુસ્સો બતાવવો નહિ. તેની સમજમાં ઉતરવું જોઈએ છે કે તેણે શું ખોટું કીધું છે. દાખલા તરીકે તમોએ એક અગત્યનું કાગળ તેને હાવું રાખવા આપ્યું છે. થોડોક વખત ગયા પછી તમો બાળક પાસે તે માગો છો. તે અંદી તંદી શોધી આવી જવાબ વાળે છે કે તેણે તો ગજવામાં મૂક્યું હતું, નહિ મળતું તે માટે તે શું કરે ! આ વાતમાં તેનો વાંક તો છેજ, અને માતા પણ તેને ધમકાવવાતે તત્પર રહેશે. મગર આમ પેહલાંથી તેનો વાંક જણાવવામાં સાર નથી. તે કામ એક ભૂલ કે વાંક છે તે પેહલાં ખાતરીથી તેનાં ધ્યાનમાં ઠસવું જોઈએ. જો તે પોતાની ભૂલ જોઈ ન શકે તો માતાએ આગળ રહીને એકાદ નાનાં ગજવામાંથી કપડું ઉત્તું કરતાં કેમ કાગળ પડી જઈ શકે તે ખુદ જાતે કરીને બતાવવું અને તેટલો બધો વખત બાળકની ભૂલ માટે રહેજ પણ ગુસ્સો દેખાડવો

નહિ. જે બાળકને ધિરજથી સમજ પાડવામાં આવશે તે પોતાની મેળે તે પોતાનો વાંક કપ્પુલ કરશે અને તેને મળેલાં જ્ઞાનથી બીજી વખત ભૂલ ન કરશે, એટલુંજ નહિ પણ ખુશીથી માફ વટીક માગશે. પણ તેથી ઉલટું જે બાળક પોતાની ભૂલ જોઇ ન શકે અને છતાં આપણે તેની પાસે તેનાં વાંક માટે માફ મંગાવ્યે તે ખોટી બીક આપીને આપણે તેને જૂઠું બોલતાં શીખવેલું ન ગણાય ? માટે જોર જુલમથી માફી મંગાવતાં પહેરેજ રહેવું.

વળી આપણને બાળકનું એક કામ કે એક રીત ખોટી લાગે, પણ બાળકે તમામ ભલી નિષ્ઠાથીજ તે પર અમલ કરીદો હોય એવી આપણને ખબર થાય, તે તેની નકારી ચાલને ધિક્કારવી નહિ, કારણકે તેનાં મનમાં તે ભલું હતું. એવી રીતે સારાં માફાં કામનો વિચાર કરતી વેળા બાળકે સારી કે માઠી કંઈ નિષ્ઠાથી તે કયું છે તેનો વિચાર થવો જોઈએ છે, કારણકે આપણે ઘણી વાર જાણ્યે છીએ કે માણસનું એક કામ ભલું છતાં નિષ્ઠા પુરી હોઇ શકે જ્યારે ઘણી વાર એક ખુર કરનારના મનમાં નિષ્ઠા ભલી હોઇ શકે. માટે ટુંકમાં કામની આંકણી તેના પરિણામ કરતાં તેની નિષ્ઠાની ઉપરથી થવી જોઈએ છે, અને આમ ખાસ કરી બાળકના બાળમાં બનવું જોઈએ છે.

એ બોલ વધુ—અને આ બાબત હવે બંધ કરીશું. વાદ-વિવાદ કરતી વેળા, કારણે બાળકોને સમજાવતી વેળા, અકલ પસંદ રીતે બાળક સાથે કામ લેતી વેળા, સાદ મીઠો, શબ્દો નરમ અને માયાળુ, અને માત પિતાની રીતમાત માનને લાયક હોવી જોઈએ છે. પોતાની તકરારમાં કોઈ દિવસ બાળક માતાને ખોટું વટીક પાડી આપે તો માતાએ તુરત તે લાયક રીતે કપુલવું જોઈએ છે. ઘણી માતાઓ એમ-સમજે છે કે બચ્ચાં આગળ એક વાત એક વેળા કહી, હવે કોણ જૂઠામાં ખપી અથવા જૂલ કપુલ કરી, પત ખોલે? એમાં પત ખોલવા જેવું શું છે? દાનેશમંદ દાનાવો પણ જૂલના ભોગ થવામાંથી બચ્યા નથી, તો બાળક પોતાની માતાને કોઈ વાતમાં પોતાની જૂલ કપુલ કરી મારી માગતાં જોય તો ઉલટું સમજતાં શીખે કે મારી માતામાં કોઈ ખોટી હઠ નથી પણ મોટાં મનથી પોતાની જૂલ કપુલ કરે છે. વળી બાળક જોતાં શીખે કે માતાજી કોઈ જૂલને માટે માફ માગવામાં શરમાતાં નથી, પણ ખુદ જૂલ કાપી તેથી શરમાય છે, તો તે બાળક પણ જેમ “રોબીનસન કુઝો” ની જીદગી-માં તેને માટે લખાયું છે તેમ વાંક કરવાથી શરમાશે, જુ વાંકની મારી માગતાં સરમાશે નહિ.

સોબત.

આજે આપણામાં વસેલા કેટલા બધા સદગુણ દૂર્ગુણો બાહ્યા-
વસ્થાના સોબતીઓને આભારી હશે ! આસપાસનાં સઘળાંની
વર્તણૂકો બચપણમાં આપણા મુગા ગુરૂઓ થઈ નિકળી
આપણને સારી માઠી રીત શીખવે છે, તો થું આ અતિ
જરૂરનું નથી કે તે વેળા આપણા સોબતીઓ સારાજ હોવા
જોઈએ ?

ખીજાંઓને કરતાં જોઈ બાળક હરેક ચીજ કરે છે.
ખીજાંને બોલતાં જોઈ બોલતાં શીખે છે. જો આપણે તે
અજાણી જખાનને ઉલટું બોલતાં શીખવીશું તો તે બોલું
શીખશે. તેજ મુજબ તેની નાધકલી આંખો નીતિ અનીતિનો
જેનોખી છાપ દેશે તે છાપ પોતાની હરરોજની ચાલચલગતમાં
બાહર પાડશે. આવા સમયે આપણા સંસારનો એક અતિ
નુકસાનકારક રેવાજ આપણને યાદ આવે છે. નોકરોપર બાળકોને
સોંપવાં, તેઓની સંજતમાં બાળકના કલાકો પસાર થવા દેવા,
તેઓના હલકા શોખો અને વલણો બાળકમાં આમેજ થવા
દેવી, તેઓની અજ્ઞાન, અજાણ રાહબરી તથા નિર્દોષ બાળકોને
જીંદગીનો રસ્તો કાપવા દેવો એ આજે જેટલું સાધારણ
થઈ પડ્યું છે, તેટલું તે આપણ સર્વની સમજશક્તિને
હીણું લગાડનારું ગણાય છે.

માતાપિતા કહેશે કે તેઓ તો નોકરોને બાળકનું કામ કરવા રાખે છે. પણ તેમજ નથી. ઘણી વાર બાળકો નોકરો સાથે કલાકો પસાર કરે છે. એક બાળુથી બહુ શિક્ષણ બાળકને આપણે આપ્યું કે બીજી બાળુથી આપણા નોકરો તે ઉલટાવવાને ત્યાં ઉભેલાંજ હોય છે. ખોટી રીતોથી પેપરમાંટ ખીસ્કાતની લાલચ આપીને, અને બાળક આગળ તેની લાગણીઓને ઉસકેરનારી વાતો કરીને નોકર બાળકનો પ્યાર મેળવે છે, અને જેને બાળક ચાહતાં શીખ્યું તેની વલણો ઉચકી લેતાં તેને બહુજ થોડી વાર લાગે છે.

બાળકોને નીતિ શીખવનારી નિશાળ ધરજ છે. સત્તર હજાર મહાન શીલસુફા કરતાં માતા ચઢીયાતો ગુરુ છે, અને દુનિયામાં સર્વથી ચઢીયાતી ફરજ તરીકે તેણીને પોતાના બાળકોને કેળવવાનું છે, તો સાર એજ નિકળે છે કે બાળ વયના એ ખરા દુશમનો થઇ પડતા નોકરો બાળકોને ઉધારવા કેળવવાના કામમાંથી બને એટલા દૂર જોઇએ.

ગરીબ સંસારમાં માતા નોકર રાખી શકતી નથી, મગર તવંગર અને મધ્યમ સ્થિતિવાળાં ઘરોમાં બરવા સીવવાનું, ધરની વસ્તુઓ વગેજગે કરવાનું, કઢાય રાંધવાનું કામ પણ માતા પોતાને વધુ લાયકનું ગણી, તે પર વખત

કોઢે છે જ્યારે બાળકને માટે તો નોકર! કદાચ રખરખ કરતાં બાળકને મુગું રાખવાનું કામ તેણીના નાજુક બાંધા માટે થણું થઇ પડતું હોય ! ધરની નાની વસ્તુઓની ગોઠવણ માટે તેણીને એટલું ખેંચાણ હોય છે કે તેણી ધારે છે કે તેણીના કળાવંતા હાથોજ તે કામને લાયકના છે. ખચ્ચાં રાખવાનાં વધુ સેહેલ, એટલે તેણી તે કામ નોકરને સોંપે છે !! વળી તવંગર માતાઓ બાળકની જતન પોતે નથી લેતી એટલુંજ નહિ, પણ ફરવાહરવાનું ખાવા પીવાનું વટીક તેણી બાળકની સાથે કરતી નથી. અને પોતાનું કામ તો મનના ફાંટા પ્રમાણે બાળકને એકાદ કીસ આપવાનું, કે દિવસમાં બે ચાર વાર મળવાનુંજ હોય એમ સમજે છે અને પોતાની મોહબતભરી રાહબરીથી બાળકને બેનસીબ રહેવા દઇ હલકી કીસમના કે ઉચી કીસમના નોકરોથી બાળકને કેળવાવા દે છે. તેણીએ બૂલવું જોઇતું નથી કે માતાના પ્યારથી મળતું શિક્ષણ જેટલું બાળકને વહાલું લાગે છે, મીઠું લાગે છે, મનપસંદ લાગે છે, તેટલું આ અભણ અને પારકાં નોકરોથી મળતું શિક્ષણ ક્યાંથીજ લાગે ? એ બાબે હવે કશો શક રહ્યોજ નથી કે બાળકને ઉધારવાનું કામ માતાનું પોતાનું છે. હવે તો ફક્ત એ સમ્યાપર અમલ થવો જોઈએ છે. ત્યારે અને ત્યારેજ આપણે હજારો માણસાઇ નબળાઇઓને મારી હટાડી શકીશું

અને ત્યારેજ આપણે પોતે આપણને દિવસે ને દિવસે વધુ હિસ્તવાર કદમે આગળ વધતાં જોઈશું.

પણ એ વાતમાં માતા એકલીજ જવાબદાર નથી. પિતાને પણ પોતાના પ્યારથી બાળકોને કેળવવાનાં છે. પોતાની આ ફરજ કેટલા પિતાઓ કેટલી હદે ખજાવે છે તે તો ખુદાને ખબર. પણ કેટલાક પિતાઓથી બાળકોને ખીતાં ધુજતાં મારા જોવામાં આવ્યાં છે એ વાત તો ખરી. પિતાની હાજરીથી બાળકના છૂટાપણામાં ભંગાણુ પડેલું આપણે જોઈએ છીએ. પિતાના પગલાંનો અવાજ સાંભળી પોતાની રમત ગમતમાં બાળકોને અટકી જતાં અને ડાહ્યાં દોહરાં થઇ મુગાં મુગાં બેસી જતાં આપણે જોઈએ છીએ. આવી રીતથી ખરી રીતે જોતાં તો પિતા અને બાળક બંનેને ખોટ જાય છે. છૂટાપણાથી બાળકના જાહેર થતા પ્યારનો મીઠો અનુભવ પિતા મેળવી શકતો નથી, કે નહિ બાળકથી પિતાના પ્યારની કદર યુગતી. ખોળ કરતાં મોટાપણુમાં પણ એવા ધણાજ થોડા દીકરાઓ મળી આવશે, કે જેઓ પિતા તરફ એક પ્યારા દોસ્ત તરફનો ગરમ ગ્રાહ અને એખલાસ ખતાવે. આથી ઠરી ખુશાલી વેળા કે દલગીરી વેળા, એક ખરું કામ કરતી વેળા કે એક ખોટું કામ કરતી વેળા, પિતાની સલાહ લેવાનો વિચાર તો કોઈને આવતોજ નથી. આથી વરસોના અનુભવથી જે તકસીરો બાળકમાં

જન્મતાંજ પિતા કચડે, અને જે ખરાબીઓને હરતીમાં આવતાંજ નાખુદ કરે, તે પિતાનાં છૂટાપણાં અને પ્યાર વગર હરતી ખામી દુનિયાને વધુ દુઃખમાં ગળડાવતી માત્રમ પડે છે. એના બાતેનમાં પિતાની બાળક તરફની ઠંડી લાગણી અને બાળકની પિતા માટેની બીકને બેડેલી આપણે જોઈએ છીએ.

મુખ્યત્વે કરી બાળકનાં બચપણના સાથીઓ તેનાં માઆપ હોવા જોઈએ, પણ તે સાથે બાળકના મિત્રો પણ લાયક હોવા જોઈએ. માતા સાથે રહીને પાંચ કલાકમાં બાળક તેણીને જોઈને જે શીખશે તેના કરતાં પોતાના એક બાળક મિત્ર સાથે પસાર કરેલી પાંચ મિનિટમાં તે તેની વધુ અસર મેળવશે. એટલા માટે તેના બાળક ગોઠિયાઓ સારી ચાલચલગતના હોવા જોઈએ એમાં શક નથી.

ત્યારે હવે બાળકને નિશાળે મૂકવાં કે નહિ એ એક સવાલ ઉભો થાય છે. નિશાળમાં કાંઈ સર્વ સદ્ગુણવાળીજ બાળકીઓને પસંદ કરવામાં આવતી નથી, કે સર્વ સારી ચાલનાજ છોકરાઓને દાખલ કરવામાં આવતા નથી. કાંકરા, હીરા, સોનું મટોડું સર્વ ભેદભભેલ ત્યાં નજરે પડશે. તમારું પોતાનું બાળક પણ કાંઈ બદીથી કે ખામીથી નિરાળું તો હશેજ નહિ, મગર જાતજાતની ખામી ખુબીઓનો ત્યાં મેળાપ થતો હોવાથી અને ખામીઓ તરફ બાળક જલદી

દળી જવું હોવાથી, આટલું તો નહીં કહેવાઈ શકાય કે ધણું નિર્દોષ બાળકોના બિગ્ગાડનું કારણ નિશાળ થઈ પડે. જ્યારે ઘરમાં તમે જે વિચારવંત હોવો તો સારી રીતે ચાલી તમારા બતી દાખલાથી બાળકમાં સદ્ગુણનાજ ખીયાં વાવતાં રહો.

એ પરચી આપણને લાગે છે કે બાળકને નિશાળે મૂકવું નહિ, પણ ખરેખર એમ નથી. જેમ નિશાળમાં બાળક દુર્ગુણો વધુ શીખે છે તેમ વળી કેટલાક સદ્ગુણો એવા છે કે જે નિશાળજ શીખી શકે. દાખલા તરીકે બતી વિશ્વાસની વાત હોય. જ્યાંસુધી બાળક ઘરમાં છે અને માતાની નજર તળે છે ત્યાંસુધી તેને તેણી ફાકટનું હાડમાર થવા દેતી નથી. જવાબ આપતાં બાળક ગભરાય છે તો તેણી તેને બદલે બોલી ઉઠે છે. અમુક ચીજ બતી તો ત્યાં થું રસ્તો લેવો તેની ગુંચવણમાં તેણી બાળકને મુઝાવા દેતી નથી પણ જરા વખત જવા દઈ રસ્તો સુઝાડે છે. જ્યારે નિશાળમાં તો કેટલાંક ખંધાં અને પક્કાં બાળકો સાથે તેને કામ લેવું છે, તરેહવાર અને વિચીત્ર સવાલોના જવાબો આપવાની હિંમત કરતાં તે શીખે છે, કાંઈ વાંક થતાં કે કુદરતના તરેહવાર નાના સંજોગો કે જે તેનાં બચપણને ગભરાવે છે તેમાં તે ખોતે પોતાને માટે વિચાર કરી પોતાને માટે લડતાં શીખે છે, અને એ સમગ્ર તેનામાં બતી વિશ્વાસ

મૂકે છે. તેમજ વળી આ એક બીજો સદ્ગુણ કે હિમેશાં આપ-
મતલબી ન થતાં પારકાંની અગવડ સમવડતો વિચાર કરવો,
તે પણ નિશ્ચયમાં આળક શીખી શકે છે. ત્યાં તેને બીજાંનો
વિચાર કર્યા વગર ચાલતું નથી. સુખ કે દુઃખની આપ-
લે કરતાં તે ત્યાં શીખે છે, અને જોય છે કે જે તે
બીજાં માટે વિચાર કરતો નથી તો બીજાં તેને માટે
પણ કરતાં નથી. વળી ભાતભાતના ખવાસનો અભ્યાસ
તેનું મન તેની જાણ વગર કરતું જ નાથ છે અને તેથી બાહ્યરની
મોટી દુન્યાનો નાનો અનુભવ મેળવવો આળક શર કરે છે.

વળી હુક્યાર અને ડાહ્યાં આળકોથી જેથી સારી
અસર તે મેળવી શકે છે, તેથી તે સારાં શિક્ષકો કે
સારાં માતપિતાથી મેળવી શકતું નથી. આળકની જદ
આળકના સોગતોએ તેની માતા અને શિક્ષક કરતાં
સરસ રીતે તોડી શકે છે, કારણ કે તેઓ માતા અને
શિક્ષકની પેઠે બીજાં કશાં સાધનનો ઉપયોગ કરતાં નથી,
ફક્ત તેવાં આળક તરફ તેઓ બેઠરકારી દેખાડે છે અને
તેથી આળક આપોઆપ પોતાની હલ બાબત મૂકી તેઓ
સાથ બેળાવા દોડી જાય છે. આળકની વડાઇ અને મગરૂરીની
તેના મિત્રમંડળમાં કોઇ તુંભા રાખતું નથી, અને હાંસી .
થવાની બીકથી કે શરમથી આળક તેમ કરવાનું છોડી

દે છે. પોતાને હુશ્યાર કે જોરાવર કે ખૂબસુરત માનવાનો વિચાર બાળક લાવી શકતું નથી કારણ કે ત્યાં એક કરતાં એક સરસ અને શેરને માથે સવાશેર તૈયાર હોય છે. ખેસવા ઉડવાના કંઠંગાપણુને કે લખવા વાંચવાના વિચિત્રપણુને ત્યાં હસી કાઢવામાં આવે છે, અને તેથી ઉપજતી ખેળવતને લીધે બાળકનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાય છે. વળી બાળકની આળસાઇને તેના ગોડીયા સાથીઓ આંચકો મારી ઉદયોગની હદ પર લઈ આવે છે. પોતા પર વિશ્વાસ મૂકતાં પણ બાળક ત્યાંજ શીખે છે. એ ઉપરાંત સર્વ સાયની રમતગમતથી તનદૃશ્તી ખીળે છે. મનને તરબિયત મળે છે; પણ ખાસ કરી, પોતે પોતાને સમજવાનું એટલે પોતાના ગુણુદોષ પારખવાનું જ્ઞાન અને જાતી કાણુ, બાળક નિશાળમાંજ સારી રીતે શીખી શકે છે; તેટલા ખાતર આપણે આ બાબતમાં નિશાળને પસંદ કરીશું. મગર જો ઘરમાં નાનાં મોટાં બાળકો હોય તો પછી ઘર બી એક સરખું આવકાર દાયક થઇ પડે. ઘરમાં બાળકો હોય એટલુંજ નહિ પણ જો તેને રોજ કોઇ બાહરનાં બાળકો સાથે રમાડ્યે કે વાત કરાવ્યે કે ફેરવ્યે, તો પછી ધારી શકાય કે “Home keeping youths have homely Wits” વાળી કહેતી ખોટી પડે.

પણ વળી વધુ વિચાર કરવાનો છે. સહુગુણનો વિચાર કીધા પછી મનની કેળવણી ક્યાં વધુ સરસ મળી શકે તેનું પણ તોલ કરી પછી આય કે પેલી તર મત બાંધવું જોઈએ. વિદ્યા શીખવામાં પણ બીજાં બચ્ચાંની સાથે સાથે બાળકની ઉલટ ઉલટકેરાઈ તેને શીખવામાં વધુ રસકસ પડે છે. નિશાળમાં શીખવા માટે જે સામગ્રીઓ રાખવામાં આવે છે તેથી બાળકને શિક્ષણ મળ્યું મીઠું થઈ પડે છે. અગર ઘરમાં પણ સાથે શીખનારાં છોકરાં મળ્યાં હોય અને ઘરમાં પણ શીખવા માટે સામગ્રી હોય તો તો ઘર અને નિશાળ એ બાબતમાં સરખાં ગણાય.

ત્યારે વાત આવીને ત્યાં અટકે કે સરસ કેળવનાર કોણ છે— શિક્ષક કે માતા ? જે માતામાં માતાપણું હોય, જે તેણી બાળકને કેળવવાના બીકટ કામમાં પાર ઉતરવા લાયક શક્તિ ધરાવી હામ ભીરતી હોય, માતાના મોટાઈમર્યા દરજ્જાનું મહત્વ સમજી તેણી જે પોતાનાં પશુ બાળકોનો લાયક શુદ્ધ બનતી હોય, તો તે એક કેવો ખુશાલીભર્યો દેખાવ નજરે પડે કે જ્યારે બાળકો ખુદ માતાની મીઠી બાંહેધરી તળે જ્ઞાનના ફળ ચાખે, પણ તેમ કરવા માટે માતામાં લાયકાત જોઈએ છેની ? તેવી લાયક માતાઓ તો સોમાં બે માલમ પડશે. ત્યારે બધાંએ કેમ રસ્તો લેવો ? અલબત્ત તેઓ માટે તો નિશાળજ હીક થઈ પડે. બાળકને બાપાનું પડ

કેમ શીખવવું અથવા આંકડાની સમજણ કેમ આપવી એનું જે માતાને સહેલું માન ન હોય તેઓએ ધરમાં શીખવવાનો વિચાર તો કેવળ હેમકાષ્ઠબચે છે. તેઓ માટે તો આજની સુધારા તરફ ફરસડયાં મારતી નિશાળજ અતુકુળ છે.

પણ હવે પાછાં આપણે સંગત પર આવ્યે. સાધારણ રીતે નાનપણમાં બાળકના સોજતીઓ કાંઈ ચોટા લુચ્છા કે પાપી હોતા નથી, પણ અકેક નાની નાની ખામી બાળક પોતાના મિત્રને જોઈ કેવી બારીકાઈથી પોતે લઈ લે છે તેનો જ્યારે આપણુ વિચાર કર્યે છીએ ત્યારે લાગે છે કે ધણાંજ ડાહ્યાં અને બને ત્યાં સુધી ખામીથી નિરાળાં છોકરાં સાથે બાળકને જોળાવા દેવું. આ કદાચ નહિ બને એવું લાગે તો ચોક્કસ બાળકોની ચોક્કસ માઠી ખાસિયતો વિષે બાળક આગળ વાત કરવી. તેથી તેઓ કેવાં હાડમાર થાય છે અને બીજાંની નજરમાં કેવાં હલકાં પડે છે તેનો ખ્યાલ આપવો. કદાપી એક બાળક કોઈ બીજાં મમતી બાળકના સમાગમમાં થોડો વાર આવ્યું હોય, તો તે પછી ધરમાં તેના માર્ગમાં કશો એવો સંજોગ મૂકવો નહિ કે જેથી પેલી તુરતની સોજતની અસરને લીધે તે પણ જીદ કરવાને લલચાય. બાળકો મોટાં થયાં પછી પણ તેઓના સોજતીઓને તો માતાએ બાળકને સુધારનારા શ્રેયતા કે દુબાડનારા સહેતાન ધારી તેઓ પર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

જાતી દાખલો.

કેળવણીના સાધનો જાતી દાખલા વગર સંપૂર્ણ ગણાધ શકાશે નહિ. શિક્ષા અને ધનામની ખીક અને આશાથી બાળકને કેળવણી મળે, વાદવિવાદ કીધાથી અને સમજણ આપ્યાથી તેની ચાત્રચત્રગતને તરબિયત મળે અને સોજતથી તેની કેળવણી અમુક જાતનું રંગરૂપ લે એ તો ખરું, પણ જાતી દાખલાની અસર વગર સધળું ખરું. એક વેળા માતાને દયા ખાતાં જોઈ બાળક જેટલી દયાનો ગુણ સંપાદન કરે તેટલી અસર તે સત્તર હજાર વાયજીઓથી કે સાત હજાર ચોપડીઓથી રોળી શકે નહિ. આપણી તરફનો જાતી દાખલો બાળક ગોયા એક ચોપડીની પેઠે ખુલ્લો પડેલો જોય છે અને રોજ તે માહેલો પાક વાંચતુંજ રહે છે. આપણી ચાત્રચત્રગતની એવી એક ચોપડીને તે વજ્રુદ આપી તે પ્રમાણેનું સધળું કરવા જાય તો તે કેટલું કુદરતી છે? આમ જો છે તો આપણે કેવું ઇચ્છીશું કે સદા આપણે સારી રહેણી કરણીથી તેઓ સતમુખ એક એવું ચિત્ર ધરે કે જેની આગાદ નકળ બાળક ઉપરે તો તેને રહેજ પણ નુકસાન થાય નહિ. નહિ તો તેઓ તરફનો આપણો પ્યાર શા ખપતો? પણ જાતી દાખલાની અમત્યતા વિષે તો આપણે દરેક સદગુણ વેળા બોલવાનું છે એટલે હાલ તો આટલુંજ બસ થશે.

(૩)

સદ્ગુણોની ખીજવણી.

બાળક વારસા તરીકે સદ્ગુણ દુર્ગુણનો જથ્થો પોતે સાથે લેતું આવે છે અને તે વારસાનો સર્વથી સરસ ઉપયોગ સમજદાર માતા કરી શકે છે એમ આપણે જોઈ ગયાં. પણ કેટલાક ચોકસ સદ્ગુણ દુર્ગુણ કેમ ખીજવવા ક્યડવા તે સમજવાની કોશેશ કર્યા પેહેલાં આપણે બાળવયની પુરવાર થયેલી ચોકસ નબળાઈઓ પર વિચાર કરવાનો છે.

બચપણની એક ખાસ ખાસિયત.

તલબ—આપખુદી.

બાળક હરેક ચીજ માગ્યાજ કરશે, મળશે ત્યાં સુધી રડ્યાજ કરશે, ખીજાંની વસ્તુ પર હક બોગવવા માગશે, અને હરેક નાની નજીવી બાબતોમાં સર્વ આસપાસનાંઓ તે લુલકાંનીજ મરજી પ્રમાણે કરે એવી તે મરજી દેખાડ્યાજ કરશે, એ તેની વલણો બે મળતી આવતી માઠી ખાસિયતોનું પરિણામ છે. એક તલબ અને બીજી આપખુદી.

નેકીનું મૂળ આ માણસાઈ નબળાઈથી નિપજતી તલબ પર કાબુ રાખવામાં સમાયું છે. વળી આપણી ઇચ્છાઓ

ખર કાણુ રાખવાની શક્તિ રોજની બચપણથી પાડવામાં આવેલી ટેવથીજ હાંસલ કરી શકાય છે, માટે પાળણામાં-થીજ બાળકને મન મારવાની અને ઇચ્છા પર કાણુ રાખવાની ટેવ પાડવી જોઈએ છે. પેહેલાંથીજ જે કાનુન બાળક પર ઠસાવવો જોઈએ છે તે આ કે હરેક કોઈ ચીજ તેને આપવામાં આવે છે તે કાંઈ તેને ગમે છે તેથી નહિ, પણ આપવી દરસ્ત લાગે છે તેથીજ આપવામાં આવે છે. જ્યારે આપણે તો આપણો જીવ બળી જાય છે એવા વિચારથી આજે શું કર્યે છીએ ? બાળક રડયું કે મનગમતી વસ્તુ હાજર કર્યે છીએ. કાણુ બાળકને રડાવ્યા કરે ? અરે ! કાણુ તેની કીકિયાડિ સાંભળ્યા કરે ? લાગલી કે બાળકના મોંમાં પેપરમીટ પડેલીજ છે. કાણુ તેને વારંવાર હાડમાર કર્યા કરે ? લાગણું કે મનગમતું માગેલું રમકડું હાથમાં મૂકાયલુંજ છે. એમ એક વાર થાય છે કે બાળકનાં પગમાં જોર આવેછે. એવાર થાય છે કે તેને ખાતરી મળે છે કે તેને મનગમતું થશેજ; અને ત્રણ વાર થાય છે કે બાળકની સત્તાનો દોર માઆપની સહી આપથી મંજૂરીયાત મેળવે છે. પછી જ્યારે મોડું થાય છે ત્યારે પણ તે સંધળું મન ગમતુંજ કરવા માગે છે.

બાળકના આ દરદના એક અતિ અજમાવવા લાયક ઉપાય તરીકે તેને અપની અને તેને ગરજ પડતી દરેક વસ્તુઓ પેહેલાં-

ચીજ તેની આગળ રાખવી કે જોથી તેને રડીને માગવાની ફરજ પડે નહિ. દાખલા તરીકે તેનાં મનને કાંઈ પણ ચીજ પર વિચાર કરવાને બની આવે એટલા ખાતર તેની આગળ કાંઈ રમકડાં રાખવાં જોઈએ. જો તેને દુધ પીવાને ઘણો વાર થઈ ગયો હોય, અને તે ઉઘાયલું ઉઘવાનું હોય તો અગાઉથી દુધ તૈયાર કરી રાખવું જોઈએ છે. તેના બિછાંના પર જવાના વખતની આગમજ તેનું બિછાંનું તૈયાર હોવું જોઈએ. અલબત્તાં તેને અધિક જનવા દેવું એમ આપણે કહેતાં નથી. ફક્ત એટલું જ કે કુદરતી રીતે બાળક જેને માટે રડશે જ એમ આપણે જાણ્યે તે ચીજો બાળક માટે તૈયાર રાખવી, અને નહિ કે તે રડીને માગે ત્યારે જ આપી તેને રડવાની ખોટી ટેવ પાડવી. કોઈ બીજાં પાસે એક સુંદર રમકડું કે ચિત્ર હોય અને તેને જોઈને બાળક રડીને તે માગે તો તે કુદરતી છે; માટે તેને ગોર કરવા લાયકની અને ઉપયોગી વસ્તુઓનું માતાએ જ્ઞાન રાખીને બાળકની આસપાસ રાખવી કે જોથી પછી નકામી ચીજો માટે પણ તેને રડવાની ટેવ પડે નહિ. અગર દરેક હાજતમંદ ચીજ આગુબાગુ મૂકવાની તમારી સાવચેતી પછી પણ બાળક એ ખામી બતાવતું રહે, તો ગમે એટલું રડે, ગમે એ કરે, છતાં તેને રડીને આગ્યું કરી માતાએ તેને અમુક વસ્તુ આપવી નહિ.

નીચલો દાખલો થોડાજ દિવસની વાત પર વાંચેલો મને
 યાદ આવે છે. તે ડેટલી હદે ખરો હશે તે તો સાચો વિચારી
 લેવાનું છે. એક બાળક રાતે અગ્યાર વાગતે ઉઠી રડવા
 લાગ્યું. બાળકની આ એક ઘણી માઠી ટેવ હોય છે અને તેને
 સુધારવાના કામ તરીકે તેના પિતાએ માતાને કહ્યું કે
 બાળકની આંખો જાગુ નહિ. ચાર કલાક વેર થોડું ઘણું
 રડ્યા પછી તે બાળક નિંદ્રામાં પડ્યું. બીજો દિને તેજ વખતે
 તે આમજ રડવા લાગ્યું. એ કલાક જ તે પછી પેલી માતાની
 ધિરજ ન રહેવાય તેણી પોતાના ખર્ચાદિને ધ્યાનમાં કરેલા જાગી.
 પણ તેને તેણીને બાળક આગળ જવા દીધો નહિ. તે માતાએ
 બાળકને ઉપલેખ થઈ આવશે એવી ધારણા પડીક દેખાડી પણ
 તેને પણ પેલા પાંચો વચ્ચે આપ્યું નહિ. આમ ચાર દિવસ
 ચાલ્યું ને પાંચમે દિવસથી બાળકે રડવાનું મોકુફ હીધું. જો
 એક વાર બાળક જ્વેશે કે ગમે એવી અધિરાધથી રડવા છતાં
 પણ તેને મનગમતું થતું નથી ના મનગમતી પરતુ મળતી નથી
 તો પછી તે નિરાશાપ કાંઈ પણ રીતે મેળવવા માગવાની
 ટેવ છોડી દેશે; અને મોખવું, ધિરજ રાખવી, રાહ જોવી એ
 શબ્દોની મુગી મતલબ સમજી શકશે.

આ પરથી આપણને એમ સમજાવતું નથી કે બાળકને
 કશું મનગમતું કરવા દેવું નહિ અને તેઓ તરફથી જૈરીનું

કહાપણુ અને દાનાધની આશા રાખી બેસવું ! એમ તો બનશેજ નહિ. માતાએ બાળક સાથે બાળક થવાનો ગુણ ધરાવવો જોઈએ અને તેથી બનતાં સૂધી બાળકની મરજી સ્વયંવાવી જોઈએ. દાખલા તરીકે તેનાં રમકડાં તેને મમતાં હોવા જોઈએ અને ટુંકમાં જ્યાં સૂધી બાળક કાંઈ ખોટું ન કરે ત્યાં સૂધી તેનીજ મરજી પ્રમાણેનું થવું જોઈએ છે. જે ધ્યાનમાં રાખવું તે એટલું કે આપણા આપેલાં એવાં છુટાં-પણામાં જે તે રહેજ પણુ ગેરવાજબી રીત પકડે તો “નાનું” છે કરી ચાલવા દેવું નહિ.

આપણે ઘણી વાર બાળકની એ ખાસિયતને કેમ બેપર-વાધથી સુધારી મેળવી તે સમજ્યા વગર બોલ્યે છીએ કે એની તો એમ “૨૩ ૨૩” કરવાની જન્મથીજ રીત છે. જાણે કુદરતે તે મોકલી આપી હોય ! જ્યારે ખરું તો આ છે કે કેળવવાની રીતી પર એનો સધળો આધાર રહેલો હોય છે. કવચતે તલબને તૃપ્ત કરવા ખાવું, જીવ ખુશ કરવા કાગડાને દોરીથી બાંધી લટકાવવો, કાંઈ મીઠું પીણું ગમ્યું એટલે શર-બતનું તમલર મેળવવું, એવી એવી ઘણી ચીજો માખાપો બાળકને કરવા દે, તો જાતી કાપુ જેવા એક ઉત્તમ સદગુણની ખરી કિંમત તેઓને ખબર નથી એમ આપણને જણાય. આપણી પોતાની લાગણીઓના રાજ બનવું, અને મનો

વિકાર પર પાદચાહી ચલાવવી, એ તો દુનિયાની પાદચાહી ચલાવવા કરતાં પણ વધુ છે, અને છતાં બચપણમાં એ ગુણ બાળકમાં રોપવા વિષે ઘણાજ થોડા વિચાર કરવામાં આવે છે. ઘણી સલાહ કરવામાં આવશે કે આટલાં સરમાં જીલકાંઓ શું જાતી કાણુની તાલીમ મેળવવાના હતાં? પણ આપણે એ વિષે એકાદ એ દાખલા તપાસ્યે.

કોઈને ઘર આપણે જમવા જમથું તો તે ઘરનાં બાળકો જન્મતી વેળા બધું પોતે પેહેલાં માગતાં સંભળાશે. બધાં સરસ વાણાંજ—બધું નકીજ માગતાં જણાશે. જ્યારે બીજે ઘર બાળકો ગુપચુપ બેઠલાં નજરે પડશે અને કોઈ પણ ચીજ પોતા માટે માગશે નહિ. આ મોટા ફેરનું કારણ આ નહિ તો બીજું શું કે પેહેલાં ઘરમાં બાળકો માગીને કે રડીને પોતાને મનગમતી ચીજ મેળવવાની આદત પાડી ચુક્યાં છે, જ્યારે બીજા ઘરમાં તેવી ટેવ બચપણથીજ પડવા દીધી નથી. જાના હોય ત્યારે તો તેઓને વિચાર શક્તિ થોડી, સારું માફું સમજવાની શક્તિ થોડી અને ત્યારે તો માતપિતાએ તેની ધંગદડા વગરની અને વારંવારની માગણીઓને તૃપ્ત ન કરતાં કચડી નાખવી જોઈએ.

બાળકની તલબની આસિયત બાબે આટલું વિવેચન કર્યું પછી હવે આપણે તેની બેહેનપણી ‘આપણુદી’ બાળક

સાથે શું સંબંધ ધરાવે છે તેનો વિચાર કર્યો. હજી તો બાળક પુરું પાંધરું બોલતાં થીએ તે અગાઉ તે પોતાનો આ ખવાસ જાહેર કરતું જાય છે; અને તે બે રીતે. એક તો આપણે કહી ગયાં તેમ પોતાની મરજી માફકનું જ સંધળું બનતું જોવા ઇચ્છે છે અને બીજું એ કે સંધળા વસ્તુઓ પોતાની જ કરી લેવાની તે વલણ દેખાડે છે. માણસાઈ જીંદગીનાં હજારો બલકે લાખો કાવાદાવા, ખુનરેજી, લડાઈ લૂટાણું, કિનો કપટ, લોભ લાલચ એ સર્વનું મૂળ આ આપણુદી ચલાવવાનો પ્યાર હોય છે. એક વારના પ્યારા ભાઈ ભાઈઓ વચ્ચેની લડતનું કારણ સોધીશું. તો તે એક કે બીજાનો આપણુદી કરવાનો ખવાસ. એક જહાલી માવતર તરફ એક દાનેશમંદ દીકરાની નાતાબેદારીનાં ઉંદાણમાં નજર નાખીશું તો તેનો આપણુદ ચલાવવાનો ખવાસ. બે મિત્રો વચ્ચેની દોસ્તીનાં ભંગાણુપર વિચાર કરીશું તો કારણમાં મરજીનો ફાંટો અને આપણુદ ખવાસ. એક બીજાને ખાલેસ પ્યારથી ચાહતાં ધણી ધણીઆણીના કજીયાના મૂળમાં એક યા બીજાનો કે બંનેનો આપણુદી કરવાનો ખવાસ ! અને એમ ક્યાં તક બોલીશું ? ન્યાત ન્યાત વચ્ચે, જાત જાત વચ્ચે, દેશો દેશ વચ્ચે, જુદા જુદા ધર્મ પાળનારાઓ વચ્ચે, જુદાં જુદાં રાજ્યો વચ્ચે આ ખવાસ સિવાય બીજું કોણ આ દુનિયામાં દુશ્મનાઈ

ફેળાવે છે ? કહ્યો કરાવે છે ? બાધબંધીને તોડે છે ? સુખને દુઃખમાં ફેરવે છે ?

વળી એજ ખાસિયત એક સાધારણ ચપળ આંખ કેવી રીતે દરેક ઇનસાનમાં મોજુદ રહેલી જોય છે તે તો આટલાંથી જણાશે કે ધણા પુરૂષોને આપણે એવા જોષએ છીએ કે પુષ્કળ પૈસા હોવા છતાંએ અને પોતાનો ધંધો ધીકતો હોવા છતાંએ “પોતાનું પોતાનું” એવા વિચારથી દરેક ધંધામાં પડવા જાય છે—દરેક રીતે નાણું ધસડવાની તાલમેલ કરે છે. ધણી સ્ત્રીઓને પણ આ ખાસિયત હોય છે કે પોતા પાસે જાતજાતના રંગરંગના કપડાં હોવા છતાં જેવું કાંઈ નવું જોયું, પછી તે તે વેળા ખરીદવા યોગ્ય હોય કે ન હોય, તે હારી લે છે. આપણામાં જે તલબની વલણ હોય છે કે અમુક સ્ત્રીઓના માલેક આપણેજ બન્યે તે ખાસિયત આ રીતે રૂપ જાહેર કરે છે. તેજ પ્રમાણે બન્યાંને ગમે છે કે બીજાની કાંઈ વસ્તુ કે રમકડાં કે કાંઈ ખાવાની જાણસ તેઓને રમવા કે ખાવા જોઈતી હોય કે ન હોય, તે સર્વના તેઓ માલેક થાય. પણ રમકડાં અને ખીસ્કીતપરથી વાત વધીને કેવી ગંભીર અસર ઉપજાવે છે તે આપણે ઉપર વાંચી ગયાં. તો શું એ વાતપર ધ્યાન આપતાં અને બાળકની એ વલણને કચડતાં માખાપને સંતોષ નહિ આવશે કે તેઓ

પોતાના બાળકો માટે એક સર્વથી મલામાંમલી કરજ
બાળ લાવે છે ?

અને ત્યારે સવાલ ઉઠે છે કે બાળકની એ નુકસાનકારક
વલણને ક્યડવા શું કરવું ?

જ્યાં સુધી બાળક ખરું ખોટું સમજી શકે ત્યાં સુધી
તો આજ ઉપાય રાખવો કે આપણુદી કરી રડીને કોઈ
બીજાની ચીજ પોતે લઈ લેવા માગે તો તેમ થવા દેવું
નહિ. અને મુગે મોઢે જાણે તેના મનપર એમજ ઠસાવવું
કે હરેક ચીજના જુદા જુદા માલેક હોય છે. પણ જ્યારે
અચ્ચું બોલતાં સમજતાં શીખે ત્યારે તેને સમજાવવું કે
હરેક કોઈ ચીજ વેચનારની વસ્તુ પર તેની પોતાની માલેકી
આલે. બીરકીત વેચવાવાળો ગમે એવો આપણુ કરતાં ગરીબ
હોય પણ તેની ચીજ પર તેનોજ હક હોય છે; આપણાથી તેની
વસ્તુને ગમે તેમ હાથ લગાડી શકાતો નથી તે તેને સમજાવવું.

એક પોલીસનો સીપાઈ રસ્તામાં એક અમીરની ગાડી
પણુ ગરજ પડવે કેમ ઉભી રાખી શકે અને પોતે તેનો નોકર
હતાં ચોકસ બાબતમાં પોતાની હકુમત કેમ વાપડી શકે તે
ખુદ એ દાખલાથી સમજાવી શકાય.

વળી રખરનો દડો થોડાવાર રમવા આપી પાછો

હોયો કરવો, અને કુતરાતું ચિત્ર હમેશ માટે બાળકને આપી દઇ તેની પોતાની મીલકત તે શું, અને તેને થોડો વાર જે આપવામાં આવે તે કાંઇ હમેશની મીલકત ન કહેવાય તેના ખ્યાલ આપવો.

વળી આ મીલકત અને માલિકની વાત બાળકને શીખવતાં તેનામાં “આ માફ” અને “આ તાફ” એવા વિચારો ધર ન કરે એટલા માટે બાળકને એકઠાં કરી જેઓ પોતાની વસ્તુઓથી ઇનામને ખાતર નહિ પણ ખરી સેહેલાઇથી અને ખુશીથી છુટાં પડી શકે તેઓને ખુદ માતાએ શાખાશી આપવી, અને બીજાં જોનાર પાસે શાખાશી અપાવવી, અને જાણે બાળકને એમજ સમજવવું કે આપેલી વસ્તુના કરતાં જે ઘણી સરસ ચીજ તેણે મેળવી છે તે પોતાની વસ્તુ બીજાને ખુશીથી આપી દેવાની તેણે અખત્યાર કરેલી દેવ છે.

બાળકમાં ખાસ પાડવી જોઈતી દેવ.

નિયમ—ઔરડર.

"Oh teach your child that order's law is ever
truly kind,

And will his life to Music set.

While those who these same law forget,

No rhythmic sweetness find."

કુદરત તરફ નજર કરતાં પેહેલે તડાકે જે કાચદો સધળે
બ્યાપી રહેલો આપણને માલમ પડે છે તે નિયમ છે. ખૂબ-
સુરત કુદરતની સુંદરતાનું ખુદ કારણ અને તેની કરામતની
મુખ્ય કળા આ સધળે એક સરખી રીતે કામ કરતા કાચદાને
આભારી છે. ખડી ક્યેં આપણી નજર સનમુખ એક એવી
દુનિયા કે જ્યાંના આકાશી ગોળાઓ માહે કે દારેયા અને
કુંગરો માહે, ચરંદા પરંદા અને જનવરો માહે કાચદા જેવું
કશું હોયજ નહિ તેા આપણી નજર સનમુખ કુદરતની ખૂબ-
સુરતી જેવીને તેવીજ છતાં કેવી આંખને અકારી લાગે ?

એક ધર કે જ્યાં દરેક ચીજ ગમે એવી કિંમતી છતાં
વેરવિખેર પડેલી હોય ત્યાં, કે થોડી પણ વ્યવસ્થાથી ગોઠ-
વાયલી ચીજોવાળા ઔરડામાં આપણી આંખને ચોંટી રહેવા
ગમશે ? એટલુંજ નહિ પણ આપણને સુખદાયક અને ખુશ

મીઝજી રાખવામાં વ્યવસ્થા અને નિયમ એક અગત્યનો ભાગ બનવે છે એ પણ જણીતી વાત છે, તો તે માટે બચપણ-થીજ બાળકને ટેવ પાડવી જોઈએ છે.

જો એક ઘરમાં દાખલ થતાં ખુરશી વાંકી પડેલી, કપાટનું બારણું ઉઘાડું રહી ગયલું, ખાણમાંથી કપડાંનો એક છેડો બાહર નીકળી આવેલો, જમીન પર કાંઈ રદી કાગળના ટુકડા પડેલા એ વિગેરે આપણી નજરે પડે તો એક ઝટાકે આપણી મરજી ઉપરાંત તે ઘરની ધણીઆણી વિષે આપણે કેવો હલકો વિચાર બાંધીશું ? તેમ કરતાં ઘડીભર આપણને વિચાર આવશે કે તે હાલની ઘરની શેઠાણીના કરતાં તેણીની માતાનો એ બાબે વધુ કસુર હોવો જોઈએ. કારણકે બચપણમાં જે લઢણ પડી ગઈ હોય તે મોટપણમાં ફેરવાતી નથી.

એવી ટેવ બાળકને પાડવા માટે માતાએ તેના રમકડાં જગે મૂકાવવાં; કપડાં કાઢે તો તેને જગેજ વાખાતાં કરાવવાં, બંને ખુટો સરખાં સાથે મૂકાવવાં; ચોપડી વાંચી રહે તો જગેજ ઉંચી કરાવવી. એ વિગેરે નાની નાની ચીજોનાં મોટાં મોટાં પરિણામોની યાદ હમેશાં મનમાં રાખી માતા દરેક ચીજે તેનાં ડેકાણાપર બાળક પાસે રખાવે તો ભવિષ્ય માટે એક ધણી સરસ ટેવ તેણીએ બાળકમાં પાડેલી લેખી શકાય.

આને આપણે ધણી વાર જોઇએ છીએ કે બાળક બાગમાં રમવા ઉતર્યું તો ત્યાં પણ એક રમકડું પડેલું જ હશે. પાસેના ઘરમાં ગયું તો ત્યાં પોતાની એકાદ ઇલાશી મૂકી આવશે. જમવાનાં ઓરડામાં રમવા બેઠું તો ત્યાં પોતાની કાંઈ વસ્તુ નાખી આવશે. આમ બાળકની વેરવિખેર અહીં તહીં પડેલી ચીજોથી તેની મુગી હાજરી સધળે ઠેકાણે બાપી રહેલી જોવાનો દેખાવ, માતાને ગીલગીલ્યાં છૂટાવનારો બલે હોય, પણ આ રીતથી જીંદગીના છેડા તુલીક તે દરેક ચીજ કાયદા વગરજ કરશે. જે બાળક પોતાના રમકડાં કે બીજી દરેક કાંઈ વસ્તુ તેને જગે મેલવાના અખાડા કયાં કરે તો તેની શિક્ષા દાખલ બીજી વાર રમકડા આપવાંજ નહિ. અને તેને જણાવવું કે રમકડાં ઉંચા મેલવાનું કામ નોકરનું નથી પણ તેનુંજ છે. બીજી વાર રમકડાં ન મળવાના વિચારથી જરૂર બાળક હાથે ઉંચાં કરતાં શીખશે.

વળી બાળકને દરેક ચીજ જગ્યાએ મૂકતાં શીખવવા ઉપરાંત કંઈ ચીજની કંઈ જગ્યા તે પણ તેની પાસે શોધી કઢાવવું જોઈએ. બાગમાંથી થોડાં સફેત અને લાલ પુલો બાળક લઈ આવ્યું તેની જગ્યા ફલાવરવાઝ છે તે તો ખરું, પણ કયા ફલાવરવાઝમાં કયાં પુલો શોભશે તેની પણ તેની પાસે તપાસ કરાવવી જોઈ તે દરેક ચીજ શુદ્ધતા-ખરેલી રીતે કરી શકશે.

ઘડિયાલ સાથની રમત, તેની ટીકટીકતો એક સરખો અંચાળ, તેના પેંદ્યુલમની એક સરખી ગતિ, તેના ટકેરાની એક સરખી ટીંગટીંગ, એ ચીજો ઘડિયાલપરથી બાળકને શીખવી નિયમિતપણુંતો ખ્યાલ આપી શકાય. વળી વ્યવસ્થા અને નિયમ આપણું કામ કેટલું સેહેલ કરે છે તેનો ખ્યાલ બાળકને આપવા માટે બાળકને દાખલાથી સમજાવવું. ટપાળ-ખાતાંનો સિપાઈ જો ટપાલમાંથી વહેંચવાના કામલોના કામમાં કાયદા જેવું નહિ રાખે, પેહેલાં કાગલો શોધી નહિ કાઢે, એક પછી એક ખરાખર ન ગોઠવે તો અંહી તહીં ધણા ફેરા તેને ખાવા પડે અને છતાં કામજ મેળવનારાંને કશો સંતોષ તે આપી ન શકે તે લંબાણથી સમજાવવું.

કુદરતી રીતેજ આપણને તેમજ બાળકોને કાયદો, નિયમ, વ્યવસ્થા માપ અને ગણતરી પસંદ પડે છે, તે તરફ આપણી કુદરતી વલણ છે. દાખલા તરીકે કવિતામાં આપ, ગીતોમાં તાલ, સિપાહોના પગલામાં અને અને ખલાસીઓના હંલેસા મારવામાં એક સરખો વખત, વાજાંત્ર વગડવામાં વખતની એક સરખી ગણતરી એ વિગેરે આપણને જેટલું કુદરતી તેટલું મનપસંદ લાગે છે. આ પરથી સમજવું કે બાળકમાં પણ તે વલણ બચપણથીજ હોય છે. તેને જાગૃત કરવાનું કામ આપણું છે. તેમ કરવા માટે શર-તાજ

વાળી હિલચાલ સાથની રમતો કે જેમાં એક સરખાં પગલાં બરવાનાં હોય, કે એક સરખી રીતે ચાલવાનું હોય, તે બાળકને રમાડવી. એવી ઘણીએક ઇંગ્રેજી રમતો પડેલી છે જેને માટે માતા ચાહે તો ખાસ ચોપડીઓ મેળવી શકે.

જેમ ચીજ અને જગ્યા તેમ કામ અને વખતમાં પણ કાયદા જેવું કાંઈ જોઈએ. બાળકને વખતસર ઉઠાડવું, વખતસર સુવાડવું, વખતસર ખવાડવું, એ જરૂરનું છે. વળી એવા દાખલા આપવા કે જેમાં નિયમિતપણું વગર કામ થઈ શકેજ નહિ. આગ-ગાડી દ્યો. જે નિયમ જેવું ન હોય તો રોજનું આટલી સવળતાથી થતું એ રેલવેનું કામ પાર ઉતરે નહિ, એવા દાખલાની લંબાણુ સમજ માતાએ બાળકને આપવી. એ ઉપરાંત તે સમજનું થતું જાય તેમ તેને દેખાડવું કે તેનાં ઉમ્મરે પુણેલાં માઆપ પણ પોતે દરેક નાનાં કામમાં નિયમીત રહેછે. પણ જ્યારે નાસ્તો લેવા બાવાજી વખતસર ન આવે ને બૂખ્યાં થઈ રહેલાં બાળકને તેવણુને લીધે ખોટી થવું પડે, અથવા બપોરે માતાજી પોતાનો ધરખર્ચનો હિસાબ કરવામાં રોકાઈ ગયાં હોય અને બાળકને ખોટી કરીને જમવાની મેજ પર આવે, તો પછી કાંઈ દિવસ બાળક એમ કરે તેમાં અન્યથા છે ?

એક નિશાળમાં જેવો ઘંટ સંભળાય છે કે એક બાળકી હિસાબનાં એક બેજ આંકડા અધુરા હોય છે છતાં ઝટ રોકે

મૂકી દે છે. એક બાળકી કવિતાની છેલ્લી લીટી બોલતી બોલતી દોડી જાય છે. એક છોકરી ચુંકવાના સૂર્યા પરતો છેલ્લો તાંકાજ અધુરો મૂકી બેસી જાય છે. પોતાના શિક્ષક અને સાથીઓને તેણી માનથી જોય છે તેથી તેણી પોતાનું કામ પછવાડેથી પુરું કરે છે. જેમ નિશાળમાં તેમજ ઘરમાં પણ આમ બનવું જોઈએ છે. સૌ સૌના પોતાનાં કામ કરતાં ધરતો અમુક કાયદો વધુ અગત્યનો છે એમ દરેક જણે જાણવું જોઈએ. ગોયા કોઈ મોટાં માણસની હાજરીથી સર્વ બીને ચાલે તેમ નિયમિતપણાંને અને કાયદાને માત્રપિતાએ માન આપવું જોઈએ કે જેથી બાળક જોતાં શીખે કે તે એક પવિત્ર ટેવ છે.

વળી એટલુંજ બસ નથી. બાળકને અનિયમિત બને તે તેની સાથે અમુક રીતે કામ લેવું જોઈએ. કે જેથી તે ખીજવાર નિયમિતપણાંને વધુ મનમાં રાખે. દાખલા તરીકે આપણી છ સાત વરસની બુચી ફરવા જવા બરાબર પાંચ વાગતે તૈયાર ન થઈ અને માતાને ધારેલી ત્રેન ચુકવાનો સંભવ લાગ્યો. તેણી કલ્લાપુમ પાડી એક હાથે મોઝું અને બીજે હાથે કુરતું પેહેરાવવા દોડાદોડ કરશે અને ઉતાવળમાં તે બાળકીને તૈયાર કરી પોતા સાથે લઈ જશે. આવી રીતથી તે છોકરી કદી પણ નિયમિત બનશે નહિ અને જેવી તૈયાર થઈને ફરવા ગઈ કે ખુશખુશાલ માતાની ચીઠ ભૂલી જશે. એમ ન કરતાં

જો આપણી એતવણી પછી પણ બુચી તૈયાર ન થાય
 તો તેણીને ઘરમાં મેલી વખતસર ફરવા અહીં જામશે,
 અને તેણી રડે તેની ચિંતા ન રાખ્યે, તો જરૂર બીજી વેળા
 તેણી નિયમિત બનશે. ઘરમાં બીજું કંઈ ન હોય અને એકલી
 બાળકોને મેલી જવાય એમ ન બનતું હોય તો બાળકો
 અનિયમિત થઈ એવું કારણ દર્શાવી માતાએ ઘરમાં રહેવું
 અને પોતાના કામમાં ગુલાવું. આ શિક્ષા અનિયમિતપણની
 કુદરતી શિક્ષા છે અને એવી રીતોથીજ બાળકોને નિયમિત
 બનાવવાં જરૂરનાં છે.

સુધડાઈ.

ખાજકાને ધુળમાં રમવાનો અને રમડાખાવાનો શોખ કેટલો બધો હોય છે તે તો જાણીતી વાત છે. ધણીખરાં ખાજકા પેલા નાના ફ્રેચ પ્રિન્સના જેવાં છે. તેની સાલગિરી ઉપર તેને સુંદરમાં સુંદર રમકડાંની ભેટ મળી તે સર્વને ખાતુએ મેલીને તે નાનકડા રાજાજીએ ગટરની ખોરડામાં રમતા એક ગરીબ છોકરા સાથે કાદવમાં રમવાની હડ લીધી. પણ આ વાત જુદી જવી જોઈતી નથી કે અસ્વચ્છતા હમેશાં ગુનાહ તરફ માણસને દોરવે છે, કે જ્યારે સફાઈ અને સુધડાઈ દુર્ગુણને દૂર રાખવામાં કેટલેક દરજ્જે ફોહમંદ ઉતરે છે. આ સિધ્ધાંતને હરબરટ સ્પેનસર પણ ટેકા આપે છે—

“Dirt is generally accompanied by an inclination towards crime.”

એટલા માટે સદગુણી ખીજવણીમાં સુધડાઈની જાળવણી પણ કાંઈક ભાગ બજાવે છે છતાં એ વિષે માખાપોની બેદર-કારી કેટલી બધી જાણીતી છે !

કેટલાંક નાનાં ખાજકાને હાથમાં લેતાં તેઓ ચોક્કસ વાસને લીધે અણુગમતાં થઈ પડે છે.

કેટલીક ખાજકીઓના ખાલ પર નજર ફેંકતાં જણાઈ આવેછે કે માથાં પર પાણી પડ્યાને આઠ દિવસ તથા ચાર

વાર પુરા થઇ ગયા છે. ધણા બુચાજીઓનાં નખ મેલથી ઘોળાંને બદલે કાળાં થયલાં દેખાય છે. ધણાં બાળકો બિચારાં પોતાના દાંત વિષેની લગાર પણ સમજણ મેળવે તે અગાઉ તેઓને તપખીરિયા રંગના થયલા જોય છે. કેટલાંક બાળકોનું મોં વાત કરતાં વાસ આવતું જણાય છે. થોડીક માતાઓ બાળકોને મેલા રમાલ પર ખુસ્મો છાંટી આપે છે કે રમાલ મેલો છે પણ હમણાં રમાલની ધટ છે તેટલાં ચલાવી લઇએ. એજ પ્રમાણે ટોપી તથા બીજાં કંપડાંની હાલત સમજવી. પોતાનાં બાળકોને ખૂબસુરત બનાવવાની હેંશ તો લગભગ દરેક માતા ધરાવતી હશે, તો કાં નહિ તેણી વિચાર કરી શકતી કે ચામડીની શોભા પર એહેરાતી શોભાનો મોટો આધાર રહે છે, અને ચામડીની શોભા સુધઝાઈથીજ જળવાય છે યા વધે છે ?

કે હેલા દાંતથી પણ બદલજમી થાય છે માટે દાંતની શોભાને ખાતર નહિ તો બાળકની તબિયેતને ખાતર માખાપે બાળકના દાંત વિષે સંભાળ રાખીને તેને બચપણથી દાંતની સંભાળ લેતાં શીખવવું જોઇએ છે. સવારે દાંતણુ કરવા ઉપરાંત જમી રહીને યા સ્ટેજ બી મીકાશ ખાધા પછી દાંતને પાછા સાફ કરવાની અગત્ય છે એમ બિચારાં અજ્ઞાન બાળકો જાણતાં નથી. કેટલાં કેટલાં નાનાં બચ્ચાં મોઢ માં કાહેલી, દુઃખ દેતી દાઢ લઇને ફરે છે ! કેટલાં બિચારાં

ખીજા વાંકા થઇ ગયલા દાંત ધરાવે છે. પુરતી સમજણમાં આવ્યા પછી તેઓ દાંતની ગમે એવી સંભાળ લે તો શું? તે બિચારાને વરસો સૂધીનું કે જન્મ સૂધીનું દાંતનું દુઃખ સોસવું પડે છે.

સુધવાની શક્તિ માણસને ગોયા અસ્વચ્છ અને નુકસાનકારક ચીજોની ચેતવણી આપવા બક્ષવામાં આવી છે. પણ આપણે ધણા માણસોને તેનો પુરતો ઉપયોગ કરતાં જોતાં નથી, અને જાણે તેઓને નાક વગરજ ફરતાં જોઈએ છીએ! જેમ છતી આંખે આંધળાં અને છતે કાને બેઢેરાં આપણામાં ધણા મોટે ભાગે હોય છે તેમ છતે નાકે ગોયા નાક વગર ફરનારાંઓ પણ નજરે પડે છે. જેમ અવલોકણશક્તિને કેળવણી ન મળવાથી આપણામાંથી ધણાજ થોડાં માણસોને બરાબર જોતાં આવડે છે તેવીજ રીતે સુધવાની શક્તિને ન ખીજવ્યાથી તે ગોયા સુન મારી જાય છે, અને આપણા પોતાના રક્ષણ અર્થે બક્ષવામાં આવેલી શક્તિનો આપણે પુરતો લાભ મેળવી શકતાં નથી. બાળપણથીજ આ શક્તિને કેળવવાની કેટલી બધી અગત્ય છે? અને છતાં જ્યારે ગંદકી-બરેલી, અસ્વચ્છ વસ્તુઓ વચ્ચે ઉધરેલા અને આ શક્તિ ગુમાવી બેઠેલા નોકરાને બાળકો સોંપવામાં આવે, ત્યારે ક્યાંથી તેવાં માણસો બાળકોને સંપૂર્ણ રીતે સુધડાઈ શીખવી શકે?

આપણે જોઈએ છીએ કે આપણને બાળકના કપડાંને કે હાથનો કાંધ વાસ આવે છે અને આપણે તે વિષે નોંધરતે કહીએ છીએ તો તેઓ તે વાત કબુલ કરતાં નથી. એમ નહિ કે તેઓ ખોટી જીંદગી કરે છે કે પોતાનો વાંક કબુલ કરતાં સરમાય છે પણ તેઓની આ સુધવાની શક્તિ સુન મારી ગયલી હોવાથી તેઓને ખરેખર વાસ આવતોજ નથી. આમ બને છે તે પસંદ કરવાનોજ નથી. કારણકે આપણને તો બાળકોને ખુદ નાનપણથીજ ગલીચી માટેની સુગ ઉત્તપત્ર કરવા, અને તેની ખરાબ અસરથી પોતાનું રક્ષણ કરવા શીખવવું જોઈએ છે. વળી ગીચ લત્તા પરની અને દરિયા આગળની, રોડેરની અને ગામડાંની હવા વચ્ચે રહેલા ફેરની પણ તેને પરિક્ષા થવા દેવી.

વળી આ બી એક ચોરસ વાત છે કે ધણાંખરાં બાળકો નાહતી વેળા કે કપડાં બદલતી વેળા ઢિંકિયારી પાડે છે. દાંતણુ કરવા તરફ એટલો આલુગમો ધરાવે છે, કે દાંતણુ કરવું પડતું હોવાથી પોતાના જીવ પર મોટી જાનજી પડેલી સમજે છે. એવાં બી બાળકો હોય છે કે જેઓ રોજ અને રોજ એક અને એક રીતની શરીરની જાતન લેતાં ઉદાસ બની જાય છે. લાંબા બાલ હોવાવાનું કામ છેક ઉમ્મરે પુગેલી છોકરીઓને પણ કેટલીક વાર એટલું કંટાળાબરું લાગે છે કે તેઓ તેને જીંદગીનો એક

કચવાટ સમજે છે. આવી વેળાએ જે થતું જોઈએ છે તે માતા તરફની મદદ છે. ધમકી અને શરમથી જે ફાયદો થશે તેન કરતાં થોડી મદદ અને સિક્કતથી વધુ થશે. શું એમ ન થઈ શકે કે તે વેળા કોઈ ખીન્ન મોટાં માણસ સાથે તે બાળક કે બાળકી ખુશ વાત કરી પોતાનું કામ કરે ?

કોઈ કહેશે કે આમ કરવાની ગરજજ શું છે ? પણ ગરજ ફક્ત આટલીજ, કે જે બાળપણમાં શરીરની સુવિકાસ જાળવવા બાબે અણગમો પેદા થયો તો પછી મોટપણમાં પણ તેવોજ અણગમો રહી જશે. તેથી ઉલટું જે બચપણમાં આ ચીજને ખુશીથી કરવાની ટેવ પડી હશે તો તેથી દિલ સ્વચ્છ રાખવાનું કામ એક પવિત્ર ફરજ દાખલજ નહિ પણ એક સુખનાં સાધન તરીકે સમજીને બાળકો ખુશીથી કરશે.

હવે ત્યારે થોડીક શરૂઆતની આ અગત્યની ટેવોની સમજણ મેળવીને આપણે ખુદ સદ્ગુણોની ખીળવણી પર આવ્યે.

જાતી વિશ્વાસ—જાતી માન.

ક્રોએલના બાળ કેળવણીના તરેહવાર વિચિત્ર વિચારોના ઉદાહરણમાં જે એક સાધારણ સુતરો કાનુન આપણે જોઈ શકીએ છીએ તે બાળકમાં જાતી કોરોશ, જાતી બળ, જાતી વિશ્વાસ, જાતી માન લાવવાની તેની શીલસુરી છે.

એક નાનકડું બાળક પોતે જાતે આપણને કેટલું બધું પર-આધાર લાગે છે ! આપણુ ઉમ્મરે પુગેલાંઓની દયા માયા પર પડેલું અજ્ઞાન, અંજાણુ પશુ ! અને છતાં જો કોઈ બી બસો સદ્ગુણ બાળકને પેહેલે શીખવવો કુદરતી થઈ પડતો હોય તો તે સ્વવિશ્વાસ અને સ્વમાન છે.

જાતી વિશ્વાસ બાળકમાં જાતી માન લાવશે. અને એક વાર જો બાળક પોતામાં રહેલાં અંતરણ્યને માન આપતાં શીખ્યું, તો પછી પોતે બધું છે અને બીજાથી માન પામવા લાયક તત્વ ધરાવે છે, એ વિચારજ તેને સદા સદ્ગુણ તરફ દળતું રાખશે. સ્વમાનની લાગણી દિલમાં હોવાથી દુનિયાના જે ભાગમાં તે રસ્તો લેશે, જીંદગીના જે પણ તબક્કા ઉપર દિવસો ગુજરશે, સુખ દુઃખના જે રસ્તાઓપરથી પસાર થશે, તે સધળાં વેળા—એકલું કે સાથે—કોઈ બી રવેસમાં તે પોતા માટે ગોચા એક ગુરૂ, એક ખોદા—હૈયાત અને હાજર ઉભો

કાંધેલો જોશે અને જેની હાજરી તેને દુર્ગુણથી દૂર રાખવામાં મદદ કરશે.

તેના સુખનું મૂળ તે પોતે છે એમ તે આથી જોતાં શીખશે. જેહસ્ત અને દોઝખ તેનું પોતાનું મન છે એ ઉમદા શીલસુરીની શરૂઆતનો કાંઈક ભાસ તે મેળવશે, કે જેમ થવું અતિ જરૂરનું છે.

માટે હવે સ્વમાનની લાગણી બાળકમાં ખીજવતી અને જાળવતી એમ કેહવાની વધુ જરૂર રહી નથી. એ લાગણીને ઉધારવા ઉછેરવા માટે કરવું એ કે તેનામાં રહેલી શરમને વારંવારની ધમકી કે મારની શિક્ષાથી કચડવી નહિ. આંટ આપ્યે જોવા માટે તેનામાં ખીક પેદા કરવી. વળી બનતાં સુધી એવી તદ્દમીર કરવી કે તે પોતેજ પોતાથી થયેલાં ખોટાં કામથી લજવાય. પોતાનાં મનમાં સમજે કે એક માણસ તરીકે નહિ પણ જનાવર તરીકે તેનાથી ખોટું કામ થઈ ગયું છે. ઝુરાબંધ સોટીના ચચડાટ કરતાં, ગુસ્સાબરી ધમકી કરતાં, ખીજના તરફના અપમાન કરતાં આ કુદરતી શરમની પરીમાની વધુ કારગટ અસર કરશે. મગર એ વિષે શિક્ષાના પ્રકરણમાં પુરતું બોલાયું છે એટલે અત્રે લંબાણ કરવાની જરૂર નથી. દુકંમાં એટલુંજ કે બાળકને નાનપણથી માનવીનું મહત્ત્વ સમજાવવાનું છે. આપણે હલકાં

થવા માગ્યે તો હેવાનની હાલત પર હતરી પડતાં કાંઈ વાર નહિ લાગે, પણ જો ચાહીએ તો આપણે ફરેસ્તાની ખસલતને કેમ પોહોંચી વળ્યે, તેનો રોજના ખનતા ખનાવોના દાખલા પકડીને અને ગાણુસ અને હેવાનની સરખામણી કરીને કુમલાં મગજ ઉપર શરૂઆતથીજ છાપ પાડવો જોઈયે, અને તે ઉપર ઠસાવવું જોઈયે કે બાહરની વાખવાખી કે તાણાજાણી જે છે તે અંતરના સંતોષ કે અંતરના ભોકાતા સુધા આગળ કુચ્છ બિશ્વાદમાં નથી. એમ થવાથી જુદું બોલવાની હાલત થતાં, અદેખાઈના અંશને નમી જતાં કે એવી કાંઈ નમજાઈને આધિન થતાં સ્વમાનની લાગણી તેની પાસે અફસોસ કરાવશે કે અરે શું હું એટલો હિયકારો છું કે જુઠાઈમાં આશરો શોધવા પડું છું ? અરે શું હું કુતરાં બિલાડાંની અવસ્થામાં હતરી પડ્યો છું કે પેલાને જરા જરતી ખાવાપીવાનું મળ્યું કે સુંદર લુગડાં મળ્યાં કે પપાની શાખાશી મળી તેથી માર અંતકરણમાં અગન બળે છે ? દર વખતે જો એમ તે પોતાની ધનસાનિયતને વહાલી અને કિંમતી ગણે તો થોડાં વરસમાં તેનામાં સ્વમાનનો સદગુણ એવી સરસ રીતે ખીળી નિકળે કે ભવિષ્યની જીંદગીમાં સર્વ દુર્ગુણોના હુમલા સામે તે એક પેલાદી બખતર સમાન તેને કામ લાગે. ત્યારે એ સ્વમાનની લાગણી કેમ ખીળવવી ? જાતી વિશ્વાસની લાગણી

ખીજવીને અને જાજવીને. ત્યારે જાતી વિશ્વાસ કેમ ખીજવે? જાતી બળ ઉત્તપન્ન કરીને. અને જાતી બળ બાળકમાં કેમ લાવીશું? જાતી કાશેશ કરવાની ટેવ પાડીને.

બાળક જનમ્યું તે સાથે તેની શારીરિક અને મનની શક્તિઓ ગતિમાં આવે છે. ચાર પાંચ કે છ સાત માસનું થતાં આમથી તેમ કાર વાળવાની કે આગળ પાછળ હટવાની તે કાશેશ કરતું જણાય છે. મેં કુમળાવીને કે ખિજવાઇને પણ તે પોતાની કાશેશ કરતું રહે છે. તેની કાશેશમાં નડતળ સમાન થઇ પડનારી ચીજને દૂર કરવી એજ આપણુ સામાનું કામ હોવું જોઇએ, દાખલા તરીકે બાળક જો ચડું પડેલું ઉધું થવા માગતું હોય તો ઝડ દઇને ઉચકીને તેને ફેરવવું નહિ.

વળી જ્યારે તે ચાલવાની કાશેશ કરે, પોતાનું એકાદ રમકડું લાવવા એક ઠેકાણે દોડે તો અલગતાં તેને ચાલવામાં હાથનો ટેકો આપી મદદ કરવી અને નહિ કે દોડતાં કે ઉડીને તેને જોઇતું રમકડું લાવી આપવું.

હાદર બાળકને ચઢવો છે, તો નહિ કે તેને ઉચકી લઇ જવું—અકેક પગથીયું મદદ આપીને તેનીજ પાસે પુરું કરાવવું.

તે કાંઇ બોલવાની કાશેશ કરતું હોય તો તેને એકદમ

ન આવડતો શબ્દ કે વાક્ય કહી દેવો નહિ પણ થોડો ધણો ઇસારો કરીને તેનીજ પાસે બોલાવવો.

તે એક પાનાનો મેહલ બનાવવા જવું હોય અને તે તેનાથી બની ન શકે તો તુરત આપણે આગળ જઇને આખો મેહલ ઉભો કરી આપવો નહિ પણ થોડો ધણો મદદ કરીને તેનીજ પાસે બંધાવવો.

તેને સ્કેટપર કાંધ ચિત્રો દોરાવવા ગમતાં હોય તો તે તુરત દોરી આપવાને બદલે તેનીજ કલમને કસવાને તેને ઉત્તેજન આપવું.

કાંધ રમતની વસ્તુ ભાંગી ગઇ તો તેને તુરતા-તુરત સાંધી આપવાને બદલે તેનેજ ધટતો રસ્તો દેખાડી તેના હાથેજ તે આખી કરાવવી. આ રીતોથી તેનામાં સ્વવિશ્વાસ અને સ્વતંત્રતાનો ગુણ ખીળતો થશે. વળી તેને અમુક દુઃખ ખમવા—દાખલા તરીકે આંગળું કપાઇ જવાથી થયેલો ચચડાત ખમવા, કે પોતાની એકાદ વસ્તુ ભાંગી જવાનું દુઃખ ખમવા તેને શીખવવું. હસવા બોલવામાં તેને કોઇ કાંઇ નકારું વિષેશજી લગાડે તો તે સાંખી જતાં તેને આવડવું જોઇએ. એવી રીતે જ્યારે તેનામાં જાતી કાણુ આવશે ત્યારે જાતી વિશ્વાસ રાખતાં બાળક શીખશે. અને એવટે પોતા માટે તેના મનમાં માન રહેશે; તે ચોક્કસ

વર્તણુક માટેજ પોતાને પેદા પડેલું સમજશે. ચોક્કસ શબ્દોજ તેની જાણને લાયક છે એમ તે જોતાં શીખશે, ચોક્કસ કામોજ કરવાને તે સરળયલું છે એમ તે વિચારી શકશે, અને દુઃકમાં પોતે પોતાનો ગુરૂ બનીને પોતાને ચોક્કસ ઉચ્ચ-ઈએથી ગણી પડતાં બચાવશે.

બીજાં તરફનું માન.

સાલેસાઇ-લકિતભાવ.

એક ગ્રીક કથા એવી છે કે આરગસ શહેરમાં હીરા નામની મૂર્તિનું એક દેહરું હતું. તે દેહરાંની સ્ત્રી પુંગરીને એક દિવસ ત્યાં હાજર રહેવું હતું અને હંમેશની બળદની ગાડીમાં ત્યાં જવાનો તેણીનો ઈરાદો હતો. પણ બળદો ઘણાં દૂરના એતરમાં રહી ગયા હતા. જેમ જેમ ક્રિયા માટેનો વખત નજદિક આવવા લાગ્યો તેમ તેમ તેણી મોડું થવા માટે બીવા લાગી. તેણીના બે દીકરાઓ કહીઓબીસ અને બીટને તેણીની મુસિબત જોઈને કહ્યું “માતાજી ફિકર ના કરો, બળદને બદલે આજે અમે તમને દેહરાં બણી ખેંચી લઈ જશું.”

બધાજ માતાના દિકરાઓ કાંઈ કહીઓબીસ અને બીટને ન હશે પણ આટલું તો ખરું કે દરેકમાં બાળપણથી આદર અને માનની લાગણી હોય છે. વડાં તરફનું માન કે નાના તરફનું, કુદરત તરફનું કે ખુદા તરફનું, શારીરિક ખૂબસુરતી કે જોર માટેનું, મનની કે આત્માની ખૂબસુરતી માટેનું માન દરેક ઇનસાન અચપણથી ધરાવે છે.

ત્યારે એમ કેમ ? આજે તો પારસી છોકરા છોકરીઓ માખાપ કે વડાનું કહેલું કરતાં નથી, તેઓનું માન બળવતાં નથી, પણ તુંદાઈ અને તોછડાઈથી તેઓ તેમજ બીજાંઓ

તરફ વર્તે છે એવો પુકાર આપણામાં ઉઠતો અને ઉઠતોજ રહ્યો છે તેનું કારણ શું ?

માનના બૂખ્યાં તો બધાં હોય છે. બધાંનેજ તે કાંઈ મળે છે ? લાયકને મળે—નાલાયકને નહિ મળે. પણ સાધારણ માતાપિતા ક્યાંકનો આજ પુકાર ઉઠાવે છે કે બાળકે તો પોતાના માતાપિતાને માન આપવુંજ જોઈએ. તે નાનું ને જીજ્ઞાં મોટાં—વળી લાયકાત કે બીજાલાયકાતની તે ક્ષાની પિછાણ કરવા બેસે ?

હા, જે ફક્ત ઉમ્મરનેજ માન આપવાની લાગણી બાળકમાં હોતે અને ડહાપણ કે હુશિયારી કે નીતિ કે સદ્ગુણને આહવાની કે માન આપવાની લાગણી આપણ મનુષ્યોમાં ન હોતે, તો પછી બધાં છોકરાં માતાપિતાને માન આપતે. પણ સવાલ કાંઈ ફક્ત ઉમ્મરનોજ નથી. બાળક જુદી જુદી માન આપવાની લાગણી ધરાવે છે. ઘણી વાર તે એક વાદ્ય કે ચિત્તાના જોર તરફ માનની લાગણીથી જુએ છે. ઘણી વાર તે પોતાના વર્ગના ગોઠીયાની પાઠ કરવાની હુશિયારીને માનથી જુએ છે. વળી ઘણી વાર તે પોતાની એકાદ દાયાની નમ્રતામરેડી બોલવાની રીતને આહો છે અને માન આપે છે. એક આગગાડી પરનો માર્ડ જે ઝડપથી ગાડીમાં ચઢે છે અને ઉતરે છે તેની ઝડપને કાંઈ બાળક માનથી જુએ છે. કાંઈ બાળક એક સુંદર છત્રી

હિતારનારના હુજર પર માનથી આક્રોશ કરે છે. કોઈ સુંદર કુલો અને રંગભેરંગી પક્ષિઓ, ગગડાત અને વિનળી વાદળ તરફ માનથી નજર ઉઠાવે છે.

પણ જ્યારે એક બાળકને પોતાનાં માઆપમાં તેને માનથી હેય, જેરાવર, ખુબસુરત, રૂઝાવાંતુ, મનહર કે હાથખાવાળું કશું ન હોય ત્યારે તે માનની નજરથી તેઓ તરફ ન જુએ એ સંભવિત છે. આપણે ઉપર સમજી આવ્યાં તેમ, બાળકની માનની લાગણી કાંઈ મારથી કે ધમકાથી આવતી નથી. એક માતામાં કે પિતામાં જે કાંઈ પણ બહુ, ખુબસુરત કે મિનોષ હશે તો બાળક વગર માગવેનું માન તેઓને આપશે. ત્યારે સવાલ એ ઉઠે છે કે હાલના છોકરા છોકરીઓ માઆપને માન આપતાં નથી તેપરથી શું એમ કરે છે કે હાલનાં માઆપો માનને લાયકનાંજ નથી? તેમ તો નહિ. તે તો ચાલતું આવ્યું છે તેમ ચાલે છે. પણ સાધારણ રીતે જે એક ખામીથી બાળકમાં રહેલી માનની લાગણી આજે આપણા સંસારમાં કચડી નાખવામાં આવે છે તે એ છે કે બાળકો તરફ માતૃપિતા માનભરી લાગણીથી વર્તતાં નથી.

ફક્ત તે એક બાળક છે તેથી તેઓ વાત કરવામાં તેની ખિજ પાડશે, તેને જરા જરામાં હરકાટી કાઢશે. ફક્ત

તે એક બાળક છે એમ વિચારી તેના રાસ્ત બોલોને પણ હસી કાઢશે, તેની પૂછપરછને એકદમ બંધ કરી નાખશે. કારણ કે તે એક બાળક છે કરીને માતાપિતા તે નાના શુદ્ધકાંની એકાદ બે ખામી હશે તો જગ જાહેર કરશે, તેને નોકરોથી અપમાન મળશે,—પછી તે ગમે એવાં નાના પ્રમાણમાં હોય તો શું થયું—તો તે મુગે મોઢે યા હસીને ચલાવી લેશે. અવ્યયતાં બાળકને બાળકનેજ લાયકું માન ધટારત છે પણ તેની મસ મોટી ગેરહાજરી આપણા સંસારમાં માલમ પડે છે.

વળી ઉમ્મરે પુગેલાં દીકરા દીકરીઓની સલાહ લઈ કામ કરવાનો રીવાજ, તેઓનાં મતને વળુદ આપવાની રીતી આજે આપણામાં સંસારમાંથી ખાતલ છે અને તેજ બાળકની માનની લાગણીને કચડનારું એક કારણ થઈ પડે છે.

પણ હજી ક્યાં પૂરું થયું છે? આગળ તો ચાલો. માયજી બાવાજીને પસંદ તો છે કે તેમનો બુચો તેમની સાથે માનથી ચાલે. પણ તે જે દિવસથી પાળણામાં હિંચકા ખાતો આપણી માણસાઈ બાપા સમજવાને કાન ઉંચા કરતો હતો તે દિવસથી આજની ધડી લગી તે માતાને પિતાથી, યા પીતાને માતાથી કેવું માન પામતાં સાંભળે છે ?

તેની માતા જો એકાદ ધરરાખુ સ્ત્રી હશે અને બાહેરની દુનિયાની કશી વાકેશી ધરાવતી ન હશે તો વારંવાર પિતા તેણીને તેણી સાથની વાતમાં હસી કાઢશે, જવાબ વાળશે નહિ, આ વાળશે તો ચીડાઈ જશે. અણાદી અને ગમારનાં વિશેષણો તેણીને લગાડશે. તેમજ પિતાનો સ્વભાવ ચીડાઈ હશે તો વારંવાર માતા તેવણુ વિષે વગર માનથી બીજાં આગળ વાત કરશે, જે સધળો ધરનો નાટક જેવાને આપણો નાનો મિત્ર તો હાજરજ હશે.

વળી આપણા નાના મિત્રના બપાવાળુ જો ધરમાં હશે તો તેવણુને પણ “ ધાંખરાળુ ” કે “ બુઢાળુ ” તું નામ આપવામાં આવે છે, તેવણુની વાતને “ બકબક ” કહેવામાં આવે છે, તેવણુની સારી સજ્જાહને “ ડહાપણુ ડાહવેણુ ” કહેવામાં આવે છે, એ સધળું બાળક બચપણથી સાંભળતું આવશે, તો પછી જેવી ચાલથી પોતાના પિતાને તેવણુના પિતા સાથે તે વર્તતાં જોય તેવી ચાલ ચંદ્રોજમાં તે પોતાના પિતા તરફ દેખાડે, તો વાંક એક વાર નહિ પણ એક હજાર વાર પિતાનો પોતાનો ગણાવો જોઈએ. હયાં મને નિશાળમાં શીખેલી એક વાત યાદ આવે છે.

એક શખ્સનો એકજ દીકરો હતો જેને તે ધણો ચાહતો હતો; પણ જ્યારે તે દીકરો મોટો થઈને કમાઈને ધરનાર માંડી

રહ્યો ત્યારે પોતાના જૈઠ પિતાની કશી દરકાર રાખી નહિ
અને તેની કાકલુદીની પરવાહ કીધા વિના તેને ધરની બાહર
કાઢવા બેઠો. અતે તે જૈઠ માણસ લાચાર થઇને પોતા-
ના દીકરાનો દીકરો જે નાનો હતો તેને પોતાનાં બિછાનાં
પરથી ચાદર લાવવા માટે કહ્યું કે જે લઇને રસ્તાની
બાજુએ બેસીને તે બીખ માગે. પેલાં બાળકે ચાદર લાવીને
પોતાના જવાન પિતાને તેમાંથી બે સરખા ભાગ કરવાને
કહ્યું. બાપે અચરત થઇ પૂછ્યું કે ચાદરના બે ટુકડા શાને
માટે કરાવે છે ? પેલાં બાળકે જવાબ વાળ્યો “આજે તમે
મોટા બાવાજીને ઘેરમાંથી કાઢી મેલો છો તેવણુને એક કડકો
આપું છું, અને જ્યારે હું મોટો ધરમારવાળો થઇને તમને
ઘરમાંથી કાઢી મૂકીશ ત્યારે આ બીજો કડકો ખપ લાગશે.”
માતપિતાઓ ત્યારે કાં ભૂલી જાઓ છો કે જે હાથે તમારાં
બાળક પાસ તમે મોટા બાવાજીને બીખ માગવા ચાદર અપાવશો
તેજ હાથે મોટપણમાં તમને પણ તેવીજ ચાદરની નવાજેશ
કરશે ?

તેમજ તમે જો ઇચ્છતાં હોવો કે તમારું બાળક કોઇ
વડું આવે તો ઉઠીને જગ્યા આપે, દરેક સાથે સબ્યતાથી
વાત કરે, ખુબરગ માણસના બોલવા તરફ હસવાને બદલે
માનની નજરથી જુએ, તો તમે પેહેલાં તેમ કરો અને બાળક

નકળ કરશે. સંબંધતા તમને બહાલી હશે તો બાળક પણ અચ-
પણથી તે જોતું આવેલું હોવાથી તેને ચાહતાં શીખશે.
જ્યારે રસ્તે રસ્તે રમતિયાળ છોકરાઓનું ટોળું એકાદ બુઢી
ઝોરત કે મરદની તરફ મળક કરતું માલમ પડે, કાંઈ એકાદ
બુઢા મરદની ધીમી ચાલની ઠેકડી થવાનો કુર અવાજ કાનપર
પડતો હોય, કાંઈની અથુદ્ધ બાપા તરફ બાળક હસ્તું ઢીસે,
કાંઈના કદરૂપા એહરા તરફ ટીકી ટીકીને જોતું માલમ પડે,
તો તેવી વેળાએ તે બાળકમાં સામેસાઈ નથી એમ વિચારવાને
બહલે તેના માતપિતામાં ન હશે એમજ સામા માણસ
વિચારે. કારણકે આજે ખુદ ઉમ્મરે પુગેલાં પણ આવી અસંબંધતા
દેખાડવામાં જોડું સમજતાં નથી. ફેર એટલો કે તેઓ જાહેર
રીતે અસંબંધ બનતાં નથી અને બાળકો પુર છુટથી બને છે.

એવું ધારવામાં આવે છે કે ચીનાઈ પ્રજા બીજી કાંઈ પણ
પ્રજા કરતાં બુઝરગીને વધુ માન આપે છે. જેમ એક માણસ
મોટો થતો જાય તેમ તેને માનને લાયકનો સમજવામાં આવે
છે. એક વાત છે કે ફ્રેંચમેનને ત્યાં બે ચીનાઓ મુલાકાતે
આવ્યા. તે વેળા તે ફ્રેંચમેને વધુ સરસ બેઠક બે માહેલા
વડાને આપવાની સંભાળ રાખી. બીજી ત્રીજી વાત પછી એક
ચીનાએ તે ફ્રેંચમેનની ઉમ્મર પૂછી. તે બોલ્યો કે “મને ૩૬
વરસ છે.” પેલો ચીનો બોલ્યો કે તેણે તેની ઉમ્મર જો છે તેના

કરતાં બેવડી ધારવી જોઈએ. અલખતાં આમ બોલીને તે પેલા દ્રુતમેનને માન આપવા માગતો હતો, કારણકે ૩૬ બદલ ૭૨ વરસની ઉંમર પોતેજ માન અને શોભા છે એવું તેઓ ધારે છે. એ પ્રજામાં પોતાના માતપિતાને, આ પ્રમાણે બુઝરગીને માન આપતાં જોઈ બાળકો બચપણથી તેમ કરતાં શીખે છે. તેમ કરવાનું તેઓને ધણું કુદરતી લાગે છે કારણકે પોતાના માત-પિતાને ખુદ બચપણથી તેઓ બુઝરગીને માન આપતાં જોય છે. માટે બાળકને તુંદ ચતાં અટકાવવા અને વડીલોને માન આપતાં કરવા માટે (૧) માઆપોએ પોતે બાળકોને માનની નજરથી જોવાં. (૨) માઆપોએ પોતાની બહી ચાલ અને રડી અકલથી તે માનને લાયકના થવું અને (૩) માત-પિતાએ પોતપોતા વચ્ચે અને સામા સાથ માનથી વર્તી બાળ-કને દાખલો આપવો.

એ તો વડાંઓ તરફનાં માનની વાત થઈ.

શું ત્યારે બાળકમાં રહેલી માનની લાગણીનો રો ફકત વડાંઓ તરફજ વેહતો કરવો ? ના, ખરી રીતે તો માન તે સર્વને કે જેનામાં કાંઈ ખી માન આપવા લાયક હોય. અને તેવાં માનનો વિચાર કરતાં જે પેહેલાં યાદ આવે છે તે કુદરત છે. કુદરતની ખુખી બાળક બચપણથી સમજે,

તેની કરામતનો ખ્યાલ મેળવે, તેની સુંદરતાની પિછાણ કરે તોજ તે ખુદા તરફ માનથી જોઇ શકે.

જીંદગીમાં ખુદા તરફના માન અને પ્યાર કરતાં ખીજ કોઇ ખી ચીજ માણસને વધુ બહુ ખનાવી શકતી નથી. તેવા પ્યારની રાપણી કરવા “ખુદા મોટો છે, દયાળુ છે, ડહાપણવાળો છે” એવી વાચજી બાળકો આગળ કરવાને બદલે જો તેઓને એકાદ ખેતરમાં લઈ જઈ, તેઓના હાથમાં એક બિયું મૂકી તેમાં છૂપી રહેલી કળા અને હુન્નરનો ભાસ થવા દીધો.

ય કે અતિ નાનાં હોય ત્યારે રંગમેરંગી પુલોના ખનાવનાર અણુદીઠ માલીનો વિચાર એકાદ શુભાખ કે અંબેલીપરથી આપ્યો હોય, તો તેજ તેનું પવિત્ર આતશખેહરામ કહેવાશે, ત્યાંજ તે કુદરતને પિછાણી ખુદાને ચાહશે, અને ત્યાંજ તે જોટલું બહુ શીખી શકાય તેટલું શીખી શકશે. ખુદા તરફના

૨ માન તથા ભક્તિભાવ વગર, આ દુનિયાર્થ વસ્તુઓ તરફનું તેનું માન અધુરું લેખાય માટે એવા ખુદાઇ પ્યારનાં ખીયાં ખુદાની પુલવાડી માહેલાં ખીયાંની સાથે સાથેજ બાળકના અંતરમાં ઉગતાં થાય તો તે એક નહિ, પણ સર્વ સર્વ સદ્ગુણોના ખીયાં વાવેલાં ગણાશે.

નમનતાઈ—વિવેક.

૧૮૯૮ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં હોલ્લેન્ડના લોકો ધણાં ખુશીમાં આવી ગયાં હતાં કારણકે નાની પ્રિનસેસ વીલહેલમીનાને ૧૮ વરસ તે દિવસે પુરાં થયાં હતાં અને તેણીને તખ્તનશીન કરવાની ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. તે દિવસે જે નમ્રતા અને સાક્ષેસાઈ તેણીએ રાણી થવાનો દબ્બદબામચોં ઓઘો મેળવતાં બતાવ્યાં હતાં તે ખરેખર વખાણવા યોગ્ય હતાં. આ તેણીની નમનતાઈ તેણીની માતાની તાક્ષીમને કેટલી બધી આભારી હતી તે નીચલી વાર્તા ઉપરથી જણાશે.

એક વાર જ્યારે તેણી યૌદ્ધ વરસની ઉમ્મરની હતી ત્યારે તેણીએ પોતાની માતાના ઓરડાનું ખારણું ઉઘાડવાને માટે થોકધું.

“કાણુ છે ?” તેણીની માતાએ પૂછ્યું.

“હું હોલ્લેન્ડની રાણી.” વીલહેલમીનાએ મોટા હુકમ કરતા અવાજે જવાબ વાળ્યો.

“ત્યારે તો તેણીથી અંદર આવી શકાશે નહિ.”

તેણીએ જોઈ લીધું કે તેણીએ એક બૂલ કીધી હતી. તુરત પોતાનો અચાજ ફેરવીને પ્રિનસેસ બોલી “મમા, એ તો હું તમારી હમેશની બહાલી દીકરી છું અને તમને કીસ આપવા આવી છું.”

“ ત્યારે હવે તુને ગમે તો તું મારા ઓરડામાં આવી શકશે ” તે સમજી માતાએ જવાબ વાળ્યો.

આપણને આ દાખલો નહોતો. દીસશે પણ તેથી નહીં. અનવાની કેટલીક મજબુત અસર તે પ્રીનસેસને થઈ હશે તે વિચારવું મુશ્કેલ નથી.

જ્યારે પોતાની માના પૂછવાના જવાબમાં તેણી બોલી કે “ હું હોલ્લેન્ડની રાણી ” ત્યારે તે તોરની અદાથી બોલાયલા શબ્દોથી તે બવિષ્યની રાણી ધનારની માતાના દિલમાં કદાચ-

ખુશાલી વ્યાપી રહી હશે. કદાચને એમ તેણીને લાગ્યું હશે કે હસવામાં તેની દીકરી આમ જવાબ વાળતી હતી, કદાચને તેણીને એમ વિચાર આવ્યો હશે કે તેણીનું બોલવું ‘ચોકું’ બહુ વાજળી હતું, પણ શું આવા કોઈ બી વિચારથી તેણીએ પોતાની દીકરીનો તેવો મગર જવાબ આપવા દીધો? પોતાનો અણગમો ફક્ત એકાદ ગુસ્સાભર્યો વાક્ય કે શબ્દથી નહિ, પણ ખુદ કાંઈ કરીને—પોતાની દીકરીને પોતાના ઓરડામાં આવતી અટકાવીને—તેણીએ તેને સુધારવાની કોશિશ કરી. આપણે તો ઘણી વાર આપણા સંસારમાં આ પ્રીનસેસના જેવા અપાયલા મગર જાવજથી માતપિતાને ખુશી થતાં જોઈએ છીએ. કેટલાંક માખાપ આવા એકાદ જવાબને હસીને ચલાવી લેતાં દીઠામાં આવે છે. કેટલાંકો ખામતને

નજીવી ગણી આંખનીઆમણા કરવાનું પસંદ કરે છે. જ્યારે ફરી અને ફરી તેઓ સઘળાંઓએ યાદ એટલુંજ રાખવાનું છે કે એક વાર અને બે વાર આવી નજીવી ખાખતોમાં પણ જો પેલી પ્રીનસેસની માતા તેણીની મગફરી યા અવિવેકીપણું ચલાવી લેતે તો કદી પણ તે બવિખ્યની રાણી નમ્ર અને વિવેકી બનતે નહિ.

કોઈક સમજી માખપને બાળકમાં રહેલી તુંદાઈ યા ગરરીને તોડવાની કાલજી હોય છે ખરી, પણ તેઓ ખી હમેશાં જો આવી અસરકારક રીતથી તેને સુધારવાની કોશેશ કરે તો જરૂર ફતેહ પામે, અને નિષ્ફળતા બાબે જે ફર્યાદ તેઓ ઉઠાવતાં રહે છે તે અટકે.

પણ આ સર્વ ઉપરાંત બાળકોને તુંદ બનવાનું મુખ્ય કારણ જાણવું હોય તો ચાલો આપણે કેટલાંક ધરોની મુશ્કાત લઈએ અને જોઈએ કે ત્યાં આપણે શું અનુભવ જોયે છીએ.

એક ધરમાં પગ મૂકતાંજ આપણે ત્યાંની શેઠાણીને એક ગરીબ લાચાર માણસને હરકાટી કાઢતાં સાંભળ્યે છીએ.

ખીજા ધરમાંનાં શેઠ નોકરની એક નજીવી ખાખીને ખાતર તેને પગાર ચુકવ્યા વગર ધરની બાહર કાઢી મૂકે છે.

ત્રીજા ધરમાં બાઈ પોતાની આયાને તુંદ અવાજે હુકમ કરતાં સંભળાય છે.

ચોથાં ધરમાં ગરીબ પાડોશીના ગામડયા જેવા પેલાક
પર મા દીકરી ઠેકડી કરતાં સંભળાય છે.

પાંચમા ધરમાં કોલેજની કેળવણી પામેલો ધરનો વડો
દિકરો બપોહજીની સત્તાહને શીલસુદ્ધ અદાથી હસી કાઢેનો
દીસે છે.

આ સધળી વેળાએ ત્રણ વરસતી બાળકી કે પાંચ વરસના
બુચાજી હાજર રહી, પોતાની તીણી ચશ્મથી રાહધાત નિહા-
ળતા ઉભા હોયછે. અને પરિણામમાં શું જોઈએ છીએ? એક
બુચો બિખારીને પથ્થર મારે છે તો બીજો પોતાના રમવાના
દાવમાંથી ગરીબ પાડોશીના છોકરાને કાઢી મૂકે છે. એક
બુચી તેણીની સેવા કરતી આયાનો હાથ ઝરકાડી કાઢે છે તો
બીજી કોઈ છુલ્લકીનાં લાંબાં ઝમલાં પર ખડખડ હસે છે.

વળી પોતા કરતાં ચઢીયાતાંઓ સાથે જેઓ નમ્ર અદાથી
ચાલવા માટે જાણીતાં હોય છે, તેઓ પોતાથી ઉતરતાં ગરીબ
માણસો, નોકરો અને કામદારો સાથે નમ્ર અને વિવેકી રહી
શક્તિ નથી. તેઓને મનથી નમનતાઇના સદગુણની હદ ચઢી-
યાતાંઓ તુલીકજ આવીને અટકે છે.

પોતાના બાળકોને વિવેકી, નમ્ર અને મોટાં મનનાં બના-
વવા માટે ખંતીલાં માઆપોએ આ ત્રીયલી વાત સદા યાદ
રાખવા ચોગ્ય છે.

ઑલફ્રાનઝો નેપદસ અને સીસીલીનો રાજા હતો. અને એક વેળા કેમપેનીઆના મુલકમાં કાંઈ પણ બાદશાહી દબદબા વગર મુસાફરી કરતો હતો. રસ્તામાં તેને એક ખચ્ચર હાંકનાર મળ્યો, જેનું ખચ્ચર એક કાદવવાળી જગ્યામાં પડી ગયું હતું અને બાહર નિકળી શકતું હતું નહિ. પેલા માણસે ઑલફ્રાનઝો રાજાને ઝાળખ્યા વિના પોતાની મદદે બોલાવ્યો. રાજાએ અને ખચ્ચરવાળાએ સાથે સાથે ખેંચતાંણ કરીને ખચ્ચરના પગો બાહર કાઢ્યા. જે ખીજાં લોક આ જોવાને આજુબાજુ બેગા મળ્યાં હતાં તેઓમાંથી કેટલાંકે ખચ્ચર હાંકનારના કાનમાં કહ્યું કે તેને મદદ કરનાર તો ઑલફ્રાનઝો રાજા પોતે હતો. ખચ્ચરવાળો રાજાને ગુંથણ મંડીએ પડી ગમરાઇને માફ માગવા લાગ્યો. ઑલફ્રાનઝોએ શું જવાબ વાળ્યો ? “મારી શાની ? તમે સ્હેજખી ખોટું કીધું નથી, માણસે માણસને મદદ કરવીજ જોઈએ.”

આવી રીતે પોતાના કરતાં ઉતરતી પંકતીના માણસો તરફ જો માખાપો તરફથી સબ્યતા બતાવામાં આવે, તો પછી તેઓના બાળકોમાં પણ તે ગુણ સેહેલાઈથી દાખલ થાય.

આવી લાગણીથી માતૃપિતાએ જાતી દાખલો આપવા ઉપરાંત વિવેકના સદ્ગુણની ખીજવણીમાં જે બીજું કરવાનું છે તે એ કે આસપાસનાંઓનાં અવિવેકીયણની અસર બાળક પર થતી

અટકાવવી યા તોડવી. હું અને તમે ધરમા નમ્ર બની બાળકને
જાતા દાખલો સરસ આપ્યે પણ આપણું પાડોસીઓ, સગાં-
બહાલાંઓ, ઝોળખાણુ પિછાણુવાળાંઓ વિગેરે સધળાંજ કાંઈ
પળેપળ વિવેકથી વર્તનાર મળશે નહિ. અને બાળક તેવાં-
ઓના સમાગમમાં આવશે એ તો કુદરતી છે. ત્યારે માત-
પિતાએ એવી કાંઈની અવિવેકી કે વૃંદ ચાલ પર યોગ્ય ટીકા
કરવા અને તે બાળકને સમજવા દેવા. સામાને હલકાં ગણીને કે
હસી કાઢીને ટીકા કરવા નહિ પણ અમુક માણસની વૃંદ
અસહ્ય ચાલ માટે ગોચા તેની દયા ખાતાં હોય એ આમ
બાળકને દેખાડવું. તે અમુક માણસની રીત માનને લાયકની
નથી એમ તેના મનપર ઠસાવવું.

આસપાસની કુદરતની વિચિત્ર અને તરેહવાર શક્તિઓ
કેટલી બળવાન છે તેનો ખ્યાલ બાળકને મળવો જોઈએ છે.
આપણુ ધનસાનો કેવાં તણુખાં સમાન ધસડાઈ જનારાં છીએ,
બાળક પોતે કેટલું ખામીથી બરપુર—કેટલું નજીવું છે, એ
સર્વ જો તેનું મન ખુશ મીનજથી જોતાં શીખ્યું તો
બાળક નમનતાઈવાળું બની શકે.

શેરને માથે સવા શેર પડેલાજ છે. ખૂબસુરત કરતાં વધુ
ખૂબસુરત, બળવાન કરતાં વધુ બળવાન, હુશિયાર કરતાં વધુ
હુશિયાર બહુ બી છે, એ વિશાળ વિચારની શરૂઆત બાળ-
કના મનમાં ઠસવી જોઈએ છે, કે જેથી બીજા દરેક સદ્ગુ-
ણની સોડેસોડ તે નિરાભિમાન પણ થતાં શીખવું આવે.

સમ્યાધ.

દરેક માઆપ ખરાં જીગરથી ધમ્મ છે કે તેમનાં બાળકો સાચાં નિવડે, પણ સમ્યાધનો સદ્ગુણ જન્મ સાથે બાળકો કુદરત તરફથી લેતાં આવે છે કે કેળવણીથી આવે છે તે બાબે ધણાએક માતપિતા ગુન્ચવાય છે. ગમે એવી સારી ચાત્રવલ-ગતનાં છોકરાં પણ જ્યારે જૂઠું બોલતાં જણાય છે ત્યારે આપણને આમ માનવાનું મન થાય છે કે કદાચ માણસાધ તત્વમાં જૂઠાઇનો અંશ ભેલાયલોજ હશે. શું ખરેખર આમ છે ? ખરું છે કે ધણાં બાળકો જૂઠું-પળેપળ અને હડહડતું જૂઠું બોલવા માટે સ્હેજ ખી આંચકી ખાતાં નથી પણ શું તેથી એમ સાબેત થાય છે કે જૂઠાઇનો વારસો જન્મથીજ તેઓ લેતાં આવ્યાં છે ?

જૂઠું બોલવાનાં કારણોમાંનું સર્વથી અગત્યનું કારણ બાળકની ખીક હોય છે. એક પળની મુશ્કેલીમાંથી બચી જવા તેઓ એક જૂઠું જોડી કાઢે છે. પણ જૂઠાં તરફ જે-ટલી ઝડપથી તેઓ ઢળે છે તેટલીજ ઝડપથી તેઓ સમ્યાધ પશુ શીખી શકે. એટલુંજ કે આપણે તેઓને આગળ રહીને સમ્યાધ શીખવવાની છે. જેમ એક બાળકને તેની સ્વભાષા આપણે શીખવ્યે છીએ તેમજ આપણને તેને સમ્યાધ શીખવવી છે.

એક પ્રભ બીજું પ્રભ કરતાં સમ્યક્ષના સદ્ગુણો ઓછાં વધતાં પ્રમાણમાં ધરાવે છે. એનો અર્થ એ થાય છે કે જુદાં જુદાં લોકો સમ્યક્ષના સદ્ગુણને ઓછું વધતું વળુદ આપે છે. ઇંગ્લેન્ડે સાચું બોલવા માટે બળીતા છે. તેઓ માટે વરસો થયાં આ કેહવત ચાલતી આવી છે કે તેમનો માત્ર એક શબ્દ એ તેમનું વચન છે—“an Englishman's word is his bond.” એ પ્રભની ચડતીના કારણોમાં એક તેઓની સમ્યાધ છે. એ સમ્યાધ ક્યાંથી આવી ? એશીયાટીક લોકોમાં સરાધાત કરવાની ટેવ કોણે મૂકી ? શું સમ્યાધ જૂઠાઈની ઓછી વધતી વહેંચણી ખુદાએ કીધી છે ? શું એ પરથીજ સામેત નથી થતું કે એનો સધળો આધાર ફક્ત કેળવણી પર રહેલો છે ?

બાળકમાં પેહેલાંથીજ ઇનસાફ કરવાનો અંશ રહેલો હોય છે. પોતાની મતલબ સાંધવા બીકનું માર્યું તે જૂઠું બોલતું હોય પણ પોતાને થતી રહેજી ગેરઈનસાફી એક ધારા શાસ્ત્રીના જેટલી બારીક નજરથી તે ત પાસે છે. સમ્યાધ શીખવવા માટે આ તેની વલણ આપણું કામ સેહેલું કરે છે. વળી સમ્યાધ શીખવા માટે જે એક બીજું સાધન તેને મળ્યું છે તે તેની અવલોકણ શક્તિ છે કે જેને જે બરાબર ખદીજી હોય તે સંપૂર્ણ થઈ શકે છે. એક બાળક તેની કાયનાત પ્રમાણે

દરેક ચીજ તેનાં ખરા રૂપમાં જોઈ શકે છે, ખીજું બાળક થોડુંજ જોઈ શકે છે કારણ કે તે થોડી જોશથી વસ્તુપર વિચાર કે કલ્પના કરવા મંડી જાય છે. ત્રીજું બાળક ખોટું જોય છે કારણ કે તેની અવલોકણ શક્તિ સુસ્ત પડેલી કે તેની મનની શક્તિઓ મંદ પડેલી હોય છે. આથી તે ચીજોના રંગ, આકાર અને બનતા બનાવો જેવાં હોય તેવા જોઈ શકતું નથી. કોઈ બાળકો જુરા રંગની વસ્તુને લીલી તરીકે બોલે છે અથવા ખેતરમાં બેઠેલાં એક માણસને મોટા હાથી સમજે છે. અથવા જે ચીજ સવારે બની હોય તેને બપોરે બની એમ જણાવે છે.

ઉમ્મરે પુગ્યા પછી પણ માણસમાં આવી અચોક્કસાઈ રહે છે. ધનસાફની અદાવતમાં શક્તિ આપનારાઓને સાંભળતાં જણાય છે કે નાની નજીવી બાબતો કે જેની અમુક શક્તિને દરકાર હોતી નથી તેવી બાબતો તેઓ બહુ જુદી જુદી રીતે બોલે છે ! આતું કારણ એજ છે કે તેઓને ચોક્કસ નજરે જોતાં, ચોક્કસાઈથી સાંભળતાં અને ચોક્કસાઈથી બોલતાં શીખવવામાં આવ્યું નથી.

એવી રીતે ઘણાં કારણોને લીધે જૂઠાણું હસ્તીમાં આવે છે. પણ એક બાળક જ્યારે ખીને સર્યામ ખોટું બોલે ત્યારેજ

કાંઈ તે જૂઠું બન્યું એમ નથી. તે ઉપરાંત બધી બીજી વેળા, બીજી રીતોથી પણ તે જૂઠું બનેલું કહેવાઈ શકાય.

સર્યામ જૂઠું બોલવું એટો એક વાત થઈ. પણ તે ઉપરાંત બાંહણાં લાવવાં યા કોઈને ઉડાવવું, હરેક કોઈ બાબતને ફેરફારથી બોલવી કે સરાધાત કરવી, કલ્પનાથી ચીજોને તેઓનાં ખરાં સ્વરૂપમાં ન જોવી, કામોમાં આપણા શબ્દોને મળતાં ન થવું એટલે બોલ્યા પ્રમાણે ન કરવું, જે અંતકરણ કહે તે ન કરવું અને છેલ્લે ગેરવાજબી રીતથી કામ કરવું એ સર્વ જૂઠાંબુમાં આવી જશે.

સર્યામ જૂઠું બોલવાના કારણોમાંનું એક કારણ બીક છે. જો મા અને બાળક વચ્ચે જોઈતો એખલાસ હોય કે જેથી બાળક માપર વિશ્વાસ રાખી પોતાની સારી માહી સંધળી વાત કહી દેતું હોય તો બીક જેવું કશું રહે નહિ. પણ ધારો કે બાહેર બધાં છોકરાં રમતાં હોય અને આપણું બાળક બાહેર જવા કાળાવાળા કરે છતાં તેને ગેરસમજ થઈને નહિ મોકળ્યે, પછી તે પાછલે બારણેથી સટકી જાય તો પછી એવી ચાલતું આડકતરું કે સીધું કારણ આપણે પોતે નહિ તો બીજું કોણ? એવી રીતે ગેરસમજ થવાથી બાળકને આપણે એવા સંજોગમાં મૂક્યે છીએ કે તેને આઠી ચાલ

અજ્ઞાપરીજ પડે. વળી નાના નાના વાંકા માટે બાળકને શિક્ષા કરવાની આપણી રીત હોય તો તેથી બાળક શિક્ષામાંથી બચી જવા વારંવાર જૂઠું બોલે.

સર્વામ જૂઠું બોલવાનું ખીજું કારણ ખોટી બોંહસ હોય છે. જે બાળક મગરૂર હોય છે અને એકવાર બૂલથી બોલાયલા બોલોને પાછા ખેંચવા જેટલી નમનતાષ નથી ધરાવતું, તે બાળે વખત ફરી અને ફરી જાણી જોઈને જૂઠું બોલ્યાજ કરે છે. એક વાર જમતી વેળા એક બાળકાને તેણીની માતાએ પૂછ્યું કે તેણી તે દિવસે બાહર રમવા ગઈ હતી કે નહિ. પેલી બાળકાએ કશાં પણ ધ્યાન વિના જવાબ વાળ્યો કે “ નહિ. ” ખરેખર તેણી બાહર ગઈ હતી, પણ તેણીનું ધ્યાન ખીજા ગમ ફરતું હોવાથી તેણી બેધ્યાન-પણે ના બોલી. તુરત તેણી પોતાની બૂલ સુધારવા જતી હતી, પણ તેટલાં તેણીની નજર પોતાની માતાના ગુસ્સા-બચા કકડાવેલા ડાળાપર પડી. તેણીની મગરૂરી અને બોંહસ બંને પોતાના પુર જોસમાં જાગી ઉઠ્યાં અને તેણી ફરી અને ફરી નાજ બોલવા લાગી. સાચું બોલવામાં તેણીને કાંઈ પણ ચીજનો ડર હતો નહિ અને ન બોલવા માટે કાંઈ કારણ હતું નહિ. ફક્ત તેણીનો ખવાસ એટલો મગરૂર અને બોંહસીલો હતો કે પોતાનો બોલ ખેંચી લેવાના કરતાં કાંઈ પણ

મંત્રીશિક્ષા ખમવાનું તેણીએ વધુ પસંદ કીધું. તેણીને ઉસકેરાયાની એક પણ અગાઉ જે તેણીને તરમ શબ્દોથી કાંઈક અસર કરી શકાતે તો તેણી જરૂર પીગળી શકતે. તે સવાલ જુદી જુદી રીતે તેણીને પુછવામાં આવ્યો પણ છતાં તેણી એક બીધેલાં અને બગડેલાં અંતકરણ સાથે ફરી અને ફરી બોલવા લાગી કે તેણી તે દિવસે બાહર રમી હતી નહિ. આવો એક દાખલો બનતાં કાંઈ પણ માખાપને લાગ્યા વિના રહે નહિ. આવી વેળાએ જે બનવું જોઈએ તે એ કે એકાદ એકાંત ચોરડામાં લઈ જઈ ખાનગીમાં તેણીને જે બોલ કહેવા. માખાપે આવા દાખલામાં ચેતી જવું જોઈએ કે જૂઠું બોલવાના દરદનું મૂળ બોંહસ છે અને તેથી ઉપાય લેવા જોઈએ તેની બોંહસને દૂર કરવાના, અને નહિ કે જૂઠાણું દૂર કરવાના.

વળી એવી વેળાએ ઘણીવાર માતાઓ પેપરમીટ ખીસ્કીત કે રમકડાંની લાલચ આપીને બાળકને વાંક કબુલ કરવા લાલચાવેછે. રમકડાંનું શોખીન અને પેપરમીટ ખીસ્કીતને ચાહનાર બાળક આવી વેળાએ ખરું બોલી કે એ કુદરતી છે અને તેથી તેની સાથની માથાદુઃખણમાંથી આપણે છુટયે એ પણ ખરું ઠરે છે, પણ એ રીત ખરેજ વખોડી કાઢવા યોગ્ય છે. એવી વસ્તુઓની લાલચ કાં અપાવી ન જોઈએ તે બાબે આગળ વાંચી આવ્યા છીએ; છતાં આટલું ફરી બોલીશું કે

સચ્ચાઇનો ચાહ સચ્ચાઇ માટેજ બાળકમાં ઉત્તપન્ન કરવો અને જૂઠ્ઠાઇ બાળેનો ધિક્કાર તે નહારો દુર્ગુણ છે એ વિચારથીજ ખરપા કરવો.

બાળકની બાહ્યાણા કાઢવાની રીત ચલાવી લેવી જોઇએ નહિ ; અથવા એક સવાલના જવાબમાં જે તે અડાવી દે તે પણ બીલકુલ ચાલવા દેવું નહિ. આપણે પોતે ઘણી વાર એવી રીતે જવાબો આપ્યે છીએ એટલુંજ નહિ પણ કોઈ કોઈ વાર બાળકને કાંઈ કહેવા ન ગમતું હોય તે તેની પાસ જળરીયાં બોલાવ્યે છીએ કે જે વેળાએ બાળક ગમે છે તો સચાઇને છૂપાવી આપણને જે તે સમજાવી દે છે. આવા દાખલા એટલજ સાધારણ બને છે કે ખરાખર તેને લાગુ પડતી "Anecdote for Fathers--Showing how the practice of lying may be taught" એ નામની એક નાની કવિતા વર્ડસ્વથ કવિએ લખી છે. તે કવિતામાં તે પોતાના નાના બુચા સાથે ફરવા જતો પોતાને વણુવે છે. તે વેળાએ તે પોતાના બાળકને પૂછે છે કે તેને કીવ ગામડું (કે જ્યાં તેઓ અસલ રહેતાં હતાં તે) ગમે છે કે હાલતું રહેવાતું મથક લીઝવી પસંદ પડે છે. તે બાળક જવાબ વાળે છે કે કીવ. વર્ડસ્વથ તેને બેમાંથી કીવ પસંદ કરવાતું કારણ પૂછે છે. તે નાતું બાળક ગુન્થવાયલી અદાથી જવાબ વાળે છે કે કારણ કાંઈ તેને ખબર નથી.

પણ વડસ્વથ કવિ તેને બાર મૂકી મૂકીને કારણ પૂછયાજ કરે છે, ત્યારે તે બાળક પોતાની સામે દેખાતાં એકાદ ધરના “વંધરકોક” તરફ નજર નાખી બોલે છે કે તેને કીવ પસંદ પડવાનું કારણ એ કે ત્યાં “વંધરકોક” ન હતો.

આ તે બાળકે એક સર્યામ જોડી કાઢેલું જૂઠું હતું; પણ આડકતરી રીતે તે પિતાજ તેનું કારણ થઈ પડ્યો હતો. પેહેલાં તો બાળકને પોતાની પસંદગીનું કારણ સમજ ન પડવાથી આમોસ રહ્યું પણ જ્યારે તેના પિતાએ તેને કંટાળો આવે ત્યાં સુધી પૂછયાજ કર્યું ત્યારે તે બાળકે, સફાઈ વાપડી તદ્દન હરવા સરખું કારણ ઉભું કરીને જણાવ્યું. આ નાની કવિતા દરેક માતા ને પિતાએ વાંચી ને વિચાર કરવા લાયક છે.

હવે આપણે જૂઠાંપણનું એક ખીજી રૂપ સરાધાત કરવાની દેવ વિષે વિચાર કરશું તો જણાશે કે આપણુ એસ્થાટીકોમાં સરાધાત કરવાની જે આસિયત માલમ પડી છે તે આપણી અવલોકણ શક્તિની અચોક્કસાઈને લીધે છે. બાળક કાંઈ જોયલી વસ્તુ વિષે બોલે તે ખીલકુલ ખરું હોવું જોઈએ. જે સ્ટેન્ડબી અચોક્કસાઈ એક વાર ચલાવી લીધી તો ખીજી ઘણી વાર બાળક તેમ કરશે. ડોક્ટર જૉનસન કહે છે કે જે બાળકે એક ચીજ એક બારીએથી જોઈ હોય અને બોલે કે ખીજી બારીએથી જોયું છે તો તુરત તેને સુધારવું.

જેમ અવલોકણ શક્તિ તેમજ કલ્પના શક્તિને હૃદમાં ન રાખ્યાથી આપણે ચીજોને ખરાં સ્વરૂપમાં જોઈ શકતાં નથી અને તેથી જૂઠું બોલનાર થઈએ છીએ. એનો એક દાખલો નીચલી વાત પરથી જણાશે.

“ Educational Ideal ” નામની ચોપડીમાં એક છોકરીનો દાખલો ચીતારવામાં આવ્યો છે. તે છોકરી રોજ સવારમાં ઉઠી પોતે એક રાત અગાઉ જે જે સ્વપ્ના જોતી તેનું રમણ્ય બ્યાન રોજ કરતી હતી. કોઈ કોઈ વાર તે વાર્તા રૂપે કરતી હતી, કે જે સત્રણું કાંઈ તે સ્વપ્નામાં જોતી હતી નહિ. તેણીની જૂઠું બોલવાની બીલકુલ મદસદ ન છતાં જે તેણી બોલતી તે સાચું નહિ, પણ જોડી કાઢેલી વાર્તા જેવું હતું. તે છોકરી મોટી થતાં એક બાનુ કવિ નિવડી. આ પરથી તેનાં બચપણ વિષે પણ આપણને એમજ વિચાર આવી શકે કે તેણીમાં કલ્પના શક્તિ પોતાનું જોર બતાવવા તેણીની પાસ રોજ સવારના ઉભા કીધેલા સ્વપ્ના વિષે બ્યાન કરાવતી. જે કે આમાં નદારું કાંઈ હતું નહિ છતાં તેણી તેમ કીધાથી જૂડી ગણાઈ શકાય એ વિચારથી તેણીને તદ્દન હસી કાઢીને તેણીની કલ્પના શક્તિને ખીજી રીતે ખીળવવી હતી.

છેલ્લે બાળકને સાચું કરવા માટે જે ધ્યાનમાં રાખવું તે એકે બોલ્યા પ્રમાણે કરાવવું, અને શબ્દો સાથે બાળકને

ચેરં કાઢવા દેવાં નહિ. જે વચન તેને મોઢથી બોલાયાં તે ઠાંધ અમર્યા જીભની લપલપથી નહિ પણ ખરાં અંતકરણથી બોલાયાં છે, અને વચન તોડવાં એ કાંઈ સાધારણ નજીવી વાત નથી, એમ બાળકના મન પર ઠસાવવું. મુખમાંથી જે બાહર પડ્યું તે કાંઈ એકાદ પળની હસિયારી દેખાડવા નથી. શબ્દો જે બોલાય છે તે અંતકરણમાંથી નિકળતા પડ્યા છે અને તેની સાથે બાળકને ચેરાં કાઢતાં પેહેલાંથી રોકવું જોઈએ છે.

આટલાં પર આવીનેજ આપણને અટકવાનું નથી. બાળકને સાચું બનાવવા ઉપલી સઘળી સાવચેતીઓ લીધા પછી જે એક મુખ્ય ચીજ બાકી રહી ગયતી જોવામાં આવે છે તે ખાલેસાઈ છે. અંતકરણ કહે તેમ કરતાં શીખવવું. “અંતકરણ” ? કાંઈ એકાદ વાંચનાર અભયખીમાં ભવાં ઉચકશે. “બાળકને ત્યારે શું અંતકરણ જેવું કાંઈ હશે ?” આપણો જવાબ એજ છે કે ભુડામાંથી બાળકને બહું તેરવી કાઢી આપો, અને પછી જૂઓ કે તેની પ્રેરણા તે તરફ કેવી દબે છે ! એકાદ બે નજરે નજર દીઠેલા દાખલાજ લ્યો !

એક વાર એક બાળકે પોતાનો પાઠ બરાબર કીધો ન હતો. જ્યારે શિક્ષકે તે બાળક ત્યારે તેણે કહ્યું “કાંઈ શીકર નહિ.” શિક્ષકે બેયું કે બાળક રોજ પાઠ કરે છે એક દિવસ ન કીધો તો

શું થઈ ગયું? પણ બાળકને આવા જવાબથી વધુ લાગી આવ્યું અને તેણે પાઠ ન કાપે હતો તે માટે બહુ દલગીર થઈ ગયું અને શિક્ષકને કહ્યું કે જો તેવણ થામે તો તે પાઠ જલદી કરી લાવશે. શિક્ષકે તેમ કરવા ના પાડી. તે નિરાશ થઈ ગયું. થોડા વખત પછી જ્યારે બીજાંઓએ તેને જોયું ત્યારે તેની આંખો માહેલાં આંસુઓ તેણે લુછી નાખ્યાં હતાં અને તે બધું બાળક શિક્ષકને બદલે પોતાનો પાઠ પોતે લેતું હતું. અંતકરણના અવાજને તે તરછોડી શક્યું નહિ.

આવોજ એક બીજો દાખલો આ છે. એક વાર એક બુચાએ રમતિયાળપણામાં એક પોપટના પીછાં તાણી તેને દુઃખ દીધું. જ્યારે તેણે તે પોપટના પિંજરામાં પડેલું લોહી દીધું, ત્યારે જો કે તેને કાષ્ટએ ધમકી આપી ન હતી, કે કાષ્ટ તેની પર ગુસ્સે થયું નહતું છતાં તે ખોલી ઉઠ્યો “અરે મેં કેવી ભૂલ કાઢી! હવે હું કદી એને દુઃખ દઈશ નહિ.”

એવા તો ઘણાખી દાખલા બને છે. તે ઉપરથી શીખવાનું એજ છે કે બાળકને સહેલાઈથી બલાં તરફ ખેંચી શકાય છે અને એક વાર આપણા તેમ કાઢા પછી તેઓ બલાંનેજ આહે છે, એ તેઓમાં રહેલી પ્રેરણા બુદ્ધિ કહેા, અંતકરણ કહેા, સદ્ગુણ તરફની વલણ કહેા, જે કહેા તેને આભારી છે.

બાળકને સાચું બનાવવામાં આપણને જે તપાસવાનું છે તે આ કે તે પોતાના અંતકરણના કહેવા પ્રમાણે કરે છે કે નહિ અથવા કંઈ નેમથી તે ચોક્કસ કામ કરે છે ? એવી તપાસ કરતી વેળા નામીયા ઉસ્તાદ આરનસડની બે સલાહ દરેક માતપિતાએ યાદ રાખવી:—

૧—જે કામ બોલું છે એમ બાળકનું અંતકરણ કહે તે તેની પાસે કરાવવું નહિ કારણ કે નહિ તો આપણે હાથે જાતે અંતકરણથી ઉલટું જતાં બાળકને શીખવેલું કહેવાશે.

૨—જ્યાં સૂધી બાળક પોતાનો વાંક ખરાબર જોઈ ન શકે ત્યાં સૂધી તેની પાસે માફ મંગાવવી નહિ, કારણ કે ખરા પશ્ચાતાપની લાગણી વગર તે બાળક માફીના શબ્દો બોલશે.

પ્રમાણિકપણું પણ સચ્ચાઈનો એક ભાગ છે. જેરવાજમી રીતથી કામ કરનાર માણસ સિધું જૂઠું ન બોલવા છતાં જૂઠોજ કહેવાય. અચપણથી જેમ ઉપલી જુદી જુદી રીતોથી બાળકને સચ્ચાઈ શીખવવી તેમ પ્રમાણિક રહેતાં પણ શીખવવું. બોટાં અને ખરાં વચ્ચેનો ફેર બતાવવો. ખરી પાયલી અને ખોટી પાયલી, ખરો ગજ અને ખોટો ગજ—એમ ખરાં બોટાં માપની સમજણ આપવી. પ્રમાણિક ધંધાદારીઓનો

દાખલો આપવો. એકાદ વેળા જે એક દુકાનદાર અપ્રમાણિક થઈ દામ કરતાં ઓછો માલ આપે તો ખીજ વાર તેની દુકાને આપણે જઈશું નહિ, તેમ જીંદગીની વેચાણ ખરીદી અને આપ લેની દુકાનમાં પણ પ્રમાણિકપણું જ અંતે ફાવશે. એ સર્વનો ખ્યાલ બાળકને આપવો જોઈએ. પણ નહિ, જે આપણે જાતી દાખલો આપવામાં પછાત પડ્યે તો આવી રીતોથી કાંઈ સચ્ચાઈ સંપૂર્ણ રીતે શીખવી શકવાની નથી. વળી જાતી દાખલાની સિદ્ધારસ વાંચતાં ધણાંકને અવાચી આવવા માંડશે, પણ જે એક અગત્યનું સિદ્ધાંત છે કે આપણે આપણા જાતી દાખલાથી જે કાંઈ શીખવી શકીએ તે સત્તર હજાર ચોપડીઓ કે પંદર હજાર વાચજીઓથી બાળક શીખી શકે નહિ—તે સિદ્ધાંત વિષે તો જોટલી વાર બોલીશું તેટલું થોડું ગણાશે.

જાતી દાખલાને આજે આપણામાં કેટલું વચ્ચુદ આપવામાં આવે છે ! કેટલી વાર ડોક્ટર માતાજીને કે ઘરમાં કોઈ ખીજાને પંદર ગ્રેન કવિનીન લેવા કહી જાય છે; કેટલી વાર દરદી ઓછું લઈ ડોક્ટરના સવાલનો જવાબ આપતાં કહે છે કે પંદર ગ્રેન લીધું છે; આ સંધળું કેટલી વાર બાળક પાસે ઉભું રહી સાંભળે છે ! કેટલી વાર આપણે બુચાને કહીએ છીએ કે નાટકમાં જવાનું છે તેથી નાની બેખીને કહેવું નહિ, નહિ તો તેણી રડીને આવવા માગશે, તેણીને કહેવું કે

આપણે કામને સારૂ બાહેર જઈએ છીએ; કેટલી વાર એમ બેખીને રડવામાંથી દૂર રાખી આપણે પેલા બુચાને આગળ રહીને જૂઠું બોલતાં શીખવ્યે છીએ ! કેટલી વાર એક માતા સહરાવી સહરાવીને બુચાને થયલા અકસ્માતની વાત પિતા આગળ કરે છે અને કેટલી વાર તે બાળક મનમાં સમજે છે કે આટલાને બદલે આટલું વધતું માતા બોલે છે !

જો આપણા ધરમાતું એકાદ ધડિયાલ હમેશાં ખોટો વખત બતાવતું હશે તો આપણું નાતું બાળક તેપર બરોસો રાખશે નહિ અને પાડોશીના ધડિયાલપર વિશ્વાસ રાખશે. તો શું તમને એમ ગમે છે, માતાઓ અને પિતાઓ, કે તેનાં એકાદ ખોટો વખત બતાવનારાં ધડિયાલની પેઠે તમારું બાળક તમારીપર વિશ્વાસ ન રાખે ? એ વિષે એક વાત એવી છે કે બોસતન શહેરમાં એક છોકરો હતો જે પોતાના માતપિતાને “ બોસતન શહેરના સાથી મોટામાં મોટાં બે ઠગારાંઓ ” કહેતો હતો, કારણ કે દરરોજ તેને ઘોડા પર બેસાડવાનું વચન આપવામાં આવતું અને તેને એક પણ દિવસે લઈ જવામાં આવ્યો હતો નહિ. ત્યારે શું તમોમાનાં કામને બાળક આ માહેલું વધતું ઓછું કાંઈ કહે, એમ તમો માગો છો ? નહિજ અને છતાં કેટલી કેટલીવાર આપણે પોતેજ બાળકને જૂઠાં બનાવ્યે છીએ ? આપણે પોતે તેઓના નિખાલેસપણાનો ભંગ કર્યો છીએ ? કેટલીવાર તમારાં

નોતરેલાં પરોણાના કાંઈક હસવા બોલવા ઉપર બાળક પોતાના ખાલેસ વિચાર દર્શાવતું હોય ત્યારે તમે તેનીપર ડાળા કકડાવો છો ? કોઈની શરીરની બડાઈ બાબે, કોઈનાં નાકના કદરૂપાપણા પર, કોઈના બોલવાની અણુધક રીત ઉપર, કોઈના કપડાં પેહેરવાની રીતના કઠંગાપણાં ઉપર જ્યારે તે કાંઈ ટીકા કરવા અવાજ ઉઠાવે છે કે તમે તમારા મિત્રના જવા પછી તેને ફરી તેઓના મોઢાં પર કાંઈ બી એવું બોલવા ના કહો છો અને ખાલેસાર્થથી તેનાં વિચાર દર્શાવવા દેવામાં કેટલી વાર તમે વચ્ચે આવો છો ?

તમારાં મામીસાસુ કે કાકીસાસુનાં મરણથી તમને દલગીરી જેવું ન લાગ્યા છતાં કેટલી વાર તમે સામાં આગળ વાત કરતાં તમારાં મોઢાને દુઃખના દરિયામાં દુખેલું હોય એવું બનાવો છો ? કેટલી વાર બાળક તેમ કરતાં તમને જોય છે ? કેટલી વાર કોઈ પાડોશીની બિમારીમાં રહેજ પણ દીલસોજી ન ધરાવતું તમારું દિલ વગર લાગણીના દલગીરીના શબ્દોથી ખોટી દીલસોજી બહાર કરે છે અને કેટલી વાર બાળક તે સાંભળે છે ?

તમારાં ઓળખાણુવાળાનાં અંધાવેશાં નવાં ધરની આંધણી તમને ખીલકુલ પસંદ ન હોવા છતાં તમે તેવણુ આગળ વગર દિલની વખાણુ કરો છો ત્યારે બાળકને ખાલેસાધને અદલે શું તમે ઢોંગ કરતાં નથી શીખવતાં ?

એવા તો એટલા બધા દાખલા પડેલા છે, એટલા આજે કાલે બને છે અને બનતા આવ્યા છે કે આપવા બેસ્યે તો શુભાર પણુ ન રહે. બાળકને જૂઠું બોલતાં શીખવનારાં આપણેજ છીએ. તેઓની ખાતેસાધનો નાશ કરનાર આપણેજ છીએ. તેઓને અપ્રમાણિક થતાં આપણેજ શીખવ્યે છીએ.

અને ધારો કે આપણી તમામ સાવચેતીઓ પછી પણ બાળક જૂઠું બોલે તો ? તો તેને ખાડામાં પડતું પડતું બચાવી લેવા ધરના દરેક માણસે તેની તરફ દયાળુ નજરથી જોવું. તેને હલકું પાડવું જોઈતું નથી. તેને ટાંક ટાંક કરવું લાજમ નથી. મનનાં દરદનો તે એક લાચાર ભોગ છે અને રફતે રફતે માફક આવતાં ઔસડથી તેને તંદરસ્ત બનાવવું છે.

તાબેદારી.

આજે તેહમીના માતાજી આગળ તેવણનાં સહી બપોરના ત્રણ વાગતાથી આવીને બેઠાં છે. તેહમી નિશાળમાંથી આવે છે અને જોય છે તો કાંઈ ખીજું પોતાની માતા સાથે છે-એટલે કાંઈ ખી બોલતાં આશ્ચર્ય છે. ખુચી ધણીજ શરમાલ છે અને માતામાં તે લાગણીનો થોડો પણ અંશ ન હોવાથી ખુચીની શરમ તેણીને ધિક્કારવાજોગ લાગે છે. હવે શું થાય છે તે જુઓ. માતાજી બેઠાં બેઠાં ખુચીને ગીત ગાવા હુકમ કરે છે. તેહમી ધણું કરીને તાબેદાર રહે છે. આજે ખી તેણી ગીત ગાવાનું મન કરે છે ખરી, પણ તેણીને શરમ લાગે છે તેથી શરૂ કરતી નથી. તેણીની અજ્ઞાન માતા આને યા તો દાક્ષી જીદ સમજે છે કે યા તો ખરેખર શરમ સમજે છે. પણ તેણીને આ બંને ખાસિયતો નહારી દીસે છે એટલે તેણી તુરતાતુરતજ તેહમીની ખોડ બૂલાવા મંડીજઈને એક તરારા સાથે પોતાનો હુકમ ફરીથી બોલે છે. તેહમીએ બિચારીએ ગીત માંડવા માટે જે હિંમત એકઠી કરેલી તે આ તોપના ગોળાથી હવામાં ઉડી જાય છે, અને શીકાં મોઢાં, ધુજતા હાથો અને રડતી આંખો સાથે તેણી ત્યાં ઉભી રહે છે. ધણુંકરી આવી વેળાએ બને છે તેમ માતા તેણી પર ખુબ ચીડાશે, જે જે માઠી ચાલ

બાળકોએ ચક્ષુથી હશે તેનું સવિસ્તર બ્યાન કરવા માંડશે, બુચી કેવી જીદી ને નાતાબેદાર છે તે વિષે બખાળશે, અને એ પ્રમાણે તે બધી નિર્દોષ બાળકની શરમાલપણાંની એકજ ખામીને તરેહવાર ખામીઓનું રૂપ આપી, અને ખાસ કરીને નાતાબેદારીનું કારણ જણાવી, નહિ જીદીને તેણી જીદી બનાવશે.

આવી માતાઓ એકઠી મળી આવ્યા બનાવેને નાતાબેદારીનું પરિણામ જણાવે તો શું આપણને વિચારવાને અકુલ નથી કે એ કાંઈ બાળક તરફની નાતાબેદારી કહેવાયજ નહિ ?

બાળકોની લાગણીને ન સમજી, નહિ નાતાબેદાર છોકરાંને નાતાબેદાર કહેવાં, વગોવવાં, જાહેર કરવાં, એજ આપણાં નાકેશ મત મુજબ તો નાતાબેદારી શીખવનાર પેહેલું કારણ થઈ પડે છે.

દરેક માતૃપિતા ઇચ્છતાં હશે કે તેઓનાં છોકરાં કહ્યા સરનાં નિવડે પણ તાબેદારી મેળવવાને લાયક તેઓમાંનો કેટલો થોડો ભાગ હોય છે ? તમે કહેશો કે માબાપ વડાં અને છોકરાં નાનાં, એટલે તેઓએ માબાપની તાબેદારી તો કરવીજ જોઈએ. પણ શું બાળકો સઘળીજ વેળા નમીને ચાલે ? શું તેઓનાં ખીજતાં મનમાં છુટાપણું નથી ? તેઓના વિચારોને શું કાંઈએ જકડી લીધા છે કે તેઓ જનવરી અદાથી તેઓના દિલને ધાયલ કરનારી તલવાર તળે પણ પોતાનું સીર નમાવે ? અને એવા

અયામમાં, માતાના કોઈ અધરીત હુકમના જવાબમાં, કે પિતાના એક મતજી સલાહના જવાબમાં એક છોકરો કે છોકરી કાંઈ જીરસાબર્યું બોલે या કરે તો તે શું કુદરતી નથી ? તેઓનો તેમ કરવાનો નિયમ પસંદ કરવા યોગ્ય નહિ ખી હોય, છતાં શું તેઓ આમ કરવામાં વાજખીપણું નથી ધરાવતાં ?

આજે માતાને ચાર વાગતાની આગગાડીમાં બધાંને લઈને બાહરે જવું છે. હાલ ઘડિયાલમાં બેનો ટકોરો પડ્યો છે. માયજી જરા ઉંચ કાઢી ઉઠવાની વેતરણમાં છે, પણ પાસેના ચોરડામાં છોકરાં “નાસોગોસો” રમી રમખાણ કરે છે તેથી તેવણને ઉંચ આવતી નથી. “ચાલો છોકરાંઓ જલદી તૈયાર થાઓ તો, પછી વળી તમે મને ખોટી કરશો.”

“માયજી, હજી તો આપણને જવાને બે કલાક છે.” નાનો રૂસી બોલી ઉઠે છે.

“બસની તો ! તમને પછી વખત લાગશે તો હું નહિ લઈ જવશ હં !”

“હા, પણ મમા અમે તો રોજ અર્ધા કલાકમાં તૈયાર થઈએ છીએ” અગ્યાર વરસનો શ્યાવક્ષ હવે અકલથી કામ લેવા માંડે છે.

“જે હમણાને હમણાં કપડાં બદલવા દોડી જશે તેનેજ હું વાંદરે લઇ જવશ, જે જે પછી કાંઈ આવવાને માટે રહે નહિ.” માતા પોતાનું સેવટનું હુકમનામું બહાર કરે છે.

સાર. બધાં દોડી જાય છે પણ સ્યાવક્ષ તો દડા સાથે રમ્યાજ કરે છે. “હું તો એક કલાક રહીને તૈયાર થવશ. નહિ કેમ લઇ જશે? બાકી મને આખા ઘેરમાં એકલો મૂકવાનાં છે?”

થાય છે બી તેમજ. મુગો મુગો રમીને તે તૈયાર થવા અસુરો જાય છે તે વાત તો માતાજી પોતાની ઉંઘમાં બૂલીજ ગયાં છે, અને જોટલી ખુશીથી પેલાં પોતાને કહ્યાસરનાં છોકરાંને માતાજી વાંદરે લઇ જવા બાહર નિકળે છે તેટલીજ ખુશીથી નાતાબેદાર સ્યાવક્ષને પણ તેમાં સામેલ કરે છે.

એ પરથી આપણને શું શીખવાનું મળ્યું? આ દમ્પત્તમાં બુચો નાતાબેદાર કાં થયો? હુકમો જ્યારે વાજખી હોતા નથી ત્યારે બાળક નાતાબેદારી કરવાને લલચાય છે.

તાબેદારીનો ખોહોળો અર્થ કાયદા પ્રમાણે કરવું એમ થાય છે. ખુદાની તાબેદારી આપણને કરવી જોઈએ કારણ કે તે સાહેબના કાયદા અકલપસંદ, ફાયદેગંદ અને અમલમાં મૂકી

શકાય એવા છે. જ્યારે એક રાજકર્તાના કાયદા દરોખસ્ત હોતા નથી ત્યારે રૈયત બખેડો કરે છે. માતપિતાની તાબેદારી કરવી સારી છે પણ માઆપો સંપૂર્ણ કાયદા રાખતાં નથી તેથી તેઓએ સંપૂર્ણ તાબેદારી મેળવવાની આશા રાખવી જોઈતી નથી. જો તેમ જોઈતું હોય તો તેઓના કાયદા દરોખસ્ત અને તદ્દન વાજબી હોવા જોઈએ.

વળી બીજું તેઓએ યાદ રાખવું જોઈએ તે એ કે જેમ ખુદ કાયદા વાજબી જોઈએ તેમ તે નમ્રતાભરેલી, મધુર અદાથી જાહેર થવા જોઈએ. બાળકને જંજેરીને, હલકું ગણીને, માઠું લગાડીને આપેલા એક હુકમ કરતાં ધીરે અવાજે અને મીઠાશથી આપેલા હુકમની કિંમત બાળક પિછાણે છે અને તે પ્રમાણે કરવાને લક્ષ્યાય છે. તેને બદલે “ચાલ જોડ”, નથી કેમ કરતી ?” “આપણા ખુચાજીને ફરવા જવા નથી ગમતું પણ કાલે તો એવણું જવું જ પડશે” “ચાલ રે પછી લાડ કરજે, વખત ના ગુમાવ” એવી તોછડી જબાને અને બાળકનાં બચપણને ગોચા અપમાન કરનારા સાદે બોલાયલા હુકમો બાળકને ઘણી વાર નાતાબેદાર બનાવે છે. એથી તેઓને હલકું, નમોજી લાગે છે. તેઓ સમજે છે કે અમને હસી કાઢવામાં આવ્યાં છે. તેથી ઘણી વાર તેઓ બેખડ થતાં માલમ પડે છે. જ્યારે નરમાસથી પતાવીને કહેલો હુકમ કડવો છતાં મીઠો લાગે છે અને બાળક નાતાબેદાર થતું અટકે છે.

અજ્ઞાન માતાઓના અજ્ઞાનપણનો અને તેથી થતી ખરાબીનો આ એક ખીન્ને દાખલો તપાસ્યે.

નાતાબેદારી—કારણ ખીન્નું.

ગુલાં આજે લગનમાં જઈ આવી ને માતા સાથે વાતે બેઠી છે.

“આશરે કેટલાં લોકો હશે ગુલાં?”

“બે એક હજાર હશે માયજી” ગુલાં જવાબ વાળે છે.

“નહિ રે દીકરા બે હજાર નહિ હોય.”

“અરે હારે, બધી બેસવાની કેવી અગવડ પડતી હતી ને?”

“તો ખી શું થયું?”—માયજી કહે છે—“બે હજાર કાંઈ એ ઝોરડામાં સમાય?”

“હારે હા. મને તો બે હજારજ લાગ્યાં” ગુલાં જવાબ આપે છે.

“ગુલાં, તું તારી બોંહસ છોડવાનીજ નહિ?”

“પણ તમે કાંઈ ત્યાં આવ્યાં હતાં કે જાણ્યા વગર મને બોંહસીલી કહો છો?”

ગુલાંને “બોંહસ” બોલતી ચટકો લાગી ચૂક્યો હતો.

“તું સુધરી ચૂકી. તારી એ જીદ કરવાની ટેવ તો કોણ જાણે ક્યારે જશે. તું તો એવી જીદીજ રહી જવાની.”

એવા સંજોગોમાં આપણને ધનસાફ કરવાનો છે. ગુલાંએ બોંહસ કીધી હતી તો ખરી, કારણકે લગનની મીજલસમાં બે

હજાર નહિ પણ પાંચસો લોકજ આબ્યાં હતાં. પણ શું તેણી કાંઈ બોંહસને લીધે પેહેલાં પાંચસો બોલી હતી ? નહિ, કદત અજ્ઞાન-પણાંથી. બોંહસ કરવાનો તો તેણીનો ખ્યાલ પણ ન હતો. એવી વેળાએ બોંહસીલી અને જીદી વિશેષણો ઉચ્ચાર્યાને બદલે માતાએ જે પુછવું જોઈએ તે એ કે “ દીકરા ત્યાં ખુરસીની કેટલી હાર હતી ? અકેક હારપર કેટલાં માણસ બેઠાં હશે ? બધી હારની ખુરસીઓ ભરેલી હતી કે ખાલી ? ”

આ સવાલોના જવાબો આપી શકે એટલી સમજ ગુલાં ધરાવે છે એટલે તેણીની માતા કહે છે “ જોયું હવે ! ચારસો પાંચસોની ગણતરી આવી, સંખ્યાની વાતમાં આપણે એમજ કગાઈએ છીએ—યોડાં હોય તે બી ધણાં ધણાં લાગે.”

આ સાચા પણ મીઠા અને નમ્ર સંધિયારાથી ગુલાં શું જવાબ આપે છે તે તમે સાંભળો છો ?

“ હા માયજી. તમે કહો છો તેમજ હશે. હવે મને યાદ આવે છે કે બે હજાર તો તે દિવસ આવા મોટા “ ટાઉન હોલ ”ના જલસામાં આપણે અટકળ્યાં હતાં.”

. સાર—અજ્ઞાનપણાં અને ગેરસમજીતીને લીધે બાળક નાતાબેદાર થાય છે. તેવી વેળાએ ગુસ્સે થઈને ધમકાવ્યાને બદલે હાજર રહેલી ગેરસમજીતી કે બોંહસનાં કારણ થઈ પડેલાં અજ્ઞાનપણાંને દૂર કરવું.

અલખતાં બણી જોઇને, જીદ કર્યા કરે તો તેની જીદમાં ખાળકને ફાવવા દેવું નહિ. જોન લોક મારની શિક્ષાના ફાયદા ન માનવા છતાં બોંહસના દુર્ગુણને દૂર કરવા તો નેતરની વટીક પનાહ લેવાની મનાઇ કરતો નથી.

ખાળકો માટે કાયદા થોડા રાખવા, સારા રાખવા, સારા સ્થાપ્તોમાં બહેર કરવા, સમજાવી પટાવીને કામ લેવું, એ બધું ખરું; પણ તાબેદારી ખાળક કરે તે દોઢ દિવસે થવી જોઇતી નથી. ચટપટ, ઝટપટ, તત્પર, તુરત થવી જોઇએ. નહિ તો તાબેદારી કામની શું ?

આ નિયતી વાત ખરી ખોટી તો ખુદાને ખબર, પણ ખાળકને તાબેદાર કરો તો એવાંજ કરજો !

એક વેળા પ્રશ્નના દેશના આગગાડી ખાતાના એક નોકરે જે આગગાડી સામસામે ઝડપથી આવતી જોઇ. ગાડીઓ સામસામી આવી અડકાય નહિ એટલા માટે એક ગાડી ખીજા રસ્તા પર વાળવા સારૂ તે એકદમ દોડ્યો. એવામાં તેણે પોતાનાં નાનાં ખાળકને સડકની વચ્ચે રમતું જોયું. જો તે છોકરાને બચાવવા જાય તો એક ગાડી ખીજે રસ્તે વાળવાનો વખત રહે નહિ અને તેથી જાને ગાડીઓ સામસામી આવી અથડાય, અને સેંકડો માણસો કચડાઇ મરે; જો તે છોકરાને પડતો

મૂકી એક ગાડી ખીજે રસ્તે વાળવા જાય તો ખીજ ગાડી તળે તેનું ઓકરું કચડાઈ જાય, એવી તે વખતે તેની સ્થિતિ હતી.

આ પ્રમાણે હોવાથી શું કરવું એ વિષે તે વિચારમાં પડ્યો. સેંકડો માણસોને બચાવવાનું પોતાનું મોટું કર્તવ્ય છોડી ઓકરાને બચાવવા જવાનું તેને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. તેથી તેણે દોડતાં દોડતાં યુમ પાડી, પોતાના ઓકરાને કહ્યું “સુધ જા.” એ પ્રમાણે કહી ગાડી ખીજે રસ્તે વાળવાની જગ્યાએ તે ગયો અને બંને ગાડીઓ સહીસત્તામત જુદે જુદે રસ્તે ફરી દીધી. પેલા ઓકરાને બાપના કહેવા પ્રમાણે તુરત કરવાની ટેવ હોવાથી, સડક વચ્ચે તુરત સુધ ગયો હતો અને તેથી તેને કંઈ પણ ધન્ય કર્યા વગર ગાડી તેની ઉપરથી ચાલી ગઈ હતી.”

તે બાળક બચ્યું ! ખુદા એવી તુરત વેળા થતી તાબેદારી શીખવવાની સમજણ આપણને આપે અને લાખો બાળકોને જીંદગીની મુશ્કેલીઓમાં એમજ બચાવે !

બાહાદુરી—શરમાળપણું.

બાહાદુરી અને શરમાળપણું એકેકથી ઉલટા જતા સદ્ગુણો હોય એમ પેહેલી નજરે માલમ પડે છે ખરું, પણ તે બંનેનું મૂળ એકજ હોવાથી તેઓ વિષે સાથે સાથે વિચાર ચલાવવો અનુકૂળ થઈ પડે છે. જે એકજ મૂળમાંથી બાહાદુરી અને શરમાળપણાંનાં ફાંટા નિકળે છે તે બાળકમાં રહેલી બીક છે. બીકનો થોડો કે ઘણો અંશ દરેક બાળક ધરાવે છે. જે બાળકમાં ડર જેવું કશું ન હોય તે બાળક ઉત્તમ બની શકે નહિ. બીક વગરનું બાળક જીંદગીમાં અનભયબી, ગંભીરતા કે દબ્બલો બોતું નથી. પણ ખુશાલીની વાત તો એ છે કે સાધારણ રીતે બાળકો એવાં હોતાંજ નથી. ફક્ત જે બાળકો ઘેલાંપણાની હદ પર ગયલાં હોય છે તેઓજ બીક શું ચીજ છે તે જાણતાં નથી.

એક બાળક કે જે સાધારણ રીતે બીકણુ નથી હોતું જે પારકાંથી શરમાતું નથી, ઠંડા પાણીથી, કે અંધારાંથી કે પડી જવાથી ડરતું નથી, અથવા જે જનવર પકડવા જાય છે, કસારી અને જીવજંતુ સાથે રમત કરે છે, તે પણ કુદરતી ગંભીરતાથી ઉપજતી દેહશતથી નિરાળું હોતું નથી અને તારાઓથી ઝગકતાં બનેલાં આકાશને - નિહાળતાં, કે વીજળી

અને ગગડાત સાંભળતાં, કે એક ગંભીર સ્વપ્નો જેતાં આખી જીંદગી સૂધી તેની અસર યાદ રાખે છે.

એવી રીતે કોઈમાં એક તરેહની અને કોઈમાં ખીજ તરેહની ખીક હોયછેજ. માખાપનું કામ એ છે કે અમુક બાળકમાં કેટલી ખીક અને શા માટેની ખીક છે તે શોધી કાઢવું. એ બાળકમાં સૌથી વધુ નિરાશી ઉપજવનાર એક નિસોસ પડેલું મંદ થઇ ગયલું બાળક છે. જ્યારે તે પોતાના બાળમાં કાંઈક સારું માઠું બનવા છતાં તે માટે લાગણી ધરાવતું નથી અને બેદરકાર રહે છે, કોઈપણ ચીજ સાથે બેળાવાની કે દુર રહેવાની મરજી દેખાડતું નથી, ત્યારે તેવાં બાળકમાં જેટલી ખીક ઓછી છે તેટલી તેનામાં આશા ઓછી હોય છે, તેની તનદસ્તીમાં અને મુખ્યકરી જ્ઞાનતાંતુમાં કાંઈ પણ ખામી રહેલી હોવી જોઈએ. ગાટે સર્વ પેહેલાં તેની તખીયેત પર આપણે ધ્યાન આપવું જોઈએ. પુરતા ખોરાક અને હવાપાણી ઉપરાંત તેને જીંદગીમાં મળ્લ લેતાં શીખવવું જોઈએ. તેની જોવાની શક્તિને અને લાગણીને કેળવણી મળવી જરૂરની છે, તેને દોડધામ કરાવવી, વાતચિત કરાવવી અને રમતગમતમાં તેનું મન રોકવું. જે આ અખતરો ક્ષેત્રે મંદ ઉતર્યો, એટલે જે આ ચીજોથી બાળક જેહનદાર અને ખુશાલ બનતાં શીખ્યું તો આપણને ખાતરી રાખવી કે બધી

લાગણી સાથે રક્તે રક્તે ડર અને ઝોશક પણ તેનામાં આવશે.

પણ આટલું ખસુસ કરી યાદ રાખવું જોઈએ કે ધણી વાર એક બીકણ બાળક ખાસ કરીને જે મગરૂર હોય છે તે આપણને એકમાર્ગી જેવું લાગે છે. આપણે તેની બીકને બીકના રૂપમાં જોઈ શકતાં નથી. જે બાળક મગરૂર અને બીકણ હોય છે તે સર્વથી વધુ એકમાર્ગી હોય છે, અને ધણીખરા દાખલા એવા બનતા જોઈએ છીએ કે બાળકના નાનકડા જીમરનું દુઃખ, તેના જ્ઞાનતાંતુઓની નબળાઈ, તેની દિવસની બેકરારી અને અંધારી રાત માટેની તેની દેહસ્તથી માઆપ અંજાણા હોય છે. બોંહસ યા એકમાર્ગીપણું યા બેદરકારીના ઝોઠાં તળે તે પોતાની બીક છુપાવે છે, તે એટલે સૂંચી કે સેવટે તે બીકની અસર તેનાં નાજુક બદન પર થતી દેખાય છે અથવા ખવાસને સમુજગો રદ કરી નાખે છે.

મીસ હેરીયેટ મારટીનો એ બાબત વિષે લખતાં ખુદ પોતાની બાલ્યાવસ્થાની દેહસ્ત બાબેનો જે અનુભવ લખે છે તે જાણવાજોગ છે કારણ કે તેણીના જેવી એક કાબેલ અબજાનો તે ખરો એકરાર છે. તે તેણીના પોતાના બોલોમાં હું નીચે આપું છું :—

“હું એક બીકણમાં બીકણ બાળકી હતી. છતાં મારી બીક કેટલી હદ સૂંચી ગઈ હતી તે કોઈ જાણતું હતું નહિ,

અને જાણી શકતે પણ નહિ. કારણકે જ્યારે ખીજ દરેક ચીજમાં હું ખુલ્લું બોલનારી અને ખુલ્લું કરનારી હતી ત્યારે આ ખીકની વાતમાં હું તદ્દનજ ચુપ હતી. ચાર વરસની ઉંમરે મેં જે સ્વપ્નો જોયો હતો અને તેથી હું જેટલી ખીધી હતી તે વાત છેક જ્યારે આજે ખી હું યાદ કરું છું ત્યારે મારું દિલ ધબકે છે. એક ખુલ્લાં આકાશ તરફ હું રાતે જોઈ શકતી હતી નહિ. બસ મને એમજ લાગતું કે તે ઝાડનાં મથાળાં પર છે અને મને કચડી નાખશે. હું ખુલ્લા વગડામાંથી પસાર થઈ જતી ત્યારે મને એવુંજ લાગતું કે મારી પછવાડે એક રીંછ દોડતું હોય. રાતે મને અતિશય ખીક લાગતી હતી.

“સર્વથી વધુ “મેજીક લેનર્ન” મને ગભરાવતું હતું કે જે અમને વરસમાં એક બે વાર દેખાડવામાં આવતું હતું. તે એક મોટી મજાહ છે એમ ખીજાં અંકેકમાં વાત કરતાં અને હું પણ તેમ જોવાને મારું બનતું કરતી પણ જ્યારે ખી તે “મેજીક લેનર્ન” તું સફેત કપડું અને તેની ઉપરની પીળા રોપણીનું કુંદાળુ જોતી ત્યારે માથાથી પગ સુધી મારું તમામ બદન પરસેવાથી ગરકાવ થઈ ચૂતું. મારા પિતા પાસે એક ચિત્ર હતું જે તેવલુ નાના છોકરાં રમે ખીએ એવા વિચારથી છુપાવી રાખતા. તેવલુ એમ તો ધારીજ ન શકતે કે તેર વરસની છોકરી તેથી ખીતી હશે.

“જ્યારે હું તેર વરસની થઈ ત્યારે એક વાર તે ફાણસ નાના છોકરાંને દેખાડવાનું કામ મને સોંપવામાં આવ્યું. પેલું ચિત્ર મારા એક બાઈએ સર્વને દેખાડ્યું. પેહેલાં તો મને એટલુંજ લાગતું હતું કે તે ચિત્રને જોઈને હું હસી શકતી હતી નહિ પણ હવે તો હું પાસે પડેલી ખુરસીનો ટેકો લેવા વિના ઉભી વટીક રહી શકી નહિ. શરમનો વિચાર જો મારાં મનમાં ન હતો તો કદાચ હું પડી જતો.

“વળી હું જે મરદ શિક્ષકોના હાથ તળે શીખી તે બધું મેં લગભગ ગુમાવી દીધા બરાબર હતું. જ્યારે તેઓ મારો પાઠ શરૂ કરવા બારણું યોકતા ત્યારે મારી યાદદારત હમેશાં મને દગો દેતી અને હું તેઓને એક બી સવાલ પુછી કે કાંઈ બી બોલી શકતી હતી નહિ. કદી બી હું મારા વાજાંતના શિક્ષક આગળ વળડી શકતી નહિ અને જ્યારે હું ચોક્કસ જાણતી કે કાંઈ બી મને સાંભળતું નથી ત્યારેજ મારાથી ખુદા અવાજે ગીત ગવાતું હતું.

“આ સર્વે કારણોથી મારી તબિયત નાદરસ્ત રહેતી. મારી ચાલચલણ હમેશાં બીજાંને ચીડ ઉપજાવે એવી હતી અને મારો ખવાસ થોડો વખત એટલો બગડી ગયો હતો કે બીજાંને તે ચલાવી લેવો મુશ્કેલ લાગતો. જે વરસથી મારી આવી બીક ઝાંઝી થતી ચાલી તે

વખતથી મારો ખવાસ સુધરતો ચાલ્યો. આ સધળાં વરસો દરમ્યાન મારી ખીક છુપી રાખેલી હોવાથી મેં મારી આસ-પાસનાને ખોટા વિચારોથી દોરવ્યાં. મારામાં જે કઠંગી ખોંઢસ અને બેદરકારી તેઓને લાગતી હતી તેના બિતરમાં આ ન વર્ણવી શકાય એવી ખીક હશે એમ તેઓને સ્વપને વગીક ખ્યાલ આવતો ન હતો કારણકે હું ઝાડો ચઢવા જેટલી હિંમત દેખાડતી, ભીંતો કુદાવતી, મોટા કુદકા મારતી, કાંઈ પારકાં પણ નરમ હેતાણુ દિલના માણુસો સાથે ઘણી મળી જતી અને કદી ખી હું ખીકણુ છું એવું બોલતી કે બતાવતી નહિ. ”

ઉપલો લાંબો એકરાર તેના ખરા આકારમાં એક ચેતવણી સમાન છે. આથી ખીનઅનુભવી માતપિતાઓને વિચાર કરવાની તક મળશે કે બાળકમાં જે બેદરકારી કે એકમાર્ગી પણાંનો ગુણ વારંવાર દેખાવ દેતો જોવામાં આવે છે તે કાંઈ દાખલામાં અંતરની આ ખીકને આભારી હોય.

હિંમતવાન છોકરાં ભવિષ્ય માટે સારી આશા આપી શકે છે અને જ્યારે એક બાળક મુશ્કેલી અને નડતળને મારી હટાડવા કોશેશ કરે છે—દરેક વેળાએ, દરેક જગ્યાએ, છૂટાંપણાથી અને ખીક વગર—ત્યારે તે દેખાવ માતપિતાનાં હૈયાંને ખરેજ હરખાવે છે. કેટલી હાડમારી અને અસુખમાંથી

એક જોરાવર જ્ઞાનતંત્રીઓનું તનદરસ્ત બાળક બચી જાય છે ! એ તો ખરું, પણ જ્યારે બાળક આમ દેખાડે અને જ્યારે મમર માતપિતા ઉમેદ રાખે કે બલિષ્ઠમાં તે એક બાહાદુર પેઢીવાન, એક શોધક કે એક વગવાળો માણસ થશે ત્યારે તેઓએ યાદ રાખવું જોઈએ કે ખરેખર તેને એક મોટા માણસ બનાવવા માટે તેનાંમાં રહેલી બીકથી તેને ધણું શીખવું અને ધણું ખમવું જોઈએ છે. તેનામાં થોડી કે ઘણી બીક રહેલી છે એ તો નક્કીજ છે. માખાપે તે શોધી કાઢી તેને કુદરતી માન અને નમ્રતાનું રૂપ કેળવણીથી આપવું જોઈએ છે કે જે સદ્ગુણો આપી જીંદગી તુક્કી અગત્યના છે. જો કોઈ પણ માણસ કોઈ અમુક ચીજની બીક મનમાં રાખીને મોટું નહિ થયું હોય અને બીજી કોઈ તેના કરતાં વધુ બળવાન શક્તિને માનની નજરથી જોતાં શીખ્યું નહિ હોય તો તેવું માણસ પોતાની દરજ સંપૂર્ણ બળ લાવી શકે નહિ.

કોઈ બાળક બીક પોતે દેખાડતું નથી તો કોઈ માત-પિતા તેને ખુદ બીવડાવે છે. કોઈ વાર એક શિક્ષક એક છોકરાપર નેતર બાગી જાય ત્યાં સુધી તેનો ઉપયોગ કરે છે કારણ કે તે નેતરથીજ સમજાવવા માંગે છે કે તે કોઈના હાથ તળે છે, તેની ઉપર કોઈ બળવાન હાથ હકુમત કરે છે અને તેથી તેણે પોતાનું કામ ખરાબર કરવું જોઈએ. આવી હાડમારી

છોકરાને નિરાશ બેંહરીતો કે ઠગારો બનાવે છે. ઘણી વાર આપણે ચીડક માતપિતાને એક ચપળ, ચંચળ બાળક સાથે ખીક આપી કામ લેતાં જોઈએ છીએ, જેવી કે અંધારામાં ગોંધવું, અથવા મારવું, અથવા કોઈને આપી દેવું વિગેરે. એક નરમ દિલના માતપિતાને કે તે બાળકના શાંત જીવનમાં કેમ ખીક અને દેહસ્ત પેસાડવા ગમે ? ખરાં હેતવંતાં માઆપ સમજે છે કે એક બચ્ચાંનો હાથ દઝાડવો યા બાળવો તેનાં કરતાં વધુ ધાતકી આ જાતની ખીક બેસાડવી છે.

બાળકમાં જે ખીક છે તે શું હોય છે ? એક છોકરો જે ઘણી વાર અંધારાંથી કે એક બળદથી કે એક ભુતના ખ્યાલથી ખીતો જણાતો નથી તેજ છોકરો એક છાકટા માણસને જોઈને કે એક સખત સખુન સાંભળીને ડરી જાય છે. એક છોકરી કે જે એક કરાગિયા કે દેડકાથી કે ચોર ભુટારાથી ડરતી નથી તેણી પોતાની માતાના એક ડોળાથી ડરી જાય છે અથવા એક દરદી માણસના ખીજાનાં આગળ ઉભી રહેતાં ધુજવા પડે છે જે જાતની ખીક હોય તેને માતપિતાએ સંભાળથી પણ છુપી રીતે તપાસવી જોઈએ છે. અને તેને શોધી કાઢ્યા બાદ બાળકને સમજાવીને અને જાતે ઉપાય કરાવીને તે ખીકને મારી હંકાવવા શીખવવું જોઈએ છે. એક હિમતવાન કે ખીકણ કોઈ પણ બચ્ચું

મુખ્ય કેળવણી માઆપના જાતી દાખલાથી લે છે. જે માઆપની રાજની જાહેરી બાળકને એવું શીખવે કે તેઓ ખોટું કરવા સિવાય બીજાં કશાંથી બીતાં નથી તો પછી હિમતવાન કે બીકણુ દરેક બચ્ચાં મોટે વેહલે તેજ ધોરણુપર ચાલે અને થોડી કે ઘણી ઢીલ પછી બંને જાતનાં બાળકોને અંતરણુ કહે તેમ કરવાની હિમત આવે. જે એકજ ચીજથી ધરનાં સધળાંને બાળક બીતાં જોશે તો તેપણુ તેમજ કરશે. આ એકજ ચીજ તે પાપ હોવું જોઈએ.

ત્યારે કુદરતી બીકણુ બાળક માટે શા ઉપાયો લેવા ? માતાએ તેની તરફ દીલસોજી બતાવી તેની બીકનો ઉપાય કરવો. કદાચ આમ કહેવાનું બીનજરૂરનું લાગશે. વળી એવી કેમ માતા હોય કે પોતાનાં બાળક તરફ મીઠાશથી અને દયાથી નહિ વર્તે ? ખરું; પણ ઘણી વાર ગમે એવા પ્યાર છતાં માતાઓ પોતાનાં બાળક તરફ કડવાં બને છે. કોઈ બાહેરનું આવેલું ગયલું હોય તેટલાં રહેજ મસ્તી કરતાં બાળકને સત્તર-ગણું વધારે ખમવું પડે છે. કોઈ વાર એક સુંદર ફલાવરવાળું ભાંગી નાખ્યા પછી બાળકને આપણે ધુનતું જોઈએ છીએ કારણ કે એવી સુંદર ચીજે ભાંજી નાખવા માટે તેને ઘણી વાર સખત શિક્ષા કરવામાં આવી છે. અથવા રાતે આખો વખત ઉજાગરો કરાવ્યો તેથી બીજે દિવસે માતા બાળક સાથે કડવા-

સથી જોતે છે અથવા કામમાં ગુંટાયત્રી હોય ત્યારે બાળક કાંઈ પૂછવા આવે તો ચીડાઈને ચાલી જવા કહેછે. આમ ન કરતાં એક ખીકણુ બાળકને રમતમાં મદદ આપી હિંમતવાન બનાવવું જોઈએ. બચપણથી બાહાદુરીની નાની વાર્તાઓ તેને કહી સંભળાવવી જોઈએ. પણ જે મુખ્ય ખીના તેનાં મન પર ઠસાવવી તે આ કે તમે તેમજ ખીજાં ઘણાં ભલાં માણસો જોડું કરવા સિવાય ખીજાં કશાંથી ડરતાં નથી. તોફાનથી, ગર્જનાથી, ફુકાળથી, મરકાથી, હોનારતથી કે દુઃખ દરદથી કશાંથી ડરવાનું છેજ નહિ.

વળી બચપણથી બાહાદુરીની લાગણી ખીળવવા માટે બાળકને દુઃખ ખમવાની ટેવ પાડવી. આ તો જરા હાસ્યજનક લાગશે. વળી બાળકને દુઃખ ખમવાની ટેવ પાડવા જતાં તે માઆપ તરફ ધિક્કારથી જોશે એમ પણ આપણને લાગશે. તેના વાંક માટે તેને શિક્ષા ન કરવી પણ તેને હિંમતવાન બનાવવા માટે કષ્ટ ખમતાં શીખવવું એ પણ વળી કઠંગુ લાગશે. ખરેજ! પણ બાળકની કેળવણીનો સવાલ એટલો તો વિશાલ છે કે કઠંગુ, હાસ્યજનક, ઉલટું સુલટું દેખાતું સર્વ આપણને કરવું પડે છે.

બાળક દરેક નાના દુઃખ માટે કગળવાની ટેવ ધરાવતું હોય તો તે તરફ નાપસંદગી બતાવવી જોઈએ. ઉલટું તેને નજીવું નજીવું કષ્ટ આપવું અને તે તે

સાંખી જાય એવી ટેવ પાડવી. જોત લોક પોતાનો એ વિષેનો અનુભવ દર્શાવતાં લખે છે કે એક છોકરો ધણો નરમ લાગ-ણીનો હતો, તેને શિક્ષા તરીકે બોલાવલા એક ગુસ્સાના બોલથી ધણું દુઃખ થતું પણ તેને આ સહગુણ શીખવવા માટે તેના માઆપ તેને મસ્કરીમાં મારતાં-પછી તે જરા સખ્ત બી હોય-તોયે તે હસીને ખમી જતો.

આપણે ધણી વાર એવાં બાળકો જોઈએ છીએ કે જેઓને હસવામાં જો જરા જોરથી હાથ લાગી ગયો તો તુરત આંખમાં લાવી દે છે. તેવાં બાળકોને આ તરેહનું શિક્ષણ ફાયદો કરી શકે એમાં શક નથી.

એ સર્વ તો રહ્યું પણ શારીરિક કસરતથી બાળકને ખડતળ કરવામાં પણ આપણે કેટલાં પછાત છીએ ! જરા બાળક દોડ્યું તો “ અરે એ પડી જશે ” જરા વધું ચાલ્યું તો “ અરે એ થાકી જશે ” વિગેરે વાક્યો તો જાણે માઆપના મોંઢમાંથી નિકળેલાજ છે. આપણાં બાળકોને રહેજ પણ વર-સાદમાં બીંગતાં મોકળવાની આપણે હિમત કરી શકતાં નથી. જો એક બાળક ઝાડ પર ચઢવા જોટલું ખડતળ પોતાને સાબેત કરે છે તો તુરત આપણે ચિડાઈને તેને તેમ કરવા ના કહીએ છીએ.

ધણી વાર ખાળકીઓ એક ઓરડામાંથી ખીળ ઓરડામાં અંધારામાં જતાં ખીએ છે. ધણાં ખાળકોને એકાંત-પણાનો ડર રહે છે. કોઈના જ્ઞાનતંતુઓ ખીન કેળવણીથી અને આશ્રમ વગર એટલાં નબળા રહી ગયાં હોય છે કે તેઓ કોઈના કદના ખુમ વટીક સાંખી શકતાં નથી.

કોઈ કોઈ ખાળકીઓને અમરથી વાત કરવા બોલાવ્યે તો તેઓ ખરેજ દયાને પાત્ર દેખાવ રજી કરે છે. ખીતાં ધુજતાં અકેકું પગલું આગળ ભરતાં તેઓ આપણી નજદીક આવે છે. કોઈ કુટુંબોમાં પિતાજીનું નામ સાંભળતાં ખાળકો હારેકટાર બેસી જાય છે. જ્યાં હસાહસ, વાતચીત રમતગમત, ગડબડ ગોંધાટ પાંચ પળ આગમજ વ્યાપી રહેલાં હોય છે ત્યાં ખાવાજીનાં પગલાં તે સધળાંને ચુપકીદીમાં ગરક કરી નાખે છે. આ ખીનજરની ખીક કોઈખી અધટીટ સંજોગોથી બરપા થયેલી હોય છે.

યુરોપિયન પ્રજાની આપણને એ વાતમાં ધણી નકલ કરવાની છે. ખાળકો અને માતપિતા વચ્ચે જે એખલાસ અને છૂટાંપણ એ પ્રજા ધરાવે છે તે પરથી આપણને ઘડો લેવાનો છે. બચપણથી તેઓનાં ખાળકોને એકલાં મૂકવામાં આવે છે અને અંગ બળની કસરત આપવામાં આવે છે જેથી તેઓને પેહેલાંથીજ હિમત આવે છે.

મુંસાફરોના અનુભવ ઉપરથી માલમ પડે છે કે અમેરિકામાં ઉંચા બચલીત પાહડો પર બાળકો ચઢે છે. વૃક્ષાન ગમે એવું છતાં ઉંચા પુત્ર પર બાળકો દોડી જાય છે. સ્પીટઝરલેન્ડમાં ઘણાં નાના બાળકો ખડકો પર કુદાકુદ કરેછે કારણ કે પોતા પર મુસ્તકીમ રેહવાની ટેવ તેઓમાં અચ-પણથી પાડવામાં આવી છે. ઇજિપ્ત અને ન્યુજીયામાં પાંચ વરસની ઉમ્મરના છોકરાઓ નાઈલના ધોધમંધ વેહતાં પાણીમાં બટકાંની પેઠે તરે છે.

આપણામાં આ સંવળું કેટલું થોડું જોવામાં આવે છે ! એવી શારીરિક બાહાદુરી મનની બાહાદુરીનું મૂળ છે એમ શું આપણુ સર્વ નથી જાણતાં ?

દયા—માયા.

અરે ! શું આપણાં નિર્દોષ નાનાં બુલકાંઓના દિલમાં સેહતાન વાસો કરતો હશે કે એ નાના જીવડાઓમાંનાં ધણાંઓ દયાળુ નહિ પણ ધાતકી નજરે પડે છે ? તમારા વડા બુચાએ જો એકાદ કાગડાને પકડીને દોરીથી લટકાવ્યો હશે કે નાનું બુલકું પણ ખડખડ હસીને તેમાં એવી તો મળ્નહ મેળવશે કે ધડીભર આપણને વિચાર આવે કે શું એનામાં જનનવરી ખવાસ એટલો બધો વ્યાપી રહ્યો છે ?

કુતરાને કોઇ રસ્તે ચાલનાર ધાતકી માણસ પથરા મારતું હશે તો જેમ જેમ કુતરો વધુ બુમો પાડશે તેમ તેમ આપણી નાની બુચી કે બુચાને વધુ ગીલગીલ્યાં છુટશે.

વળી એટલુંજ નહિ. જો કોઇ નોકર આજ્ઞરી હશે તો તેને તમારું બાળક ઉંઘમાંથી વારંવાર હાથ લગાડી ઉઠાડ્યા કરશે. પણ મળ્નહ તો તેને ત્યારેજ પડશે કે જ્યારે પેલો ઉંઘનાર માણસ દુઃખની એક એક વધુ હાથ ખેંચતો જશે !

કોઇ પડી જશે તો બાળકોને ગમત પડશે, કોઇને શિક્ષા કરવાની હશે તો તેઓ ઉલટભર, તમને તેની વારંવાર, બરાબર યાદ આપશે. દુઃકમાં કોઇ બી ચીજને, પક્ષિને, જનનવરને કે માણસને નુકસાન પોંહોંચાડવામાં તેઓ મળ્નહ મેળવશે.

વળી જે શબ્દોથી પોતાની દાયા ધણી ચીડાય છે, ધણી ખિન્નવાય છે, ધણી દલગીર થાય છે તેવા શબ્દો પણ તે આર વાર વધુ બોલશે અને કામથીજ નહિ પણ શબ્દોથી પણ દુઃખ દેખને તેને ધણીજ રમુજ પડશે.

ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં નાનો જાત્ર સામેના ધરની બારીને ટાંકી ટાંકીને ઝીણા પથરા મારવામાં મગ્ન હો છે. તે કહે છે કે તેમાં તેને ધણીજ મગ્ન પડે છે કારણ કે પથર જઈને તે બારીને અડડશે ત્યારેજ તે જીતેલો ગણાશે. ગરીબ મિત્રારો જાત્ર, તેને ખ્યાલ નથી આવતો કે જેવો પથર જઈને અડડશે કે બારીના કાચના-ટુકડા થશે. તેને તે બાબે કશું ધ્યાનજ નથી. અગર એટલું ધ્યાન હોય છે તો તેનાં પરિણામનો તેને કશો ખ્યાલ રહેતો નથી. એવી રીતે ધણી વાર બાળકોને જેમ બીજાનો વિચાર નથી રહેતો તેમ ધણી વાર તેઓથી બીજાને જે નુકસાન થાય છે તે અજાનપણમાં અને અજાણપણમાં થાય છે. તેવી વેળાએ માતાએ તેને ખ્યાલ આપવાનો છે કે તે બાળક અમુક માણસની કે જનવરની જગ્યાએ પોતે હોય તો તેને અમુક ચાત્રથી કેટલું દુઃખ લાગે !

ધણી વાર આપણુ ઉમ્મરે પુત્રેલાંને વડીક એ ખ્યાલ આવતો નથી તો બિચારાં બાળકોને ક્યાંથી આવે ? કવિ સદી એક કાળા છોકરાની વાત કહે છે કે જેને બીજા છોકરાઓ " ખસેક મુર " કરી કહેતા હતા. એક દિવસ, બરફ પર દોડવાનાં

સધીના બુત ખરાખ થઇ ગયાં ત્યારે પેલા કાળા છોકરાએ પોતાનાં વાપરવા આપ્યાં. જ્યારે સધી તે પાછાં વાળવા ગયો અને બોલ્યો “ ઉપકાર થયો, બ્લેક મુર ” ત્યારે તે છોકરો આંખમાં આંસુ લાવી બોલ્યો “ અરે, હવે મને બીજી વેળા ‘ બ્લેક મુર ’ ના કહેશો. ” કવિ સધીની કાંઈ લાગણી દુઃખવાની મતલબ ન હતી પણ જ્યારે તે “ બ્લેક મુર ” કરી બધાંની પેટે બોલ્યો ત્યારે તેને વિચારજ ન આવ્યો કે અગર કાંઈ બીજું તેને પોતાને એવે નામે બોલાવે તો તેને પોતાને કંટાળું લાગે ? એવી રીતે આપણુ ઉમ્મરે પુગેલાંને વટીક બીજાંની લાગણીનો ખ્યાલ કંટાળીક વાર રહેતો નથી તો પછી બાળકોને તો ક્યાંથીજ રહે ? એમ છે ત્યારે તો માખાપે બાળકને વારંવાર નમ્ર યાદ આપવી જોઈએ કે તેનાં અમુક કામ યા શબ્દો બીજાને શું ફાયદો યા નુકસાન કરશે ? આથી અંબજીપણામાં બીજાંને દેવાતાં નુકસાનનો બાળક ખ્યાલ મેળવી તેમ કરતું અટકશે.

પણ જાણી જોઈને વસ્તુઓને ભાંજફાડ કરવાની તો તેઓની ખાસિયતજ હોય છે, તેનું કેમ ?

જો એકાદ બીરુત તેની ધરાયતી ભૂખ પછી તેના હાથમાં રહી જવા પામી, તો તેની આખેરી આવેલીજ છે, તેના ભાંગીને ભુકા તે મના સેહાને કરેમોજ છે !

એક રમવાની ડાંલીપર પણ તેઓમાંના કેટલાંકે જઈ શુભરવામાં બાકી રાખતાં નથી. તેના ડોળા બાહર ખેંચી કાઢી, તેના હાથે ધાયેલ કરી, પગે લુલા કરી તેના આખાં બદનને માથાથી પગ સુધી ખુનખાર રીતે જખમી કરશે ત્યારેજ આપણી નાની બુચી કરાર પામશે !

જે સુંદર રંગના કાગલો તેઓને બહેશ કરવામાં આવ્યાં તો તેમને અકેક સાથે મૂકીને તેને કાંઈ શોભાયમાન રૂપ આપ્યાને બદલે બચ્ચું તો તેને ફાડવાજ માંડશે !

અલખતાં કોઈક બાળકે એ ખાસિયત નથી ધરાવતાં, પણ તે તો બહુ જુજ સંખ્યામાં છે. સારા સંજોગોથી કોઈની આ ખાસિયત બહેલી દૂર થાયછે તો કોઈની ઉલટા સંજોગોમાં મૂકાવાથી વધુ મજબ થાયછે. વરસ જતાં છોકરાઓની આ ખાસિયત તેઓનાં તરેહવાર ધાતકી કામોથી અને તેઓના હાહાહાણાંપણાથી આપણને તેનાં ખુદ્દાં સ્વરૂપમાં જણાય છે. બાળકમાં એ ખાસિયત કાં આવે છે તેના કારણ વિષે વિચાર કરીશું તો આટલું સમજ પડશે કે તેઓમાં જે શક્તિ, જે જોર—પછી તે મનનું કહો કે તનનું, તેનો તેઓને ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે છે અને સદ્ ઉપયોગ તરફ તેઓની વલણ ફેરવનારી માતા તરફની કેળવણીની ગેરહાજરી, એટલે પછી બાળક પોતાના જોરનો ગમે એવો ઉપયોગ કરેછે.

વળી બાળક ચીજોની ભાંજફાડ કરે ત્યારે આટલુંજ નહિ સમજશે કે નાશ કરવાના શોખને ખાતરજ બાળક તેમ કરે છે. ત્યારે વળી આપણને એક બીજો વિચાર કરવાનો છે અને તે એ કે ઘણી વાર નવું જાણવા શીખવાના શોખને લીધે તેઓ રમકડાં કે હરકોઇ બીજી વસ્તુઓને ભાંજે છે. દાખલા તરીકે એક ડોળી આપણે બાળકને રમવા આપી. આપણે જોઇએ છીએ કે બાળક તેને ભાંજી ફાડી નાખે છે. તે કાંઇ ડોળીને બદલુરત બનાવવાજ નહિ કે તેને હસ્તીમાંથી અડધી નાખુદ કરવાજ નહિ, પણ તેનું પેટ શાનું બનાવ્યું છે, તેના પગમાં શું ભર્યું છે, તેના મોંમાં દાંત કેમ મૂક્યા છે, તેના ડોળો ચળક ચળક કેમ ચમકે છે એ વિગેરે વિચારોથી બાળક પોતાની વાહડકાપ શરૂ કરે છે. માટે આ બંને ચીજો ભેળી નાખવી નહિ. અને જેવું બાળક કાંઇક નવું જાણવાની હોંશમાં થોકથાક કરવા માંડે કે માતાએ તરારો મુકવો નહિ પણ, તેથી ઉત્તરું, એવી જાતનાં રમકડાં તે બાળકના હાથમાં મેલવાં કે જે તેને જોઇતું શિક્ષણ પુરું પાડે.

પણ હવે જરા એક બીજી બાજુ તપાસશો ? દયા માયાનો ગુણ ખીજવવાનું કામ માતપિતા માટે ઘણું અઘડું નથી. આપણે શરૂઆતમાં બાળકોની ભાંજફાડ કરવાની અને દુઃખ દેવાની ટેવ વિશે બોલી ગયાં ત્યારે હવે આપણાં એ

ફરેસ્તાઇ બુલકાંઓમાંનાં કેટલાંકને ઇનસાફ આપવા ઢાળની બીજી બાજુબી તપાસ્યે, અને પછી જણાશે કે કોમળ હૃયાંના એ બુલબુલોમાં દયા માયા તો વેહતી રહેલીજ હોયછે અને તેને ખીજવવાને ઘણી મુશ્કેલી પડતી નથી.

કેટલાંક એવાં બાળકો જોઇએ છીએ કે જેઓ કુતરાંને લુખ્યાં રહેવા દેતાં નથી, મરઘીને તેનાં પીળાંથી વિખુરી પડવા દેતાં નથી, પોતાના માનીતા પોપટને કાંઈ હાથ લગાડે છે તો ખિજવાઇ ઉડે છે. કાંઈ ગરીબ લંગડા કે અપંગ માણસની કાંઈ મશ્કેરી કરે છે તો તેઓને લાગી આવે છે. વળી આ વાત રમુજી લાગશે પણ તે ખરી છે કે એક દિવસ એક બાળક દરિયે કીનારે પડેલી કાડીઓને એક જગ્યાએથી ઉંચકી બીજી જગ્યાએ મૂકવા લાગ્યું તે વેળા તે બોલ્યું “ અરે મને કાંઈ એકની એક જગ્યા પર રહેવા દે તો મને કેટલું લાગે ! એ કાડીઓ બિચારીઓ એકનેએક ઠેકાણે પડી રહે છે માટે એઓને સોહવાતુંએ ન હશે. હું એઓની જગ્યા રોજ બદલવા કરીશ.”

વળી એક બાળકી અમુક નાના પતંગ્યાને પકડી એક મોટાં પતંગ્યાની નજદિક લઇ જઈ બોલતી સમજતી કે “આપ નાના પતંગ્યાને હું એની માતા આગળ લઇ જાઉં તો તેથી એ કેટલું બધું ખુશી થાય છે”

બાળકની આ ખાસિયતોનો અનુભવ મેળવીને તેનામાં માયાનો ગુણ કેમ ખીજવીશું ?

જ્યારે તે વગર કારણે એક પાંદડાંને ચીમડાવી નાખે, કે કુતરાની પુછડી તારણે, ત્યારે તેણે વાંક કાઢે છે એમ તમોએ તેને જણાવવું. જેમ હર કાઈ ખીજ વાંક માટે તમે શિક્ષા કરતાં હોવો કે કુદરતી શિક્ષા ખમવા દેતાં હોવો તેમ આ વાતમાં કરવું. તમોએ જો તેને એક ચક્ષી આપી હોય અને જો તેની સાથે બાળક ધાતકીપણે વર્તે તો તુરંત તે લઘુ લેવી અને ખુદ્ધું બતાવવું કે તેને વાતમાં દમ દીસ્તો ન હશે પણ તમારું દિવ્ય તેથી દુઃખાયું છે. વળી તે રોજ ચક્ષીને દાણા ખવાડે છે, પાણી આપે છે અને હરેક રીતે તેની જતન લે છે કે નહિ, એ વિષે માતાએ ખાતરી કરવી. એક માતાએ પોતાની ત્રણ બાળકીઓને પક્ષિઓ આપી તેઓની સંપૂર્ણ જતન લેવાની ટેવ પાડી હતી. તેનાં પરિણામમાં તેઓ સઘળાં ધણાં દયાળુ નિવડ્યાં અને તે માતા પોતાની બાળબાળાનાં માણસો આગળ ધણી વાર બોલતી હતી કે તેણીની છોકરીઓનો ખવાસ ધણો માયાળુ નિકળ્યો હતો તેનું મુખ્ય કારણ આ હતું કે બચપણથી તેઓને પક્ષિઓ તરફ માયાળુ થતાં તેણીએ શીખવ્યું હતું.

જનનવરો તરફનું ધાતકીપણું અટકાવ્યું તો માણસ તરફ પણ તેઓ તેમ કરતાં અટકશે. કારણકે જનનવાર સાથે

સંગદીક્ષ થતાંજ તેઓ માણસને પણ ઇજા કરવાને ખુશી થાય છે. આ કારણથીજ કસાર્ધઓને જુરરો તરીકે લેવામાં આવતા નથી કારણ કે તેઓનું દિલ જનવર કાપતાં કાપતાં સંગદિલ બનેલું હોય છે અને તેથી તેઓ ઇનસાફ કરવામાં જોઈએ તે કરતાં સખત બને એમ ધારવામાં આવે છે. માટે જનવરો કે પક્ષિઓ તરફ બાળકો જાણી જોઈને કે અંજળી-પાણીમાં સ્નેહ બી ધાતકીપણું ન બતાવે તેની ચોક્કસાઈ રાખવી. વળી કોઈ જનવરને બાળક પથરા મારી મોજ મેળવતું હોય તો તેને રમુજ માનીને તેની સાથે કોઈ કોઈ માતપિતા પણ સામેલ થાય છે તેમ તો કદી કરવું નહિ પણ પોતાની નાપસંદગી તુરત બતાવવી.

એથન્સ શહેર અગાઉ વૃદ્ધ માણસોની બનેલી એક પંચના તાબા હેથલ હતું. તેઓ ખુદશી હવામાં બેસી, શેહેરને લગતા તરેહવાર સવાલો પર તકરાર કરતા અને અપરાધીઓને સજા કરવા માટે વિચારો ચલાવતા. એક દિવસ એક ચંદ્રીએ એક સકરાના સપાટામાંથી બચવા માટે તેઓની વચ્ચે ઉડીને એક જૈફ માણસના ઝમા તજે આશરો લીધો. પેલા માણસે તેને પોતાના શરીર પરથી ખેંચી કાઢી અને જમીન પર એટલાં જોરથી ફેંકી કે તે બિચારી તત્કાલ મરણ પામી. બીજા બાઇબલ ન્યાયાધિશોએ આ જોયું. તેઓને લાગ્યું કે જે માણસ ગરીબ પક્ષીને આમ કરે તે કવી રીતે ઇનસાફ

આપવાને હાયક હરે ? તેઓએ વિચાર કરી પેલા ચોક્કસ માણસને પોતાની ટોળીમાંથી કાઢી મૂક્યો.

જે માખાપ પણ બાળકનાં નજીવાં ધાતકીપણાં માટે આટલો બધો અણુગમે બતાવતાં રહે તો પછી બાળકો પાછાં તેવાં થવાની હિંમત કરે નહિ. બાળકને તવારીખનું જ્ઞાન આપવામાં પણ ઘણી સંભાળની જરૂર છે. જેવાં બાળક મોટાં થયાં અને નિશાળે ગયાં કે ઇતિહાસની ચોપડી તેઓના હાથમાં બીજી ચોપડીઓ સાથે આવી પડશે. ઇતિહાસની માહભારત કથાઓ અને બાહદુરીના કામોમાં જોશે તો ખુનરેજી અને કાપાકાપી. એવી વિગતો બાળકનાં હાથમાં મૂકવાથી ગોયા તેની આગળ ધાતકીપણાંની તારીફ ગાયલી કહેવાશે અને તેઓ ખુનખાર થવામાંજ બાહદુરી સમજશે, એટલે કોઇને ખુમ પડાવવામાં, કોઇના ઉપરવારી થવામાં, કોઇને સતાવવામાં, કોઇને રડાવવામાં તેઓ પોતાને મોટાં ગણશે અને એવી રીતે, માણસાઈપણું જે ચીજ કરવાને શરમાય તેને તવારીખમાં માનપાન અને કીર્તી મેળવતાં જોઇને બાળક પણ ખોટી અસર થાય છે.

એ જાતની સાવચેતી ઉપરાંત બાળક પોતાના શબ્દોથી કોઇની લાગણી ન દુખવે એટલા માટે માતૃપિતાએ પોતે નોકરો સાથે નરમાશથી વાત કરવી જોઈએ છે. બાવાજી

શુરસાથી મનભાવતું બોલી ગરીબ નોકરને સતાવે અને તેમ કરતાં હહા મસ્કેરી કરે, તો બાળકને પણ તેમ કરવાને શીખવ્યું અને બચપણમાં પડેલી તેવી ટેવથી મોઢું થતાં બાળક ઘણી વાર તેવું જ રહી જાય છે માટે એ બાળકમાં માતાએ “Fireside Education” માંથી આ શીખામણ લેવાની છે—Teach your children never to wound a person's feelings, because he is poor, because he is deformed, because he is unfortunate, because he holds a humble station in life, because he is poorly clad, because he is weak in body and mind, because he is awkward or because the God of nature has bestowed upon him a darker skin than theirs.”

હેલ્થે વળી જાતિ દાખલાની સિદ્ધારસ કર્યા વિના ચાલતું નથી. માત્ર પોતાનાજ બાળકો અને સગાંબહાલાંઓ તરફ માયાળુ રહેવાથી માખાપ બાળકમાં દયા ઉસકેરી શકતાં નથી, એમ તેઓએ સમજવું જોઈએ છે. ખરી માયાના બે ત્રણ દાખલાઓ તપાસ્યે અને પછીજ આપણને લાગશે કે જો એવી માયાથી માખાપ પોતાની જીંદગી ગુજારતાં હોય તો તેઓનાં બાળકો પણ તેવાં નિવડશે.

આ એક ખરી બનેલી વાત છે કે થોડાંક ગરીબનાં છોકરાં લંડન પાર્કના એક ખુલ્લામાં રમતાં હતાં. તેઓના ઉંઘાડા પગનો ટપટપ થતો અવાજ અને તેઓના કદલા ખુમ ખુસ્તુમા લાગતા હતા. એક ગરીબ સ્ત્રી તે રસ્તેથી પસાર થતી હતી. તેણી થોભી, જમીન પરથી કાંઈ ઉંચક્યું, પોતાના એપ્રનના ગજવામાં મૂક્યું, અને ચાલવા માંડ્યું. એક પુલિસનાં માથુસે તેણીને દીઠી. શું તેણીએ પૈસાની પડી ગયલી કાચળી ઉંચકી હશે ? તે તેણીની આગળ ગયો. “ તમે તમારાં એપ્રનના ગજવામાં શું લઈ જાઓ છો ? ” તેણી ધ્યુપધ્યુ થઈ અને થોડાક ભાંગેલા કાચના ટુકડા તે સીપાઈને બતાવ્યા અને બોલી “ છોકરાંના પગને બોકાય નહિ તેથી મેં એ ઉંચકી લીધા છે.”

એક સ્કોટ લશ્કરની ટુકડી આયર્લેન્ડ તરફ રસ્તો કાપતી હતી. તે સિપાહો પોતાના દુશ્મન ઈંગ્રિજોથી દુર નાસતા હતા કારણ તેઓના કપટન રોબર્ટ બ્રુસે જોયું કે તેઓની સખ્યા સરખા-મણીમાં બહુજ થોડી હતી. તેઓએ તો રાત દિવસ ચાલવું હતું. કારણ રોજર મોરટીમર તેઓની પુઠ પકડતો હતો. એક દિવસે બ્રુસને કહેવામાં આવ્યું કે એક સ્ત્રી કે જેણી લશ્કર સાથે હતી અને જે સિપાહોના કપડાં ધોનારી હતી, તેણી માંદી પડી હતી. તેણી અને તેણીનું તરતનું જન્મેલું બાળક પછવાડે રહી જવાની ધાસ્તીમાં હતાં.

“ યોબો. ” ખુસે કહ્યું. ઇંગ્રેજોને નજદિક આવતા ગયા અને દર મિનિટ તેઓ માટે વધુ બચકર થતી ચાલી પણ તે બાહર સિપાહો ચોખ્યા અને જ્યારે તે સ્ત્રી અને બાળક બરાબર ગોઠવાયાં ત્યારે તેઓએ પોતાનું ચાલવું શરૂ કર્યું.

બુલિયસ સીઝરને એક વાર માર્ગમાં તુફાન મળ્યું. બચાવ માટે તેઓને ખોળ કરતાં એક બુપડું નજરે પડ્યું જ્યાં ફક્ત એકજ ખાટલી હતી. સીઝરના મિત્રોએ કહ્યું કે સીઝરે આ ખાટલી પર આરામ કરવો અને તેઓ બાહર ઝાડના ઓથા તળે સાથે ગુંચળું થઈને આસાંચેશ લેશે. ત્યારે સીઝરે શું જવાબ આપ્યો ? તે બોલ્યો “ નહિ, ઓપીયસ આપણુ સર્વમાં નબલો છે, તેની તનદરસ્તી બિગડેલી છે તેથી તેને સર્વથી સરસ જગ્યા આપવી જોઈએ. ઓપીયસ અંદર ગયો અને તે આખી રાત મહાન સીઝર અને તેના સાથીઓ બાહરની ઠંડરતી ઠંડીમાં સુતા. આવા મોટા માણસના નાના દાખલાઓ પરથી માન્યાપને ધણું શીખવાનું છે. ખાકી જીંદગીની ક્ષણભંગુરતા પર એ પણ વિચાર કરી, સ્વાર્થ બાજુએ મેળી જતીભોગ આપીને આવી ઉત્તમ દયા માયાના દાખલા તેઓ પોતાની રોજની જીંદગીમાં ઝમકતા કરે, તો પછી બાળકને એ સદગુણ શીખવવા માટે બીજું વધુ શું જોઈએ ?

ખિનસ્વાથ પણું--ખીજની સગવડનો વિચાર.

સ્વાર્થમાં લપટાયેલી આ ધરતીપરના કેટલા બધા ગુનાહો અને દૂષ્ટ કર્મો માણસ જાત પોતે વૈભવ મેળવવા ખાતર કરતાં હશે! મતલબને ખાતર કેવી કળવળથી માણસ પાપમાં સંડોવાય છે! જાતી સ્વાર્થને ખાતર આ ધરતીપરના પોતાનાં કેટલાં ભાર્ષિયોને તે દુઃખના આંસુ રડાવે છે? એવી જાતનું સ્વાર્થપિણું માણસાઇ નખજાઇઓ માહેલી એક ઘણી સાધારણ નખજાઇ છે. કાંઈ ગરજવાન કે લોભી માણસોજ તેના ભોગ થઇ પડતા નથી. કાંઈ અબલજી કે દુકી નજરવાળા, સાંકડાં મનવાળા વર્ગમાંજ એ નખજાઇ દેખાવ દેતી નથી, પણ શીખેલા સુધરેલા, આગળ વધેલા, મોહોડેથી મોટી મોટી વાતો કરતા ભાષણકર્તાઓ, લેખકો, શેહેરી બાવાઓ, રાજદવારી નરો, મોટાં મોટાં મંડળમાં ખીરાજમાન થતી બાનુઓ, શીખેલી શેઠાણીઓ સર્વ સ્વાર્થના સાગરમાંજ તરતાં માલમ પડે છે.

કાંઈ તેથી દગા ફટકા, ચોરી હુટફાટ, કન્યા કંકાસ, કિના કપટ, મારામારી અને ખુનરેજીને ખરાબે અઠડે છે. કાંઈનું બારકસ એવા ખરાબાથી સલામત બચવા પામે છે તો માફ-માફ-ને-માફ નામનું બંદર આવે છે

ત્યાંજ અટકી પડે છે, કાંઈ હું-તું-તે નામના કુટુંબી ટાપુમાં પોતાની જીંદગી પુરી કરે છે અને કાંઈકજ એવાં હોય છે કે જેઓ એ સ્વાર્થના સાગરનો કિનારો ઝાળંગી બિનસ્વાર્થપિણાના મહાસાગરમાં જીપલાવે છે અને વળી ત્યાં પણ બારીક નજરે અવલોકન કરીશું તો ધણાકો સ્વાર્થને ખાતરજ બિનસ્વાર્થી થયલા માલમ પડશે. નામ, કીર્તિ, માન-પાન, વડાઈ આપ-બડાઈની મૂર્તિના તેઓ ગોલામ છે. એ રીતે સ્વાર્થના એવા એવા બીજ બીજ પ્રયોગો સૃષ્ટીમાં ચાલી રહ્યા છે, તે સર્વતું મૂળ તો અચપણમાંજ નખાયલું નજરે પડે છે.

કુટુંબનાં તેમજ કામનાં સુખને માટે આટલું તો અવસ્યતું છે કે બાળકને નાનપણથી દાખલા દલીલથી સમજાવવું જોઈએ કે તે તો દરિયાનાં પાણીનાં એક ટીપાં સમાન છે અને બીજાં બધાંનાં સુખ-સગવડનો વિચાર તેને સદા કરવોજ જોઈશે. જો કાંઈ બી કામમાં તે પોતાનાજ સ્વાર્થને ખાતર, પોતાની મરજી કે ફાંટાને અનુસરીને કાંઈ કરતું હોય તો તેને દુકેથીજ વારવું જોઈએ અને કદી પોતાની મતલબમાં ફાવવા દેવું જોઈએ નહિ. ઘરમાં જન્મવાનો વખત એક હોય અને તે વગર કારણે મોડું કરે ચા બેહેલું ખાવાનું માગે તે કદી લઈ ચલાવવું નહિ, બિછાને જવાના વખતમાં, સવારે ઉઠવાના વખતમાં, ખેસવા ઉઠવામાં, ફરવા હરવામાં, વાંચવા લખવામાં

એકે બીજાંની સમ્પત્તિનો વિચાર કરવો એ દરેક કુટુંબી જીવંતોનો હિતનો નિયમ થઈ પડવો જોઈએ. તેજ પ્રમાણે ધરનાં વડાંઓએ પણ ચોક્કસ કાયદાઓને અનુસરીને કામ લેવું જોઈએ અને મતલબને ખાતર તેમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા ચલાવ્યાથી પહોંચે રહેવું જોઈએ. પિતાજી કહેશે અને મરીમસલાનો ખોરાક નુકસાન કરે છે તોએ માતાજીને તીખી તમતમત્તી કરી વગર ચાલતું નથી તેથી મસાલો નખાવવો ચાલુ રાખે છે. માતાજીને ફરવા જવા ગમે છે તોએ પિતાજી કલબમાં સટકી જવાનાં બહાણાં સોધતા ફરે છે. એ જ્યારે ઉધરતાં બાળકો જીવે છે અને સમજે છે ત્યારે સ્વાર્થની મોહીનીની જખુન અસર હેઠળ તેઓ પણ આવતાં જાય છે. તેજ પ્રમાણે જ્યારે માતાજી બપોળજીની સગવડને ઠોકરે મારે છે ત્યાં કુખજી માતાજીને જે નહિ ગમતું તેજ કરવાની જીદ પકડે છે અથવા ધરતું એક બાહુત પાણી વગર ટવળે છે તોપણ પોતાનાં સધળાં વાસણો ભરાઈ ન રહે ત્યાં સુધી નળ બંધ કરવા માતાજી સખ્ત મનાઈ કરે છે, એવા એવા રોજના બનતા બનાવોનો છાપ કુમળાં ભેજાં પર પડતાં નજર ઢુંકી થાય, મન સાંકડું બને, હૈયું સંકોચાઈ જાય તેમાં કાંઈ નવાઈ ?

બીજાંનાં વિચાર વગર સ્વાર્થ સાંધવા બોલાયલા બોલો અને કરવામાં આવેલાં કામો બચપણમાં સાંભળવામાં અથવા

જોવામાં આવ્યાથી મોટપણમાં માણસને મતલબી બનાવી, કાંઈ પણ કામમાં તેનો પોતાનોજ એકલાનો વિચાર કરાવે છે. તેનાં અમુક કામથી અમુક માણસને શું તુકસાન થશે, અમુક શબ્દોથી અમુક માણસનો જીવ કેવો રંજીદા થશે, તેનો તેને ખ્યાલ આવી શકતો નથી, કારણ બચપણથી તેને આડકતરી કે સિધી રીતે મગજપર એમજ ઠસાવવામાં આવ્યું છે કે સૌ સૌને પોતાને માટે જીવે છે. જીંદગીની આ એક મોતેબરી કે આપણે આપણને ખાતર નહિ પણ સર્વને ખાતર જીવ્યે છીએ તેનો જો વિચાર બચપણથી બાળકમાં મુકવામાં આવ્યો હોય, તો પોતાની હુશ્યારી, સમજદારી અને ડાહપણને પોતા અર્થેજ વાપડનારા ઘણા અંજણ એકલપેટાઓ બીજાના વિચાર વગર જીવે છે તેમ બને નહિ અને તેઓ પોતાના ભાષખંધોનું કલ્યાણ કરવામાં હાથ લાંબાવે.

આપણા કે પરકોમના સંસારમાં એકબીજાં તરફની ફરજમાં પછાત પડતાં માણસો નજરે પડતાં હોય તો તે પછાત રહેનારા એને બદનામ કરવા એ આપણું અજ્ઞાનપણું જાહેર કરશે. જે જીવડાએને બચપણથી દરેક વાતમાં દરેક જગ્યાએ અને દરેક વખતે “હું” “હું” અને “હું”નોજ ભાસ થવા દીધેલો, તે માનવી મોટપણમાં કંઈ કિસમે બીજાનો વિચાર કરવા દોરવાય? દોરવાનો વખત બચપણમાં હતો. જો ત્યારે

માતપિતાએ પોતાના અજ્ઞાનપણમાં તેવો રાહ બતાવ્યો નહિ હોય તો કોઈ પોતાની મેળે પાછળથી તેમ દોરવાય ? એવા ઉત્તમ આત્માઓ કાંઈ બધાનાજ હોય છે ? તેઓના રાહપર જો કોઈ ઉભસ નાખનાર હોય, તો બાઈબંધીની લાગણી ધરાવનાર છતાં નિસોસ પડેલા જીવો કેવા એક તડાકે ખીજાને માટે જીવી, સ્વાર્થ રહીત જીવંતી ગુજરે !

એક વેળા એક નાની છુલકાને તેણીની માતાની સ્નેહી તરફથી આજ્ઞા દિવસ તેણીને ધર જવા માટે ઇજન કરવામાં આવ્યું. તે નાની બાળકીએ ના પાડ્યું અને કારણ જણાવતાં તેણી બોલી “જો હું સાંજ તુલીક તમારે ત્યાં રહું તો જ્યારે પપા ઑશીસમાંથી આવે ત્યારે ઇઝીયર આગળ તેવણુને સ્ત્રીપરસ કોણુ લાવી આપે ?” નિર્દોષ બાળ્યાવસ્થાના ચારના અને ખીજાંતી સગવડના વિચારના આવા દાખલાઓને જો આપણા સંસારમાં જોવામાં આવે તો ખાત્રીથી માની શકાય કે તે બાળકો મોટાં થતાં મતલબમાં ગરક થતાં બચવા માંડે.

પાસેના ધરમાં કોઈ માઈ પડ્યું હોય અને તમારા દીકરાને હારમોનિયમ વળડવા ગમતું હોય છતાં તમોએ તેને માઈમાં માણસની યાદ આપી વળડવા દેવું જોઈએ નહિ, કારણ કે તેથી બિમારની શાંતિ કે ઉંઘમાં કદાપી ખલલ થાય.

વળી જેમ દરેક કામ વેળા બીજાનો વિચાર કરાવવો તેમજ બીજાને ખાતર કાંઈ કશું બાળકને ખમવા પણ દેવું જોઈએ. જે બાળકનાં દરેક નાનાં મોટાં કામો વેળા જેમ તેની પોતાની તેમ બીજાની સગવડની યાદ આપ્યા કરી તેઓનાં સુખ દુઃખનો વિચાર પલકે પલકે કરાવ્યા કર્યે તો તેઓને પછી તેમ કરવાની એક ટેવ પડી જશે અને મોટપણમાં તેઓ બીજાનો વિચાર રાખીને કામ કરશે.

વળી બિનસ્વાર્થીપણું કાંઈ બીજાની સગવડના વિચાર-માંજ આવી રહ્યું નથી. યાતો આપણી સગવડનો ભોગ આપવામાંજ તે સમાધ રહેતું નથી. બીજાની લાગણીનો વિચાર કરવાને પણ તે આપણને શીખવે છે. ઇંદ્ર બિચારું જોળ્યું માણસ કોઈ વાર ભાંગેલા વાટે છે તો આપણે ધણાં-જણને ખડખડ હસવા પડી જતાં જોઈએ છીએ. કોઈ ખણું ચઢાવે છે, કોઈ અવિવેકી શબ્દ જખાન પર લેતાં અચકતું નથી. પણ એવી વખતે આપણી લાગણીઓ ઉપર કાણુ રાખીને સામાં આસામીને ભારી નહિ પડી જાય એવી રીતે જે કોઈ વરતે તેને પણ આપણે બિનસ્વાર્થી માણસ લેખીશું. માખાપોએ આ વાત ખાસ કરીને યાદ રાખવાની છે અને નોકર ચાકર વિગેરે તરફની પોતાની વર્તણૂકથી બાળકનાં મન પર ખોટી અસર ન થાય તેની ધણી સંભાળ તેઓએ

રાખવી જોઈયે છે. આપણે એ સંબંધી પ્રિન્સ આલખઈ જેવા નમુનેદાર પિતાનો એક દાખલો લઈયે.

એક દિવસે પ્રિન્સ આલખઈ એક ગરીબ પણ અહસ્થ માણસને પોતાની સાથે જન્મવાનું આમંત્રણ કીધું. તે બાપડાને જન્મવાની રીતભાતનું કશું જ્ઞાન હતું નહિ એટલે તેણે ફક્ત છરીની મદદથીજ ખાવા માંડ્યું અને કાંટા કાંટાની જગ્યાએ પડી રહ્યો. ઈંગ્રેજ લોકો ખાવાની રીતભાતને બાણું વજન આપે છે અને બણી એવી નાની નાની બાબતો છે કે જેને તેઓ મોટું રૂપ આપે છે. બાહર જમતી વેળાએ એ સર્વ જમણના કાયદાઓને અનુસરીનેજ ચાલવું જોઈયે. તે તો રહ્યું પણ આમ છરીથીજ ખાવા માંડવું એ તો અન્નાડી-પણાનીજ સાબેતી આપે છે અને બાદશાહી ટેબલપર એવું અન્નાડીપણું કેમ ચાલે ? પણ ભલા પ્રિન્સ આલખઈ જેવું તે સમ્પત્તિનું અજ્ઞાનપણું જોયું કે પોતે પણ પોતાની છરી-થીજ જમવા લાગ્યો. આ જોઈ બાદશાહી કુટુંબનાં કેટલાંક છોકરાં હસવા મંડ્યાં. તેઓના બાપે તેમણે ડાળા કકડાવ્યા. જ્યારે તે મુલાકાતે આવનાર ગરીબ માણસ ગયો ત્યારે છોકરાંએ પોતાના પિતાને પૂછ્યું કે તમેએ કાંટાનો ઉપયોગ કાં ન કર્યો ? તેણે જવાબ આપ્યો કે “ મારો મિત્ર તેથી શુભવાતે ને હું કાંટા લેતે તો તે પણ તેમ કરતે અને તેથી પોતે મુઝવણમાં

પડતે. ” એક ગરીબ મિત્ર સ્ટેજ ગુચવણ અને મુંઝવણમાં
 પડે તે વિચારથી, હાંસીમાં આવવાની કશી જીક વગર, તેણે
 તે પારકાનો વિચાર કીધો, તેમજ જે આપણામાં દરેક માત-
 પિતા કરે તો બાળકને કેવો નમુનેદાર ઘડે મળે !

ધીરજ.

જ્યારે તમે એક બાળકનું ધ્યાન એક પક્ષિના માળા તરફ
 ખેંચો કે જ્યાં એક નાની ચક્ષુ અકેકું તણખું લાપી આખો
 માળો ઉભો કરે છે, અથવા જ્યારે તમે બાળકને દેખાડો કે
 કાઠીઓ કેવી ધીરજથી અકેકો મીઠાશનો દાણો ઉંચકી લઈ
 જાય છે, અથવા જ્યારે ખે સુધારો કરવતીથી લાકડું વહેરતા
 હોય ત્યારે તમે તમારી નાની બાળકીને ત્યાં ખડી રાખી તે-
 ઓનું તે કામ તપાસવા કહો, તો પછી ધીરજ શબ્દનો અર્થ
 બાળક થોડો ઘણો સમજતાં શીખશે. વળી કિનડરગાર્ટન નિ-
 શાળોમાં અને તેમ નહિ તો આપણા પોતાના ઘરોમાં જો
 થોડાક રોપા ઉગતા કરવાની સગવડ થતી હોય તો બાળકો
 સાથે જમીનની માટી પોચી કરી તેઓ પાસે ખીયાં નખાવવાં,
 અને દર સવારે તેઓનાં વાવેલાં ખી શું રૂપ ધારણ કરે છે
 તે તે લોકને જોતાં કરવાં. આવી રીતે દિવસો સૂધી જ્યારે
 બાળક જોશે કે સુંદર ફુલો બાહેર નિકળવાને ખીજ ઘણી
 “આવતી કાલ”ની અગત્ય છે ત્યારે તે બાળક જેવું ધીરજ-
 વામ થતાં શીખશે તેવું ખીજ થોડાજ દાખલાથી શીખી શકશે.
 હજી પાણી સીપવું જોઈએ, હજી એને તડકો લાગવો જોઈએ
 પછી ફણગા ફુટશે, પાદડાં થશે, ઝીણાં દાણાં સરીખાં ફુલોનાં
 ખી બાહેર પડશે અને પછી પણ કળી નિકળતાં દિવસો

જશે ! જ્યારે પોતાને મનગમતાં કુલોને હસ્તીમાં આણતાં તે જેટલી સંભાળથી જોશે તેટલું તે ધીરજવાન થશે.

આ ખાકી દુનિયાનાં હરકોઇ કામમાં વખત થું અગત્યનો ભાગ બજાવે છે તેનો ખ્યાલ બાળકને આપવો. એક પકવાનને, ચરવા માટે ફક્ત ગરમીજ જોઈતી નથી, પણ વખત બી જોઈએ છે તેનો ખ્યાલ બાળકને આપવો. ખીચડી જલદી કરવા આપણે મોટી આગ સળગાવીશું તો તે બળી જશે પણ ચરશે નહિ. મોટે બળતે ગોસ પકાવવા મૂકીશું તો લાકડાંનો ખો થશે. ગોસને ચરતાં વખત તો લાગશેજ. એ ચીજોનું અવલોકણ બાળક પાસે કરાવવું જોઈએ છે. જો આ ખ્યાલ બાળકને આવ્યો તો પછી પોતાનાં શરીર પર એકાદ કુલ્લો થયો હોય ત્યારે પણ તે સમજી શકે કે અવારનવાર ગરમ પોલતીસ કીધા પછીજ, અને રફતે રફતે થોડી ગરમી લાગવા દીધા પછીજ, કુલ્લો સારો થશે. વખત-અને જોઈતો વખત-પસાર થવોજ જોઈએ.

વળી સીવતી વેળા દોરો ગુંચવાઈ ગયો કે રેશમની આંટી ગુંચવાઈ ગઈ તો તુરત કાપીને કટકા ખુકલા કરવા દેવા નહિ. ધીરજથી તેનો અડેકો ખોટો વળ દૂર કરી તેને સરખું કરવું. જ્યારે બાળક જોય કે મારી ભૂલથી એમ થયું છતાં માતાએ કેટલી બધી ધીરજથી પોતાનો આખો કલાક રોકી સરખું કરી આપ્યું ત્યારે તે ધીરજના સદ્ગુણની હિંમત સમજતાં શીખશે.

“કેવાં હસ્તાં મોઢાંથી માતાજી વાત કરતાં ગયાં અને પોતાનો કિંમતી વખત જવા છતાં મારી ગુચ્ચવેલી રેશમની આંટી કેવી કળવળથી સરખી કરી આપી ” એમ તમારી બાળકી વિચારશે. અને એ વિચાર તેણીને પોતાને ભવિષ્યમાં ધીરજવાન બનવશે.

વળી કાંઈ અગત્યનું કામ હોવા છતાં જ્યારે આગમ્મડી આવવાને વખત હોય ત્યારે માતૃપિતા ધીરજથી સ્ટેશનપર ખોટી થાય, બડબડાત નહિ કરે, જ્યારે લોકોની ઠઠ ભેગી મળી હોય ત્યારે ખુશાલ મને ખીજાને જવા દઈ પોતાનો રસ્તો શોધે, જ્યારે ચાર પાંચ કામ કરવાનાં હોય ત્યારે ચીડાયા વગર અકેકું પાર ઉતારે—એવા અનેક ધરગતુ દાખલામાં જ્યારે નાતું બાળક માઆપને ભાઈ બેઠનને અને સર્વને વર્તતાં જોય, ત્યારે પછી તે પોતે પણ ધીરજવાન થવાની ટેવ અખત્યાર કરી શકે.

કરકસર—દરદેશી.

દુનિયાઠ ડહાપણુ વિના સદ્ગુણો સંપાદન કરેલા શા અપના ? જીંદગીના વહેવાર જ્ઞાન વિના નિતી નેકાની શીલસુશી સમજેલી શા ઉપયોગની ? આ ખાકી જેહાનની લડાઈમાં એક અંતકરણે ઉત્તમ મનુષ્ય કરતાં એક મગજે મોટો માણસ ફાવી જતો જણાય છે. આપણે કાંઈ આ ક્ષણભંગુર જીતને વજ્રુદ આપવા માગતાં નથી, પણ સદ્ગુણોની સાથે સાથે આપણને દુનિયાઠ ડહાપણુને યાદ કર્યા વિના ચાલવું નથી.

સમ્યાઈ, દયા, વિવેક, બાહાદુરી સર્વએ પોતાનો વાસો તમારાં દિલમાં કરેલો છે, છતાં તમારાં જાતી સુખ માટે, જાતી જીત માટે મગજ દૂરદેશ હોવું જોઈએ.

દૂરદેશી આપણને જે એક મુખ્ય શિક્ષણ પુરું પાડે છે તે કરકસર છે. માણસાઈ શક્તિઓ—શારિરિક તેમજ માનસીક—વાપ-ડવામાં કરકસર, વખતનો ઉપયોગ કરવામાં કરકસર, વસ્તુઓ વાપડવામાં કરકસર—જે માણસને આ બોહળા અર્થે વપડાયેલી “ કરકસર ” કરતાં આવડી તેને આ ખાકી જીંદગીમાં ધણું કરીને ફત્તેહ મળશે.

ત્યારે આપણા ઉધરતા આત્માઓને સદ્ગુણ શીખવવાની જેટલી જરૂર છે તેટલીજ જરૂર તેઓનાં ખીલતાં મનને દુન્યાઠ ડહાપણુ શીખવવાની છે.

ખાળકને તેની ઉમ્મર કરતાં મોટાં છોકરાં સાથે રમાડવું નહિ. અગર તેમ ક્યેં તો તે થોડાજ વખત માટે થવું જોઈએ, કારણકે નહિ તો તેનું શારિરિક ખળ થોડુંક બ્યર્થ જશે. વળી દોડવા કૂદવાને, ફરવા હરવાને સધળું ઉત્તેજન આપ્યા છતાંએ તેને વખત કરતાં જરૂરી વાર અંગખળની કસરત લેવા દેવી નહિ. છ સાત વરસનાં લુલ્હડાંએ એકાદ સીડીનાં પગથીયાં સાથે ચઢવાની કાશેશ કરતાં હોય તો તમારાં ચાર વરસનાં ખાળકને તેમ કાશેશ કરવા દેવી નહિ. તે ફાવે તો તે માટે તેને સાખાશી આપવી નહિ; પણ તેથી ઉલટું તેને સમજવવું કે આવી કાશેશથી તે શારિરિક ખળ વાપડવામાં કરકસર કરતું નથી જે બહુ ખોટું છે. અલખતાં આ કરકસરનો નિયમ સેહલી સુતરી રીતે તેને સમજવવો.

વળી જોઈએ તે કરતાં જરૂરી આસાયેસ અને ઉંધ તેને લેવા દેવાં નહિ. આવી ટેવો કેટલીક વેળા કારણ સમજાવીને અને કેટલીક વેળા કારણ સમજાવ્યા વગર પણ પાડ્યાથી તે શારિરિક જોર તેમજ વખતની કરકસર કરતાં શીખશે.

તેમજ મનના જોરનું સમજવું. માતૃપિતા ધણી વેળા વડાઈ લેતાં સંભળાય છે કે તેઓના પાંચ વરસના બુચાએ પેહલી ચોપડી પુરી કરી છે અથવા એકડે એક સો સુધી ખોલે છે. આ વડાઈ ધણી વાર ખાળકને ભારી પડી જાય તેવી

હોય છે. મનના જોરને સમાધી સમાધીને, જાળવી જાળવીને તેનો થોડો પણ અંશ વ્યર્થ નહિ જાય તેમ બાળક પાસે કેમ અપમાં લેવાડું તેનું જ્ઞાન માતપિતાને ન હોવાથી ધણાંક બાળકોનાં બેભાં પર જન્મતી ભાર પડેછે. ધણાંકો જોઈએ તેટલું જ્ઞાન મેળવી શકતાં નથી, ધણાંકો મનની શક્તિને સંપૂર્ણ રીતે ખીજવી શકતાં નથી.

વળી સદ્ગુણોનું રહેદાણુ જે અંતકરણ હોય તો ત્યાં પણ એવી બરબાદી થતાં અચપણથી અટકાવવી. દાખલા તરીકે બાળકને વારંવાર ગુસ્સે થવા દેવું નહિ. ગુસ્સો આપણા આત્માનાં જોરનો નાશ કરે છે. વળી હદ ઉપરાંતની દયાથી આપણે આપણને પોતાને તુકસાન કર્યે છીએ. તેવી દયા માયામાં બાળકને લપટાવા દેવું નહિ. બાળકનું દિલ એટલી હદે નરમ બનાવવું નહિ કે ખીજાંને પડતાં રહેજ ખી દુખથી તે પોતે વધુ દુખ મેળવે. આમ કીધાથી આપણે સદ્ગુણ વાપડવામાં કરકસર કીધેલી કહેવાશે નહિ.

વળી જે બાળક અચગીથી વખતને વાપડતાં શીખ્યું તે મોટપણુ તુલીક જીંદગી કેમ વાપડવી તે શીખી ચુક્યું એમ સમજવું. એ વિષે લંબાણુ કરવાની જરૂર નથી. આપણે પોતા વખતનો થોડોક પણ ભાગ બરબાદ થવા દેવો નહિ, કે જેથી બાળકને કદી પણ તેમ કરવાને કારણુ મળે નહિ. જેમ આજે આપણામાં ધણાં જણુ કરે છે તેમ “સોહવાતું નહિ” તેથી

વાંચવું, ભરવું સીવવું, ફરવા જવું—એમ નહિ, પણ ખુદ વાંચણ અથવા સીવણ કામ અથવા ખુદશી હવામાં ફરવું, એ સધળાં કામો પાછળ વખત રોકવાની ફરજ છે તેમજ તેથી ફાયદો છે એમ બાળકને બચપણથી સમજાવવું અને તે માત્ર શબ્દોથીજ નહિ પણ તેમ વિચારીને, તેમ ખુદ આપણે પોતે કરીને તેનાં મન પર ઠસાવવું. પરવારતાં જેસવાનું આપણામાં અતિ ઘણું સાધારણ થઇ પડ્યું છે. બાળકો બચપણથી તેમ જોતાં આવતાં હોવાથી તેઓ તેમ કરવાને લલચાય છે. વળી દૂરદેશ નજરથી એક કામ કરતાં કરતાં જો બીજું થતું હોય તો તેમ કરવાની ટેવ પણ બાળકને પાડવી. એડમીરલ કોલીંગ્વુડની વાત કેટલાંકને ખબર હશે. જ્યારે તે રોજ ફરવા જતો, ત્યારે તે રસ્તાની બાજુએ એકોર્નના ઝાડનાં બી રોપતો જતો કે તે ઝાડો મોટાં થાય તો ભવિષ્યમાં વહાણો અને સ્ટીમરો બનાવવામાં કામ આવે. એ ઝાડનું લાંકડું એ કામ માટે ઉત્તમ બાણીને તે આવી રીતે એક કામની સાથે સાથે બીજું કરીને દેશહિતકારીપણાની લાગુણી બતાવતો હતો.

“ કરકસર ” શબ્દ આપણામાં જે રીતે સમજવામાં આવે છે તે સાધારણ રીતે તો દુનિયાઇ વસ્તુઓને—જરૂરેરાત, પૈસા, કપડાં, ખોરાક વિગેરેને—ઘણુ પાડવામાં આવે છે. એ

કરકસર ધણાંખરાં દરેક જથ્થુ સારી રવેશે સમજે છે. જે એકજ ખોટાઈ થતું એ વાતમાં માલમ પડે છે તે એ છે કે નાની વસ્તુઓની ખરબાદીપર લક્ષ દેવામાં આવતું નથી. ઘણી વાર આપણા લાડકા બુચાણ જમવાની રકાખીમાં ગરિબનાં ખીજાં એ છોકરાં ખાઈ શકે તેટલું બધું રહેવા દે છે. ઘણી વાર રાતનાં ખાનાંમાંથી જે કાંઈ વધેલું હોય તેનો માતાજી ઉપયોગ કરતા નથી અને થોડું અહીં તહીં જવા દઈ એકાદ દિવસ રખડવા દઈને વગર નેમે એકાદ ભિખારીના ખોળામાં નાખે છે. ઘણી વાર ઉતાવળમાં નાતું બાળક જોય છે કે તેની માતા, બેહેન કે બાવરચી પટેટાની કે કોઈ ખીજા ખાવાની જથ્થુસની પાતળી છાલ કહાડવાને બદલે તેનાં ગાપચે ગાપચાં ઉડારી મેલે છે.

વળી વરસાદ આવવાની ધાસ્તી છતાં માતાજી ઘણી વાર બાળકને નવાં સીવેલાં કપડાં પેહરવા આપે છે કે જે એકજ ફેરામાં ધુળધાણી થયેલાં બાળક જોય છે. માતાજીની બેદરકારીથી ઘણી વાર મોજામાં પડેલું એક ખારીક કાણું આખાં તળિયાંને રફતે રફતે ફાડી નાખે છે અને બુચાણ ચીંતેની એ ખરબાદી પર બચપણથીજ ગોર કરતા આવે છે.

ન જોઈએ તેવા ઝોરડામાં બતી બાળ્યા કરવી, હાથ સાફ કરવામાં ધરધર પાણી ઘોળી નાખવું, ખુરશી વિગેરે સામાન પર જેમ તેમ પગ મુકી બેસવું, એક નાતું પડીકું બાંધવા આખો મોટો કાગળનો ટુકડો ફાડી તોડી ખરબાદ

કરવો, એ વિગેરે જ્યારે માતાથી, પિતાથી કે કોઈ પણ વડીલથી બનતું બાળક જોય ત્યારે પોતે કેવી રીતે કરકસર કરતાં શીખે ?

પણ જો ઉપર જણાવ્યું તેમ શારિરિક તેમજ બુદ્ધિબળની, વખતની, વિચારની, શાંતિની, વસ્તુઓની કરકસર કરતાં બાળકને શીખવવામાં આવશે તો તે ઉદાઉ નિવડવાની જરાએ ધાસ્તી રહેશે નહિ. આજે એમર નજર આવતી ગરીબા-ઈતું મૂળ મોટે ભાગે નાનપણમાં નફકરાપણે કરવામાં આવતો ખર્ચ હોય છે. માટે જો બાળકને પેહેલાંથીજ સમજણ મળી હોય કે આપણી પાસે જે કંઈ સંપત્તી હોય, તેનો પેહેલો લાભ જરૂરજોગી વસ્તુઓ લેવાનો છે અને પછીજ, થોડુંક બાળકે રાખતાં અને બચાવતાં, જે કંઈ વધે તેજ મોજશોખ પાછળ ખરચવું જોઈએ અને કોઈની કુમકની આશા પર કદી પણ દોઢયું ખરચવામાં શરમ તેમજ હાણી છે, તો એક લખલૂટ ખર્ચ કરનારી, આજે માતબર અને કાલેખીખારી થતી કામ કરતાં દિન પર દિન દ્રવ્યવાન અને આત્માદ થતી કામની આપણે વધી રાખી શકીએ.

